

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ТАВРІЙСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРОТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ДМИТРА МОТОРНОГО**

Валентина Демко

ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Конспект лекцій

Запоріжжя, 2024

УДК [378.14+338.48](075.8)

Д 30

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
факультету економіки та бізнесу
(протокол №5 від «10» грудня 2024 р.)*

Рецензенти:

Пасєка С. Р. – д.е.н., професор, завідувач кафедри туризму і готельно-ресторанної справи (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького)

Кукіна Н. В. – к.е.н., доцент, завідувач кафедри маркетингу (Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного).

Д Демко В. С. Організація екскурсійної діяльності: конспект лекцій. Запоріжжя: ТДАТУ, 2024. 170 с.

Конспект лекцій містить теоретичний матеріал, контрольні запитання до кожної теми, перелік рекомендованої літератури. Конспект складено з метою допомогти здобувачам вищої освіти під час опанування тем з дисципліни «Організація екскурсійної діяльності». Матеріали конспекту лекцій можуть бути використані здобувачами вищої освіти в процесі підготовки до практичних занять та іспиту з дисципліни. Конспект лекцій є коротким викладом базових тем з дисципліни «Організація екскурсійної діяльності», який допоможе у стислий проміжок часу опанувати цю дисципліну.

Зміст видання відповідає освітньо-професійній програмі підготовки бакалаврів зі спеціальності 242 «Туризм і рекреація» за ОПП «Туризм».

УДК [378.14+338.48](075.8)

©Демко В.С.

© Таврійський державний
агротехнологічний
університет імені Дмитра
Моторного, 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1: «ОСНОВИ ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»	8
Тема 1. ЕКСКУРСОЛОГІЯ ЯК НАУКА.....	8
1.1 Поняття про екскурсіологію.....	8
1.2 Поняття та види екскурсійних послуг туристських підприємств	8
1.1 Поняття про екскурсіологію.....	8
1.2 Поняття та види екскурсійних послуг туристських підприємств	12
Тема 2. ТЕОРІЯ ЕКСКУРСІЙНОЇ СПРАВИ.....	17
2.1. Поняття сутності екскурсії, організація та зміст екскурсійної справи.	17
2.2 Ознаки і функції екскурсії	18
2.3 Класифікація екскурсій.....	20
2.4 Поділ екскурсій за змістом	25
2.5 Класифікація екскурсій за формою проведення	30
2.6 Тематика екскурсій	32
2.7 Екскурсії як складова частина педагогічного процесу	35
2.8 Основні положення психології в екскурсійній діяльності	38
2.9 Закони логіки та їх застосування в екскурсіях	43
Тема 3. ЕКСКУРСІЙНА МЕТОДИКА.....	48
3.1 Екскурсійна методика: основні поняття екскурсійної методики	49
3.2 Технологічний процес створення нової екскурсії.....	50
3.3. Методика екскурсійного показу	60
3.4. Показ в екскурсії	63
3.5. Техніка екскурсійного показу	65
3.6. Прийоми попереднього огляду	66
3.7. Методичні прийоми розповіді	68
3.8. Техніка ведення екскурсії	72
3.9. Методика запам'ятовування текстів екскурсії.....	73
Тема 4. ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСКУРСІЙНОЇ РОБОТИ	75
4.1. Характеристика нормативно-правових і програмних документів загальнодержавного рівня, які регулюють екскурсійну діяльність	75
4.2. Нормативно-правове регулювання надання екскурсійних послуг	79
Тема 5. ПСИХОЛОГІЯ В ЕКСКУРСІЙНІЙ СПРАВІ.....	82
5.1. Екскурсія як психологічний процес	82

5.2. Екскурсія як процес пізнання	83
5.3. Індуктивний і дедуктивний методи пізнання в екскурсіях	86
5.4. Уява на екскурсіях	89
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2: «МЕТОДИКА ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»	92
Тема 6. МЕТОДИКА ТА ТЕХНІКА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСКУРСІЙ.	92
6.1. Методика проведення екскурсії	92
6.2. Техніка ведення екскурсії.....	96
6.3. Приклад формування програми екскурсії	101
Тема 7: ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ РІЗНИХ ВИДІВ ЕКСКУРСІЙ.....	111
7.1. Міські екскурсії	112
7.2. Заміські екскурсії	114
7.3. Історичні екскурсії	115
7.4. Екскурсії на військово-історичні теми.....	116
7.5. Екскурсії на архітектурно-містобудівні теми	118
7.6. Мистецтвознавчі екскурсії.....	121
7.7. Природознавчі екскурсії	122
7.8. Виробничі екскурсії	123
7.9. Релігійні екскурсії	130
Тема 8. МЕТОДИКА РОЗРОБКИ ЕКСКУРСІЙ	134
8.1. Відбір екскурсійних об'єктів	134
8.2. Розробка маршруту екскурсії.....	138
8.3. Підготовка тексту екскурсії	141
Тема 9: ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСКУРСІЙ В МУЗЕЯХ	146
9.2. Експозиційно-виставкова робота музею	152
9.3. Особливості проведення екскурсії в музеях	154
Тема 10. ПРОФЕСІЙНА МАЙСТЕРНІСТЬ ЕКСКУРСОВОДА	156
10.1. Складові професійної майстерності екскурсовода	156
10.2. Кваліфікаційні вимоги до екскурсоводів	158
10.3 Шляхи підвищення професійної майстерності екскурсовода	160
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	170

ВСТУП

Актуальність викладання дисципліни «Організація екскурсійної діяльності» для здобувачів вищої освіти спеціальності 242 «Туризм і рекреація» ОКР «Бакалавр» ОПП «Туризм» в сучасному освітньому середовищі обумовлена швидкими змінами в туристичній індустрії, зокрема високими вимогами до якості туристичних послуг, зростанням конкуренції на ринку туризму та розвитком новітніх технологій. Сучасні екскурсії не обмежуються лише наданням інформації, а стають інтерактивними, інклюзивними та персоналізованими. Це вимагає від фахівців вищого рівня професіоналізму, знань та вмінь у сфері організації екскурсійної діяльності, здатності застосовувати сучасні технології, методи комунікації та індивідуального підходу до туристів різних категорій.

Дисципліна «Організація екскурсійної діяльності» забезпечує здобувачів вищої освіти необхідними теоретичними та практичними знаннями щодо ефективного планування, проведення та оцінювання екскурсій, розвитку інноваційних методик у цій галузі, а також вимог до екскурсіводів і стандартів якості. Враховуючи роль екскурсій у розвитку туризму, а також постійно зростаючі вимоги до надання туристичних послуг, ця дисципліна є ключовою для підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних успішно працювати на глобальному ринку туризму, адаптуючись до нових умов та інтересів туристів.

Мета курсу: формування у майбутніх фахівців з туризму комплексу теоретичних знань, практичних вмінь і навичок, які дозволять їм самостійно організовувати й планувати екскурсійну діяльність, розробляти та проводити екскурсії, здійснювати екскурсійне обслуговування туристів на високому професійному рівні.

Завданням курсу є :

- ✓ вивчення теорії, методології та методики екскурсійної справи;
- ✓ ознайомлення з основними практиками психології екскурсійної діяльності;
- ✓ визначення особливостей формування педагогічної техніки екскурсійної роботи;
- ✓ визначення особливостей формування туристичної пропозиції в умовах сучасного туристичного ринку;
- ✓ аналіз і визначення сучасних вимог до професійної майстерності екскурсівода та шляхів їх вдосконалення.

Предмет: принципи, методи і прийоми наукових досліджень (екскурсології та музеєзнавства) в туризмі.

В процесі засвоєння дисципліни здобувачі набувають загальні та фахові компетентності щодо:

загальних компетентностей: здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі

розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя; здатність діяти соціально відповідально та свідомо; здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел; здатність працювати в міжнародному контексті; навички використання інформаційних та комунікаційних технологій; здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово;

спеціальних (фахових) компетентностей: знання та розуміння предметної області та розуміння специфіки професійної діяльності; здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях; розуміння сучасних тенденцій і регіональних пріоритетів розвитку туризму в цілому та окремих його форм і видів; розуміння процесів організації туристичних подорожей і комплексного туристичного обслуговування (готельного, ресторанного, транспортного, екскурсійного, рекреаційного); здатність розробляти, просувати, реалізовувати та організовувати споживання туристичного продукту; здатність забезпечувати безпеку туристів у звичайних та складних форс-мажорних обставинах; здатність здійснювати моніторинг, інтерпретувати, аналізувати та систематизувати туристичну інформацію, уміння презентувати туристичний інформаційний матеріал; здатність використовувати в роботі туристичних підприємств інформаційні технології та офісну техніку; здатність визначати індивідуальні туристичні потреби, використовувати сучасні технології обслуговування туристів та вести претензійну роботу; здатність працювати у міжнародному середовищі на основі позитивного ставлення до несхожості до інших культур, поваги до різноманітності та мультикультурності, розуміння місцевих і професійних традицій інших країн, розпізнавання міжкультурних проблем у професійній практиці; здатність розуміти специфіку формування регіонального туристичного продукту та механізму впровадження його в діяльність суб'єктів туристичного бізнесу; здатність виокремлення і вдосконалення індивідуальних засобів саморозвитку і саморегуляції особистості для забезпечення систематичного самовдосконалення та підвищення рівня професійних компетентностей.

Відповідно до встановлених компетентностей в процесі вивчення курсу дисципліни «Організація екскурсійної діяльності» здобувачі отримають програмні результати навчання, а саме: знати, розуміти і вміти використовувати на практиці базові поняття з теорії туризму, організації туристичного процесу та туристичної діяльності суб'єктів ринку туристичних послуг, а також світоглядних та суміжних наук; аналізувати рекреаційно-туристичний потенціал території; розробляти, просувати та реалізовувати туристичний продукт; розуміти принципи, процеси і технології організації роботи суб'єкта туристичного бізнесу та окремих його підсистем (адміністративно-управлінська, соціально-психологічна, економічна, техніко-технологічна); встановлювати зв'язки з експертами туристичної та інших галузей; розуміти специфіку

Організація екскурсійної діяльності: конспект лекцій

формування регіональних туристичних продуктів та їх впровадження в діяльність суб'єктів туристичного бізнесу; розробляти програми саморозвитку і використовувати засоби саморегуляції для забезпечення систематичного підвищення рівня професійних компетентностей, та особистісних навичок ефективної соціальної комунікації

Даний курс лекцій призначений для здобувачів спеціальності 242 «Туризм і рекреація» у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації всіх форм навчання, в навчальних планах яких передбачено вивчення курсу «Організація екскурсійної діяльності». Курс лекцій складається із двох змістовних модулів, 10 тем навчального курсу. Для поглибленого засвоєння навчального матеріалу курс лекцій вміщує значний обсяг теоретичних положень, практичних прикладів, питань для перевірки засвоєного матеріалу та список рекомендованої літератури.

Курс лекцій підготовлений к.е.н., доцентом кафедри економіки і бізнесу Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного Валентиною Демко.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1: «ОСНОВИ ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»

Тема 1. ЕКСКУРСОЛОГІЯ ЯК НАУКА

Мета: сформувати у здобувачів вищої освіти цілісне уявлення про екскурсологію як науку, її основні поняття та місце у системі туристичних знань. Ознайомити здобувачів з видами та особливостями екскурсійних послуг, які надаються туристичними підприємствами, акцентуючи увагу на їх ролі у формуванні якісного туристичного продукту.

Зміст:

1.1 Поняття про екскурсологію

1.2 Поняття та види екскурсійних послуг туристських підприємств

1.1 Поняття про екскурсологію

Екскурсознавство узагальнюючий науковий напрям, який охоплює будь-яке знання про екскурсію – загальне і часткове, теоретичне і практичне, абстрактне й конкретне.

Екскурсознавство – комплексна наукова дисципліна, що розкриває сутність взаємопов'язаних частин екскурсійної діяльності: теорії, методики та практики туристсько-екскурсійних підприємств, а також вивчає історію розвитку екскурсійної діяльності (рис. 1.1).

Рисунок 1.1. - Структура екскурсознавства [2]

Структура екскурсознавства, що наведена на рисунку вище, сформувалася наприкінці 70-х рр. ХХ ст. Екскурсознавство належить до суспільно-наукових дисциплін і має тісні зв'язки з такими науками, як: краєзнавство, музеєзнавство, педагогіка, логіка, менеджмент, маркетинг, туризмологія [2].

До головних завдань сучасного екскурсознавства належать [5]:

- дослідження історичних етапів розвитку екскурсійної діяльності та зміни завдань екскурсії в ході історії;
- осмислення феномена соціально-філософського сенсу екскурсії як однієї з форм багатофункціональної діяльності особистості;
- виявлення різноманіття практичних форм та методів екскурсійної діяльності суб'єктів туристського обслуговування;
- вивчення, узагальнення та впровадження закордонного досвіду екскурсійної справи;
- розробка методичних основ оцінки екскурсійного потенціалу територіальних утворень та визначення потенційного попиту на екскурсійні послуги;
- прогнозування розвитку екскурсійної діяльності в умовах невизначеності ринку;
- виявлення шляхів підвищення якості та ефективності ведення екскурсійної діяльності;
- розробка та впровадження системи стандартів якості екскурсійного обслуговування.

Екскурсійна теорія становить комплекс поглядів, ідей, положень, які лежать в основі екскурсознавства. Екскурсійну теорію розкриває сукупність понять: екскурсія, її функції, головні ознаки й аспекти; класифікація екскурсій; екскурсійний метод; диференційований підхід до екскурсійного обслуговування; елементи екскурсійної педагогіки й логіки; основи професійної майстерності екскурсовода [5].

Не зважаючи на те, що, здебільшого, всі перелічені поняття вже мають усталене розуміння, ця частина екскурсознавства не стоїть на місці. Так, окремі положення екскурсійної теорії отримують подальший розвиток, замінюються більш сучасними, актуальними та досконалішими. Такі зміни відбуваються внаслідок зміни значення і завдань екскурсії, невинного розширення екскурсійного обслуговування, запровадження його нових форм, застосування в екскурсійному обслуговуванні сучасних інноваційних технологій. До того ж варто відзначити, що виникнення нових і розширення вже існуючих положень екскурсійної теорії є, насамперед, результатом узагальнення практики повсякденної діяльності як окремих екскурсоводів, так і туристсько-екскурсійних підприємств. Екскурсійна методика становить сукупність чітких правил і вимог, що ставляться до екскурсії.

Екскурсійна методика – це сума методичних прийомів підготовки й проведення екскурсії. Її головне завдання – реалізація досягнення цілей екскурсійного процесу – допомогти екскурсантам побачити, почути й відчувати зорові й словесні матеріали [24].

Предмет екскурсійної методики цілеспрямоване вивчення, систематизація, формулювання та застосування на практиці методичних

прийомів, за допомогою яких екскурсійні працівники здійснюють свою діяльність.

Екскурсійна методика складається з декількох самостійних, але пов'язаних між собою частин:

- методика (технологія) розробки нової екскурсії;
- методика розробки екскурсоводом нової для нього теми;
- методика підготовки екскурсовода до проведення чергової екскурсії;
- методика проведення екскурсії (різновиди та застосування методичних прийомів);
- методика післяекскурсійної роботи.

Найповніше і найчіткіше сформульовані рекомендації щодо методики (технології) розробки нової екскурсії та методичні рекомендації щодо різновидів та застосування прийомів проведення екскурсії – це методичні прийоми екскурсійного показу й методичні прийоми екскурсійної розповіді, саме вони лежать у площині методики як науки про метод. Такі складові, як розробка нової теми й підготовка екскурсовода здебільшого належать до площини організації роботи окремого підприємства, яке надає екскурсійні послуги, і становлять виробничі ноу-хау, є частиною фірмового стилю, або взагалі є особистим авторським здобутком екскурсовода.

Екскурсійна практика – це власне проведення екскурсій спеціалістами відповідної кваліфікації, узагальнений накопичений досвід проведення екскурсій та **Екскурсійна практика** нормативно-правові аспекти ведення екскурсійної діяльності (закони, положення, державні стандарти) [2].

Історія розвитку екскурсійної діяльності – складова частина екскурсознавства, яка становить ретроспективний аналіз досягнень і найважливіших моментів у розвитку екскурсійної діяльності з виділенням її історичних етапів.

Взаємодія та синергія туризму й екскурсій є продуктом тривалого історичного розвитку. Упродовж століть екскурсійна справа була, є сьогодні, і буде в майбутньому важливим сегментом туризму. Ще у 1926 році видатний екскурсознавець Микола Павлович Анциферов зазначав, що «туристична подорож складається з окремих екскурсій». Але науковий підхід до туризму вимагає розглядати кожну подорож не як просту сукупність екскурсій, а їх систему. Іншими словами має бути логічний зв'язок між окремими екскурсіями, що знаходив би своє втілення в їх тематиці, формах, засобах, методах проведення тощо. Якщо туристична подорож не наповнена екскурсіями, то вона перетворюється буквально на «поїздку з поверненням на попереднє місце», «переміщення фізичного тіла з однієї географічної точки до іншої», а це виводить її за рамки туризму. Тому принципової різниці між туризмом і екскурсією в пізнавальному аспекті не існує, це невід'ємні компоненти, що взаємодоповнюють і взаємообумовлюють один одного. Незважаючи на те, що екскурсія може бути й цілком самостійним пізнавальним заходом, ми будемо розглядати екскурсію як обов'язкову складову переважної більшості турів і

маршрутів, оскільки вона належить до суто туристичних послуг, є класичною туристичною послугою, найтуристичнішою серед усіх туристичних послуг [24].

З економічної точки зору екскурсія є однією з найрентабельніших складових туристичного продукту. Так, рентабельність екскурсійної діяльності в Україні складає 10- 12%, що не менше відповідних показників готельних підприємств. Однак, якщо будівництво готелю потребує великих капіталовкладень, а потім значних фінансових видатків на ремонт, оновлення обладнання, електро-, водо-, теплопостачання, землекористування, то екскурсія не передбачає таких обсягів фінансування. Туроператор або фізична особа підприємця-екскурсовод (гід) створили якісний екскурсійний продукт, набрали групу – провели екскурсію й отримали прибуток. Екскурсія – прекрасний учитель [5].

Науковці-психологи стверджують, що людина запам'ятовує 10% почутого, 50% побаченого, 90% виготовленого своїми руками або завдяки розумовим зусиллям. Відтак, екскурсант може запам'ятати як мінімум 50% побаченого та почутого на екскурсії, що дозволяє вважати її одним із найдієвіших засобів пізнавально-просвітницької діяльності. Це підтверджує й народна мудрість: «Краще один раз побачити, ніж 100 разів почути». Саме екскурсії визначають пізнавальну суть будьякого туристичного маршруту, завдяки їм туризм позитивно впливає на особу, збагачує її новими знаннями, інформацією, враженнями, життєвим досвідом.

Без перебільшення, екскурсія є однією з наймасовіших аудиторій і форм пізнання рідного краю, Батьківщини, світу. Наприклад, у допандемійному 2019 році учасниками екскурсій в Україні стали понад 12 млн наших співвітчизників і громадян інших країн. На сьогодні фахівцями екскурсійної справи розроблено майже 3,5 тис. екскурсій з найрізноманітнішої тематики, спроможних задовольнити навіть найвишуканіші пізнавально-естетичні смаки найвибагливіших туристів і екскурсантів.

Недарма, екскурсійна справа є тим сегментом вітчизняного туризму, що уже нині відповідає найвищим міжнародним стандартам туристично-екскурсійного обслуговування і яким ми з повним правом можемо пишатися. Більше того, за твердженням іноземних і вітчизняних вчених, фахівців сфери туризму, відгуками численних туристів і екскурсантів українська екскурсійно-методична школа є однією з найкращих у світі, спроможною створити якісний екскурсійний продукт. Її формування упродовж уже майже 250 років здійснювалось зусиллями багатьох поколінь екскурсійних працівників. Україна здавна була своєрідним екскурсійним полігоном, де напрацьовувалися й апробовувалися раціональні методичні прийоми, запроваджувалися інноваційні екскурсійні технології [24].

Паралельно з терміном «екскурсознавство» останнім часом у науковій та методичній літературі використовується його аналог – «екскурсологія».

Екскурсологію визначають як галузь теоретичних знань, що вивчає проблеми моделювання ідеальної екскурсії і впливу екскурсії на свідомість

людей, практичних методів підготовки екскурсій, техніки їхнього проведення, підготовки екскурсоводів. Використання цього поняття пояснюється тим, що воно найвлучніше в концептуально-концентрованому вигляді відбиває сутність такого фрагмента суспільної культури, як «екскурсія»; відповідає науковій традиції утворення теорій, які базуються на знанні закономірностей свого об'єкта та наголошує на фундаментальному характері того знання, що воно репрезентує [24].

1.2 Поняття та види екскурсійних послуг туристських підприємств

Екскурсійні послуги – це специфічний вид послуг, спрямований на задоволення інформаційно-пізнавальних потреб споживачів (туристів і екскурсантів) у місцях тимчасового перебування.

Надання екскурсійних послуг реалізується шляхом організації **екскурсійного обслуговування**, яке становить комплекс цілеспрямованих дій туристсько-екскурсійних підприємств з розробки, організації та реалізації екскурсійних послуг. Організація екскурсійного обслуговування на туристсько-екскурсійних підприємствах представлена формами, які наведені на схемі на рисунку 1.2. :

Рисунок 1.2. – Форми організації екскурсійного обслуговування в туристично-екскурсійних підприємствах [5]

Екскурсія – комплексна туристська послуга, спрямована на ознайомлення туристів і екскурсантів з екскурсійними об'єктами, тривалістю до 24 годин, з обов'язковим супроводом екскурсовода, проходить по заздалегідь затвердженому маршруту та виключає послуги розміщення [25].

Організація надання екскурсійних послуг як Екскурсія як самостійна форма туристських послуг самостійного виду послуг туристсько-екскурсійних підприємств реалізується в двох формах [26]:

- організація однієї самостійної екскурсії (оглядової або тематичної);
- організація циклу екскурсій.

Сутність циклового екскурсійного обслуговування полягає в об'єднанні від чотирьох до десяти екскурсій і передбачає надання системи поглиблених знань. Кожна екскурсія є продовженням попередньої і не повторює її зміст. Усі цикли екскурсій можливо розподілити на такі види [24]:

- загальноосвітній (здебільшого розрахований на змішану групу не беручи до уваги освіту, вік та інтереси екскурсантів, який складається з різноманітних тем);
- тематичний (формується на підставі класифікації екскурсій за тематикою);
- для певної групи екскурсантів (формується на підставі врахування вимог диференційованого підходу до обслуговування окремих груп екскурсантів).

Екскурсії які включені в програми турів і є їхньою невід'ємною частиною (тобто екскурсія є складовою туристського продукту) по суті подане вище визначення екскурсії цілком підходить і до другої форми організації екскурсійного обслуговування, проте, у цьому разі варто зважати на те, що: екскурсійне обслуговування здійснюється туристськими підприємствами на території їхньої адміністративної приналежності (місто, район). Роботу з групами, що виїжджають в інші міста (навіть в області) проводять екскурсійні установи або туристські підприємства, які розташовані в цих містах. Тобто екскурсійне обслуговування в турах здійснюється місцевими екскурсоводами, які працюють у місцях перебування туристів і екскурсантів. Для цього туристсько-екскурсійне підприємство – організатор туру укладає відповідні угоди щодо кількості та якості екскурсійних послуг по всьому маршруту туру. У турах екскурсійне обслуговування організовується в таких формах:

- програмою туру заплановані обов'язкові для відвідування екскурсії, які включені в загальну вартість, а решту турист обирає і оплачує додатково;
- коли турист, виходячи з зазначеної вартості екскурсійного обслуговування обирає з наявного переліку екскурсій, ті які його зацікавили;
- до кожної з планових екскурсій додається перелік альтернативних. У такий спосіб турист має можливість отримати запланований обсяг екскурсій з огляду на власні переваги.

Шляхова екскурсійна інформація – одна з форм екскурсійного обслуговування на туристських і екскурсійних маршрутах, яка отримала свою назву за місцем свого проведення та яка кардинально відрізняється від екскурсії як за змістом, так і за методикою подання інформації. Ця форма екскурсійного обслуговування використовується під час супроводження групи екскурсоводом

на замських екскурсіях або турлідером під час прямування туристської групи – переїздів від одного до іншого пункту маршруту туру.

Шляхова екскурсійна інформація відрізняється від екскурсії за рядом ознак:

- перевага розповіді над показом;
- не передбачені виходи до об'єктів;
- зміст інформації не завжди повністю відповідає темі і має фрагментарний характер (в більшості випадків це цікаві довідкові відомості, про видатних особистостей, життя та діяльність яких пов'язана з місцевостями, якими проходить маршрут).

Головна вимога до шляхової екскурсійної інформації – не повторювати матеріал екскурсій, які будуть проводитися на об'єктах, до яких спрямовуються туристи й екскурсанти. Важливим моментом в організації надання послуг шляхової екскурсійної інформації є контроль якості її змісту, шляхом підготовки контрольних текстів та періодичного прослуховування шляхової екскурсійної інформації на маршрутах.

Гіди-перекладачі, екскурсоводи, інші фахівці туристського супроводу – фізичні особи, які проводять діяльність, пов'язану з туристичним супроводом, крім осіб, які працюють на відповідних посадах підприємств, установ, організацій, яким належать чи які обслуговують об'єкти відвідування є суб'єктами туристської діяльності [25].

Перелік посад фахівців туристського супроводу та кваліфікаційні вимоги до них визначаються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері туризму та курортів, за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері трудових відносин.

До проведення екскурсій допускаються екскурсоводи, гідиперекладачі та інші фахівці туристського супроводу за наявності у них свідоцтва про присвоєння відповідної кваліфікації.

Для споживачів екскурсійного продукту – екскурсія являє собою інтелектуальне задоволення, естетичну насолоду, радість пізнання, а для екскурсовода (гіда) – це складна та напружена творча праця. Професія екскурсовода (гіда) вимагає серйозної підготовки, оволодіння нею повністю. Не можна бути «трішки» екскурсоводом, як не можна бути «трішки» стоматологом, водієм, викладачем. Тому, якщо братися за оволодіння професією екскурсовода (гіда), то братися, потрібно буде попрацювати, напружитися.

Серед необхідних компетентностей, навичок і якостей екскурсовода (гіда) варто, передусім, відзначити такі [28]:

- освіченість, загальна ерудиція, постійний пошук нових джерел інформації. Щоб зацікавити екскурсантів необхідно мати глибинні знання, а не просто завчитати статтю з Вікіпедії;

- комунікативність, уміння знаходити спільну мову з людьми, доброзичливість; • ораторські, акторські навички не менш важливі, ніж уміння скласти розповідь про екскурсійний об'єкт;

- уміння цікаво та зрозуміло викладати інформацію;

- стресостійкість, уміння зберігати спокій, адже у непередбачуваних ситуаціях екскурсовод (гід) стає лідером, який відповідає за життя та безпеку туристів;

- фізичне здоров'я, витривалість, адже іноді доводиться працювати на ногах до 12-16 годин. Проте, в такому навантаженні є й свій позитив – екскурсоводи (гіди) часто працюють років до 80-ти й залишаються у хорошій фізичній формі.

І насамкінець варто зазначити, що екскурсійна справа – дійсно захоплююча річ, а професія екскурсовода приносить подвійне задоволення: моральне від спілкування з людьми й можливості передачі їм своїх знань і фінансове від гідної оплати праці (залежить від багатьох чинників).

Чи буде затребуваною професія екскурсовода (гіда) в майбутньому? Безперечно, так! Звичайно, інформацію про місто чи конкретний об'єкт можна знайти і в мережі інтернет. Однак, крім інформації чимало туристів та екскурсантів сьогодні прагнуть ще й вражень, емоцій, живого спілкування. Інтернет не поділиться любов'ю до країни, міста, людей. Це може здійснити лише жива, щира, доброзичлива людина, висококваліфікована особистість, уособленням якої може та має стати справжній екскурсовод (гід).

Екскурсійні послуги є невід'ємною складовою туристичного продукту, який пропонують туристичні підприємства. Вони сприяють збагаченню туристичного досвіду, формуванню емоційного зв'язку з місцем відвідування та підвищенню загальної якості подорожі.

Види екскурсійних послуг [29]:

1. **Оглядові екскурсії** ці екскурсії охоплюють основні визначні пам'ятки міста чи регіону. Вони дають загальне уявлення про історію, культуру, архітектуру та природу місцевості. Часто є першим етапом знайомства з новим місцем.

2. **Тематичні екскурсії** зосереджуються на конкретному аспекті місцевості, наприклад: історичні (наприклад, "Міста середньовіччя"), культурні (візити до музеїв, галерей), природничі (екскурсії до національних парків, заповідників).

Цей вид дозволяє глибше зануритися в обрану тему.

3. **Пригодницькі екскурсії** орієнтовані на активний відпочинок і можуть включати походи, сплави річками, підводне плавання, сафарі тощо. Особливість – поєднання пізнання та екстремальних чи спортивних активностей.

4. **Гастрономічні екскурсії** пропонують знайомство з місцевою кухнею, дегустацію національних страв та напоїв. Включають відвідування ресторанів, ринків або виноробень.

5. **Релігійні (паломницькі) екскурсії** присвячені відвідуванню святих місць, монастирів чи церков, мають духовне спрямування.

6. **Шкільні та освітні екскурсії** призначені для дітей та молоді, часто поєднують навчальний і розважальний аспекти.

7. **Інтерактивні екскурсії** включають елементи участі туристів у подіях, виставах або майстер-класах. Відвідувачі стають активними учасниками процесу.

Особливості екскурсійних послуг [28]:

1. **Професійне супроводження** якості екскурсій залежить від кваліфікації гідів чи екскурсовода, їхньої здатності адаптувати програму до інтересів групи та підтримувати взаємодію.

2. **Адаптованість до аудиторії** екскурсії можуть бути індивідуальними, груповими, сімейними або дитячими. Зміст, тривалість та формат змінюються залежно від цільової аудиторії.

3. **Тривалість та інтенсивність** розрізняють короткі (до кількох годин) та тривалі екскурсії (декілька днів), залежно від складності маршруту та кількості об'єктів для відвідування.

4. **Локалізація** екскурсії можуть проводитись у межах міста, регіону або за кордоном, включаючи міжміські подорожі.

5. **Технологічна підтримка** сучасні екскурсійні послуги часто використовують аудіогідів, мобільні додатки, VR- та AR-технології для створення інтерактивного досвіду.

Роль екскурсійних послуг у формуванні туристичного продукту [25]

1. **Збагачення культурного досвіду** екскурсії знайомлять туристів з історією, культурою, традиціями, сприяючи поглибленню знань та формуванню позитивних вражень.

2. **Підвищення унікальності продукту** унікальні екскурсії можуть стати "родзинкою" туру та стимулювати попит.

3. **Підтримка місцевої економіки** екскурсії сприяють розвитку локального бізнесу (ресторанів, сувенірних крамниць, ремісничих майстерень).

4. **Формування емоційного зв'язку з місцем** через яскраві враження та захопливі розповіді гідів туристи створюють позитивні асоціації, які стимулюють їх до повторних візитів.

Екскурсійні послуги є важливим елементом туристичного продукту, який забезпечує його якість, комплексність і привабливість. Вони не лише задовольняють пізнавальні потреби туристів, а й формують їхню лояльність до туристичної компанії чи дестинації.

Питання для обговорення:

1. Що таке екскурсологія, і як вона сформувалась як наукова дисципліна? Які основні завдання екскурсології як науки? Які методи дослідження застосовуються в екскурсології?

2. Які ключові принципи розробки якісної екскурсійної програми?

3. Як сучасні технології впливають на розвиток екскурсології?

4. Які типи екскурсій досліджує екскурсологія, і за якими критеріями їх класифікують?
5. Яка роль екскурсійної діяльності у формуванні туристичного іміджу регіону чи країни?
6. Які навички повинен мати професійний екскурсовод, щоб відповідати вимогам сучасної екскурсійної діяльності?
7. Яким чином використання сучасних технологій може підвищити ефективність екскурсійних послуг і залучити більше туристів?

Тема 2. ТЕОРІЯ ЕКСКУРСІЙНОЇ СПРАВИ

Мета полягає у формуванні у здобувачів вищої освіти глибоких теоретичних знань та практичних навичок щодо основ екскурсійної діяльності, основних принципів організації екскурсій та їх класифікації, а також розуміння функцій і психологічних аспектів, що супроводжують цей процес.

Зміст:

- 2.1. Поняття сутності екскурсії, організація та зміст екскурсійної справи.
- 2.2 Ознаки і функції екскурсії
- 2.3 Класифікація екскурсій
- 2.4 Поділ екскурсій за змістом
- 2.5 Класифікація екскурсій за формою проведення
- 2.6 Тематика екскурсій
- 2.7 Екскурсії як складова частина педагогічного процесу
- 2.8 Основні положення психології в екскурсійній діяльності
- 2.9 Закони логіки та їх застосування в екскурсіях

2.1. Поняття сутності екскурсії, організація та зміст екскурсійної справи.

«Сутність – внутрішній зміст предмета, яка виражена в єдності всіх різноманітних та суперечливих форм його буття»

Екскурсія – це наочний процес пізнання навколишнього світу. **Особливість цього** процесу полягає в тому, що він пов'язаний зі заздалегідь підібраними об'єктами, які являють **собойо основу для розкриття** теми і вивчаються на місці їх знаходження, бо кожна оглядова чи тематична екскурсія – це ніщо інше як цілеспрямований, заздалегідь запрограмований процес, побудований на поєднанні зорових, слухових та інших вражень [5].

Екскурсія спирається на **дві форми пізнання**: чуттєве і логічне (мислення).

Під час екскурсії екскурсовод допомагає екскурсантам **побачити об'єкти**, на основі яких **розкривається тема** (перше завдання), **отримати необхідну інформацію** про них (друге завдання), **відчутти велич, значення**

історичної події (третє завдання), оволодіти **практичними навичками самостійних висновків**, спостереження та аналізу екскурсійних об'єктів (четверте та п'яте завдання).

Отже, автори екскурсії – методисти та екскурсоводи – повинні уявляти для себе, що і як повинен побачити, почути та відчувати екскурсант, які висновки повинен зробити під час екскурсії.

Екскурсія, її матеріал, сам характер його подачі на аудиторію повинні вчити людину **правильно мислити, аналізувати, приходити до певних висновків.**

Основою екскурсії є наявність двох основних елементів – показу та розповіді, певне поєднання (сполучення) яких дозволяє досягти її ефективності.

Зростання «екскурсійності» можна прослідкувати на таких етапах сполучень [2]:

- розповідь має перевагу над показом ($P > \Pi$),
- розповідь і показ рівні ($P = \Pi$),
- показ переважає над розповіддю ($P < \Pi$).

Перший етап є вступним, коли усний виступ екскурсовода має переважно лекційний характер із мінімальним використанням наочності ($P > \Pi$). Для ілюстрації використовуються карти, фото, репродукції чи гербарії, а показ об'єктів обмежується окремими пам'ятками. Такий захід ще не є повноцінною екскурсією, оскільки методика показу відсутня, а екскурсант залишається пасивним спостерігачем. В умовах швидкого руху автобуса об'єкти сприймаються лише поверхово, засвоюється близько 30% матеріалу. На цьому етапі огляд має випадковий характер, тоді як показ передбачає цілеспрямоване і глибоке ознайомлення під керівництвом фахівця.

Другий етап передбачає рівновагу між показом і розповіддю ($P = \Pi$). Розширюється використання наочності, з'являється поділ об'єктів на основні та додаткові, створюються тексти розповідей і методичні прийоми показу. Екскурсанти вже не лише слухачі, але й активні учасники, засвоюючи до 40% матеріалу. Тематичний матеріал структурується за підтеми, використовується послідовний логічний зв'язок між об'єктами.

Третій етап характеризується переважанням показу над розповіддю ($\Pi > P$). Показ об'єктів стає основою екскурсії, доповненою короткими коментарями, поясненнями чи підсумками. Екскурсанти активно вивчають об'єкти, аналізують їх за допомогою екскурсовода, засвоюючи понад 50-60% інформації. Методичні прийоми досягають високого рівня, а екскурсія стає цілісним твором із чіткою структурою.

Екскурсійний метод базується на поєднанні показу, розповіді та руху, утворюючи гармонійний твір. У разі дисбалансу цих елементів екскурсія може втратити свою специфіку і перетворитися на лекцію.

2.2 Ознаки і функції екскурсії

Ознака – це те, що допомагає визначити схожість або відмінність між предметами й явищами, однак йдеться лише про істотні характеристики, які є невід'ємними для їхнього існування. Екскурсія, на відміну від лекції, має ключові відмінні риси, серед яких головними є висока наочність та рух. Без пересувань між об'єктами, переходів, підйомів чи спусків екскурсія неможлива.

Екскурсія, як одна з форм культурно-просвітницької діяльності, має свої унікальні риси та методи організації. Залежно від типу екскурсії, виділяються такі основні ознаки [5]:

1. **Обмеженість у часі** – тривалість екскурсії становить від однієї академічної години до доби, довші заходи є подорожами.
2. **Наявність екскурсійної групи** – це учасники, які разом беруть участь у заході.
3. **Кваліфікований керівник** – екскурсовод, який має необхідні знання та досвід.
4. **Показ об'єктів у їх природному оточенні** – демонстрація пам'яток без штучного перенесення.
5. **Пересування за маршрутом** – рух групи згідно із заздалегідь розробленим планом.
6. **Цілеспрямованість огляду** – екскурсія завжди має визначену тему та мету.
7. **Активність учасників** – включає спостереження, аналіз та дослідження об'єктів.

Окрім цих загальних рис, кожен вид екскурсії має свої специфічні ознаки. Наприклад, для автобусних екскурсій характерні зупинки для огляду пам'яток, у музейних акцент робиться на експонати, а пішохідні екскурсії передбачають детальні розповіді на місці подій.

Екскурсія передбачає структурований підхід до огляду, і безсистемність у цій діяльності може призводити до втрати якості та спотворення її сенсу. Видатні теоретики визначали її ключовими характеристиками "моторність" (переміщення) та вивчення об'єктів у їх природному оточенні.

Сучасні визначення екскурсії наголошують на її освітньо-виховному значенні. Закон України "Про туризм" [14] (1995 р.) визначає екскурсію як подорож тривалістю до 24 годин із супроводом екскурсовода за заздалегідь розробленим маршрутом. Водночас міждержавний стандарт уточнює, що екскурсія – це послуга, яка задовольняє духовні, естетичні та інформаційні потреби учасників.

Отже, екскурсія – це не просто подорож, а гармонійна форма діяльності, яка поєднує в собі демонстрацію, пояснення й активну участь екскурсантів, забезпечуючи отримання нових знань та емоційних вражень [14].

Функція, від латинського *functio*, означає виконання або звершення і відповідає сутності об'єкта чи системи. Це зовнішній прояв діяльності чи властивостей певного об'єкта, явища чи організації. Функції реалізують основні ознаки та сутність явища відповідно до умов його існування. Вони властиві лише цілеспрямованим і організованим системам, які здатні до самозбереження, що притаманно як явищам живої природи, так і суспільству [28].

Функції екскурсій визначаються як їхні головні властивості та завдання. Серед них виділяють такі: інформативна, наукова, просвітницька, виховна, гуманістична та культурологічна.

Інформативна функція полягає у наданні знань на основі достовірної інформації. Кожна екскурсія, залежно від своєї тематики, містить науково обґрунтовані дані, які подаються відповідно до сучасних досліджень. Головна вимога — це об'єктивність та повнота представленої інформації.

Виховна функція спрямована на формування світогляду, переконань і почуттів учасників. Вона має вплив на їхню подальшу діяльність, стимулюючи розвиток стійкого мислення та інтересів.

Гуманістична функція відображає потребу у створенні філософії, яка базується на історичних, культурних і моральних засадах. Це особливо актуально для незалежної України, де завдання екскурсій — сприяти формуванню національної ідентичності через глибше розуміння історії та культури.

Культурологічна функція спрямована на збагачення духовного життя суспільства, організацію дозвілля, сприяння спілкуванню та зв'язку культури з історією. Вона допомагає поєднати соціальні та культурні аспекти для створення нової національної культури.

Екскурсії також виконують роль об'єднувального чинника, адже вони сприяють гармонізації економічних і духовних сфер суспільства. У цьому їхнє важливе суспільне значення — формувати єдність і взаєморозуміння між людьми.

2.3 Класифікація екскурсій

Класифікація екскурсій – це систематизація екскурсійних послуг за різними критеріями, що враховують зміст, мету, спосіб проведення, тривалість, аудиторію, технології та географічний масштаб. У сучасному розумінні класифікація екскурсій базується на багатофункціональності, адаптивності до запитів туристів та інтеграції інноваційних технологій. Вона відображає різноманітність попиту туристів і можливості індустрії туризму у створенні якісного та конкурентного продукту [26].

Розвиток класифікації екскурсій тісно пов'язаний з еволюцією туризму як соціального явища, змінами у суспільних потребах і розвитком технологій.

Цей процес можна умовно розділити на кілька етапів які відображено в таблиці 2.1. [25]

Історія розвитку класифікації екскурсій демонструє перехід від стихійних подорожей до структурованих та інноваційних екскурсійних продуктів. Сучасна класифікація відображає як традиційні підходи (історичні, культурні екскурсії), так і новітні тенденції (інтерактивні, віртуальні формати), відповідаючи на запити різних категорій туристів у глобалізованому світі.

Сучасна класифікація екскурсій враховує зміни у потребах туристів, інноваційні підходи та глобалізацію. Це дозволяє створювати унікальні туристичні продукти, які відповідають вимогам різних категорій клієнтів і підвищують конкурентоспроможність туристичних підприємств.

Таблиця 2.1.

Історичні етапи

№	Етап	Особливості	Характеристика
1	2	3	4
1	Давні часи: стихійні екскурсії	У період античності та Середньовіччя екскурсії мали несистемний характер. Вони зазвичай пов'язувалися з релігійними паломництвами, освітніми подорожами філософів або військовими походами.	Відвідування пірамід у Єгипті чи Колізею в Римі як елемент культового або освітнього пізнання. Паломництво до Єрусалима, Мекки, Варанасі. Відсутність класифікації: Екскурсії не поділялися за змістом чи форматом, їхня мета була вузькою (релігійна або культурна).
2	XVII–XVIII століття: епоха Великих турів (Grand Tour)	У період Ренесансу та Просвітництва зростає попит на освітні подорожі серед молодих аристократів Європи. Виникає розподіл екскурсій за тематикою (культурні, освітні).	Формування перших видів екскурсій: освітні тури для вивчення мистецтва, архітектури, класичної літератури (наприклад, подорожі до Італії чи Греції); починають формуватися "оглядові" екскурсії для знайомства з культурною спадщиною.
3	XIX століття: становлення організованого туризму	Роль промислової революції: поява залізничного транспорту та розвиток міст дозволяють здійснювати масові подорожі.	Виникнення професійних екскурсій. У 1841 році Томас Кук організовує першу групову подорож у Великій Британії, започатковуючи комерційний туризм. Формуються професії гідів і екскурсоводів. Розширення класифікації: екскурсії

Організація екскурсійної діяльності: конспект лекцій

			поділяються на культурно-історичні, природничі, релігійні. Вводиться розподіл за тривалістю (одноденні, багатоденні). З'являються екскурсії з науковим спрямуванням.
4	XX століття: період стандартизації та інновацій	Післявоєнний період: зростання туризму завдяки доступності транспорту (авіаперельоти, автобуси).	Систематизація класифікації: У 1950–1970-х роках розробляються стандарти для туристичних послуг. Екскурсії класифікуються за метою (пізнавальні, оздоровчі, розважальні). Розвиваються регіональні (національні) та міжнародні екскурсії. Вплив технологій: з'являються аудіогіди; тури стають більш інтерактивними, включаючи елементи участі туристів (майстер-класи, демонстрації).

Продовження таблиці 2.1.

5	XXI століття: сучасна ера інтерактивності та глобалізації	Інновації: використання цифрових технологій (VR, AR, мобільні додатки), поява віртуальних екскурсій, глобальна адаптація	Екскурсії поділяються за культурними, екологічними, гастрономічними та іншими інтересами. Формується чіткий поділ за аудиторіями (дитячі, сімейні, інклюзивні). Класифікація враховує світові тренди: екотуризм (популярні екскурсії в національних парках, наприклад, у Коста-Риці); гастрономічний туризм (винні тури Італією чи кулінарні майстер-класи в Японії); нічні тури (екскурсії нічними містами чи сафари в Африці).

Сучасний розподіл екскурсій на групи та види з прикладами [29]

1. За змістом

Екскурсії класифікуються залежно від тематики та сфери інтересів:

- **Історичні** – досліджують історію місцевості або події (наприклад, екскурсія до замків Луар у Франції).

- **Культурні** – зосереджені на мистецтві, архітектурі, традиціях (відвідування Лувру в Парижі або японських чайних церемоній).
- **Природничі** – вивчення природних ландшафтів, флори і фауни (екскурсія до національного парку Йеллоустоун, США).
- **Гастрономічні** – дегустація місцевих страв і напоїв (винні тури в Італії або тури ринками Марракешу).
- **Релігійні** – паломництво або відвідування святих місць (тур до Ватикану, паломництво до Мекки).

2. За способом проведення

Враховується формат і технології:

- **Традиційні** – з екскурсоводом, що супроводжує групу.
- **Самостійні** – за допомогою аудіогідів чи мобільних додатків (наприклад, додаток Rick Steves для Європи).
- **Інтерактивні** – з елементами залучення туристів до дій (майстер-клас з виготовлення грецької кераміки).
- **Віртуальні** – із застосуванням VR/AR (віртуальні екскурсії по Колізею, Рим).

3. За тривалістю

- **Короткі (до 3 годин)** – оглядові тури містом (екскурсія на двоповерховому автобусі в Лондоні).
- **Денні (від 4 до 12 годин)** – екскурсії до заміських об'єктів (поїздка з Праги до Чеського Крумлова).
- **Багатоденні** – комплексні тури з кількома ночівлями (екскурсійний тур "Західна Україна: культурні та природні скарби").

4. За цільовою аудиторією

- **Сімейні** – адаптовані для різних вікових категорій (тематичні парки, такі як Disneyland).
- **Дитячі** – освітньо-розважальні (екскурсія в океанаріум Барселони).
- **Професійні (ділові)** – пов'язані з конкретною сферою діяльності (відвідування виноробних підприємств у Бордо).
- **Для осіб з обмеженими можливостями** – з урахуванням їхніх потреб (інклюзивні екскурсії по музеях).

5. За географічним масштабом

- **Локальні** – у межах одного міста або регіону (екскурсія центром Києва).
- **Національні** – знайомство з культурними чи природними багатствами країни (тур "Дивовижна Австралія").
- **Міжнародні** – охоплюють кілька країн (екскурсійний тур "Європейська мозаїка").

6. За метою

- **Пізнавальні** – акцент на отриманні знань (екскурсія в музей Людвіга, Німеччина).

- **Розважальні** – спрямовані на дозвілля (нічна екскурсія на човнах у Бангкоку).

- **Оздоровчі** – з відвідуванням природних курортів (тур до термальних джерел Баден-Баден).

Приклади з міжнародного досвіду організації екскурсій:

1. Аудіогіди в Європі: сучасний підхід до самостійного туризму

Європа є лідером у впровадженні аудіогідів як засобу для самостійного дослідження історичних та культурних місць. Наприклад, туристи, відвідуючи такі міста як Рим чи Париж, мають змогу завантажити аудіоекскурсії, що забезпечують структуровану та інформаційно насичену подорож. Ці гіді пропонуються багатьма музеями, пам'ятками та туристичними агентствами, часто підтримуючи багатомовність.

Рим: Аудіогіди надають детальну інформацію про архітектуру та історію Колізею, Римського форуму та Ватиканських музеїв.

Париж: Туристи можуть досліджувати Лувр, Версаль чи Монмартр у власному темпі, слідуючи інтерактивному маршруту з аудіоінструкціями.

Цей формат екскурсій забезпечує доступність для широкої аудиторії, зменшує залежність від живих гідів і надає можливість персоналізувати маршрут.

2. VR-тури у музеях США: інтеграція віртуальної реальності в екскурсійний продукт

Інноваційні технології віртуальної реальності (VR) дозволяють музеям розширити доступ до своїх експозицій, створюючи тури для віддалених відвідувачів. Один із провідних прикладів – Смітсонівський музей у США, який пропонує віртуальні екскурсії, що дозволяють взаємодіяти з артефактами у цифровому форматі.

Особливості VR-турів:

- Туристи можуть "відвідати" музей з будь-якого куточка світу за допомогою VR-шоломів або онлайн-платформ.

- Цифрові моделі об'єктів експозиції дозволяють розглядати деталі, недоступні під час фізичного відвідування.

Приклад: Музей історії природознавства Смітсонівського інституту пропонує тури до виставки динозаврів, включаючи інтерактивні реконструкції доісторичних екосистем.

VR-тури популяризують культурну спадщину серед аудиторій, які не мають можливості фізично відвідати музей, і водночас демонструють інноваційність туристичного продукту.

3. Екотуризм у Коста-Риці: модель сталого розвитку

Коста-Рика є провідним прикладом екотуризму, де екскурсії тропічними лісами об'єднують природознавство та сталий розвиток. Завдяки унікальним екосистемам країна приваблює туристів, які прагнуть зануритися в природу, не завдаючи шкоди довкіллю.

Особливості екскурсій:

- Пішохідні маршрути через національні парки (наприклад, Корковадо, Монтеверде).

- Спостереження за дикою природою, включаючи рідкісні види птахів, метеликів та ссавців.

Фокус на сталому розвитку:

- Екскурсії організовуються у співпраці з місцевими громадами.
- Чіткі екологічні обмеження (відсутність пластику, регулювання кількості туристів).

Приклад Коста-Рики демонструє, як екскурсійні продукти можуть сприяти збереженню біорізноманіття та сталому розвитку, одночасно задовольняючи попит на унікальний досвід.

4. Гастрономічні тури в Японії: інтеграція культури та кулінарії

Японія відома своїми кулінарними традиціями, які перетворені на туристичний продукт у формі гастрономічних турів. Ці екскурсії об'єднують практичне навчання, культурну освіту та знайомство зі спадщиною.

Кулінарні майстер-класи:

- Туристи можуть навчитися готувати традиційні страви, як-от суші, рамен або окономіякі, під керівництвом місцевих шеф-кухарів.

- Заняття часто включають вивчення історії продуктів, технік приготування та ритуалів сервірування.

Регіональні особливості:

- Відвідування рибних ринків, таких як Цукідзі в Токіо.
- Дегустація саке та пояснення технології його виготовлення у префектурі Ніігата.

- Гастрономічні тури в Японії є прикладом інтеграції матеріальної та нематеріальної культурної спадщини, залучаючи туристів до активного пізнання традицій через смаковий досвід.

Ці приклади демонструють, як сучасні екскурсійні послуги можуть поєднувати культурну спадщину, природознавство та інноваційні технології. Кожен із розглянутих форматів сприяє розвитку туристичного продукту, відповідаючи на потреби різних аудиторій, і може бути використаний як модель для створення нових екскурсійних пропозицій.

2.4 Поділ екскурсій за змістом

До цієї групи належать два види екскурсій – **оглядові багатопланові та тематичні** [5].

Оглядові екскурсії, як правило, багатотемні. Тому не випадково їх називають багатоплановими. В оглядовій багатоплановій екскурсії використовують історичний та сучасний матеріал. Побудована вона на показі різноманітних об'єктів: пам'яток історії та культури, будинків та споруд, об'єктів природи, місць визначних подій, промислових, сільськогосподарських підприємств, культурно-освітніх закладів, будов тощо. Події тут подаються

більш узагальнено, щоб відтворити “біографію” міста, області, району, його “портрет”, характер, основні особливості розвитку.

Хронологічні рамки такої екскурсії – час існування міста від першої згадки про нього дотепер. Побудовані такі екскурсії за тематико-хронологічним принципом.

Тематичні екскурсії розкривають одну тему. Якщо це історична екскурсія, то в основу її покладена одна значна подія, або декілька подій, з’єднаних однією темою. У кожній конкретній екскурсійній тематиці можна виділити екскурсії, які ставлять своїм завданням розкрити тему в цілому. Їх можна визначити як оглядові тематичні на відміну від оглядових багатопланових.

Наприклад, “Київ літературний”, “Літературна Одеса 1920-х років”, “Театральний Львів”, “Київ спортивний”.

На відміну від інших тематичних екскурсій вони створюються за принципом загального погляду на місто.

Чіткість у визначенні теми, вірно окреслені хронологічні рамки і згідно цього проведений добір фактів мають велике значення для засвоєння матеріалу екскурсантами, його ефективності в цілому.

В екскурсійній тематиці завжди переважали тематичні екскурсії. Так, якщо на кінець 1980-х – початок 1990-х рр. екскурсійні організації України проводили майже 1500 тематичних екскурсій, то оглядових багатопланових – лише 152.

Тематичні екскурсії поділяються на вісім основних груп: історичні, воєнно-історичні, історико-релігійознавчі, мистецтвознавчі, літературні, архітектурні, природознавчі та виробничі. Кожна з цих груп може бути деталізована на підгрупи, які визначаються за історичними періодами або тематичним змістом.

Історичні екскурсії охоплюють такі підгрупи, як [27]:

➤ Історико-краєзнавчі (наприклад, екскурсія "По давній столиці Київської Русі").

➤ Археологічні, що фокусуються на демонстрації матеріальних пам’яток історії (знаряддя праці, зброя, архітектура давніх поселень), зокрема, розкопки в Херсонесі Таврійському чи Ольвії.

➤ Етнографічні, присвячені побуту й культурі народів, часто проводяться в музеях просто неба (наприклад, у Києві чи Переяславі-Хмельницькому).

Воєнно-історичні екскурсії, найбільш численні за тематикою, включають:

➤ Відвідування місць військової слави.

➤ Екскурсії по військово-інженерних спорудах.

➤ Огляд місць, пов’язаних із виготовленням зброї чи діяльністю героїв.

➤ Розповіді про історичні події, військові кампанії або подвиги (битви, рейди, оборони чи штурми).

Кожен вид екскурсії несе важливу культурну, наукову та освітню функцію, що сприяє формуванню цілісного уявлення про історичну спадщину та культурну ідентичність.

Релігієзнавчі екскурсії поділяються на три основні підгрупи: історико-релігієзнавчі, атеїстичні та релігійні (богословські). Найпопулярнішими з них є історико-релігієзнавчі екскурсії.

У період незалежності України зросла зацікавленість громадян у духовних аспектах життя, розумінні ролі релігії в суспільстві та особистому житті. Це стало важливим елементом гуманітарної освіти. Релігієзнавчі екскурсії, на відміну від атеїстичної пропаганди радянської доби, набувають популярності, сприяючи розвитку інтелектуального та духовного виховання. Поступова відмова від ідеологізованих підходів сприяла зниженню інтересу до атеїстичних екскурсій, натомість формуючи основи світоглядної та правової культури.

Перші релігієзнавчі екскурсії з'явилися в Києві у 1980-х роках, до 1000-річчя Хрещення Русі, і стали основою для створення нових тем, таких як "Православ'я в Києві" та "988 рік: легенди і реальність". Серед екскурсантів популярні теми, пов'язані з церковною археологією, архітектурою, релігійними обрядами, які допомагають розкрити особливості української православної церкви та її відмінності від інших релігійних конфесій.

Історико-релігієзнавчі екскурсії, що мають світський характер, спрямовані на дослідження релігії як культурного та історичного явища. Вони базуються на сучасному релігієзнавстві, яке вивчає релігійні феномени як багатогранний комплекс соціальних, історичних і психологічних проблем.

Релігійні (богословські) екскурсії, на відміну від світських, орієнтовані на віруючих та студентів духовних навчальних закладів. Вони розкривають основи догматичного вчення, обґрунтовують релігійні істини й сприяють поглибленню розуміння духовних аспектів життя. Попри зростаючий попит, організація таких екскурсій вимагає участі професійних богословів, що наразі обмежено через недостатню кількість підготовлених фахівців.

Таким чином, історико-релігієзнавчі та релігійні екскурсії є різними за спрямованістю, але мають спільну мету – розкриття феномена релігії як важливої складової суспільного й культурного життя.

Мистецтвознавчі екскурсії, у свою чергу, охоплюють театральні, музичні, історичні, художні теми, а також демонстрацію монументального мистецтва. Вони проводяться в музеях, галереях, майстернях художників і скульпторів, а також знайомлять із народними художніми промислами та творчістю видатних митців. Такі екскурсії сприяють естетичному вихованню, розвитку творчого мислення та естетичної уяви учасників.

Літературні екскурсії можна поділити на кілька основних типів [29]:

Історико-літературні: Вони охоплюють оглядові тематичні екскурсії, які знайомлять із літературною спадщиною певного регіону чи міста,

наприклад, "Літературний Житомир", або присвячені конкретному періоду розвитку літератури, як-от "Літератори XIX століття в Києві".

Літературно-біографічні: ці екскурсії досліджують місця, що пов'язані з життям і творчістю письменників, наприклад, "Т.Г. Шевченко в Києві" чи "Наша Леся" (Новоград-Волинський).

Літературно-художні (поетико-текстові): вони базуються на творах письменників і розповідають про їхніх персонажів або зображені в текстах місця, як, наприклад, "Крим у казках та легендах".

Екскурсії за мотивами творів: описують місця, згадані в творчості конкретного письменника, наприклад, "Київ у житті та творчості М. Булгакова".

Літературно-краєзнавчі: присвячені вивченню природних чи культурних комплексів, описаних у літературі, що дозволяє сприймати їх через призму художніх текстів.

Літературні екскурсії в природу: побудовані на матеріалі, де природні явища чи об'єкти художньо відтворені у творах.

Щодо архітектурних екскурсій, їх умовно можна поділити на кілька категорій [27]:

1. Екскурсії, що демонструють пам'ятки архітектури певного періоду: Наприклад, подорожі, які дають уявлення про Київ XVIII століття.

2. Екскурсії, присвячені творчості одного архітектора: Це монографічні тури, які демонструють, як у роботах архітектора відображалися ідеали та стилі його часу, наприклад, знайомство з певними архітектурними стилями чи окремими пам'ятками.

Архітектурні ансамблі: поєднання архітектурних споруд і монументів, які стали символами міст, як, наприклад, пам'ятник князю Володимирі чи Богдану Хмельницькому в Києві або ж Приморський бульвар із пам'ятником герцогу Рішельє в Одесі.

Сучасне міське планування та забудова: Екскурсії, які аналізують новобудови та їхній вплив на архітектурний вигляд міста.

Архітектурні екскурсії допомагають краще зрозуміти історичну, естетичну та культурну цінність міських просторів, формуючи відповідальне ставлення до збереження архітектурної спадщини та гармонійного поєднання старовинного і сучасного.

Природознавчі екскурсії можна організовувати в будь-якому регіоні, адже їх основна мета — познайомити учасників з природними особливостями рідного краю: його флорою та фауною, кліматом, водоймами та ландшафтами. Ці екскурсії також сприяють вихованню у людей навичок відповідального природокористування та розуміння взаємодії людини з навколишнім середовищем.

Основними типами природознавчих екскурсій є [28]:

- ландшафтні — у ліси, парки, зелені зони;

- геологічні — вивчають структуру земної кори, глибинні процеси в надрах;
- зоологічні — знайомлять з місцевою фауною;
- ботанічні — досліджують рослинний світ;
- гідрологічні — зосереджуються на водних ресурсах (річки, озера, тощо).

Такі екскурсії сприяють розвитку екологічної свідомості та формуванню уявлення про важливість охорони навколишнього середовища.

Україна має великий природний потенціал для проведення екскурсій. Тут є 11 національних парків, 16 природних заповідників та 4 біосферні резерватори. Природний потенціал для проведення екскурсій в Україні є багатим і різноманітним, оскільки країна володіє унікальними природними ресурсами, які створюють сприятливі умови для розвитку екологічного, пізнавального та активного туризму. Ось основні природні об'єкти та зони, що можуть стати основою для проведення екскурсій по Україні:

1. Карпати — одна з найвідоміших природних зон України, яка пропонує безліч варіантів для екскурсій.

Гірські екскурсії: Прогулянки та походи по гірських хребтах (Говерла, Петрос, Синяк).

Природні заповідники: Карпатський національний природний парк, який є домом для рідкісних видів флори та фауни, включаючи бурих ведмедів та рисей.

Гірські курорти: Буковель, Яремче, Славське, що пропонують можливості для зимового та літнього туризму.

Гірські водоспади: Водоспад Пробій, Шипіт, що привертають увагу туристів.

2. Кримські гори, хоча Крим сьогодні має політичну ситуацію, що ускладнює доступ, природний потенціал цього регіону є неперевершеним.

Морські та гірські пейзажі: Лавровий гай, Байдарська долина, гори Чатир-Даг, Демерджі.

Вулканічні утворення: Вулканічні стовпи в районі вулкана Кара-Даг.

Заповідники та національні парки: Кримський природний заповідник та Ялтинський гірсько-лісовий природний парк.

3. Київська область та Подніпров'я - цей регіон має багатий потенціал для екскурсій, орієнтуючись на річки, ліси та історичні місця.

Річка Дніпро: Екскурсії на кораблях, каное, піші прогулянки по набережних та островах (наприклад, острів Хортиця в Запоріжжі).

Природні парки: Національний природний парк "Голосіївський", ландшафтні парки у Київській області, що мають велику біорізноманітність і пейзажну цінність.

Гідрологічні екскурсії: Відвідування джерел та мінеральних вод (Миргород, Трускавець).

4. Полісся — це регіон на заході України, що багатий на лісові масиви, болота та водні ресурси.

Екотуризм: Екскурсії через заболочені території, прогулянки по природних резервуарах і заповідниках (наприклад, Поліський природний заповідник, Черемоський природний парк).

Спостереження за птахами: Полісся є важливим місцем для орнітологів, особливо для спостереження за перелітними птахами.

5. Чорне та Азовське море ці водні простори пропонують великий потенціал для морського туризму.

Приморські курорти: Одеса, Затока, Коблево, Бердянськ з можливістю для морських екскурсій, рибальства, відпочинку на пляжі.

Біосферні заповідники: Острів Джарилгач, острів Березань, що є домом для численних видів птахів та тварин.

Природні екскурсії: Морські прогулянки на катерах, екскурсії по прибережним екосистемам.

6. Дністровський каньйон це унікальний природний об'єкт, який є популярним для екскурсій по Україні.

Пейзажні маршрути: Походи та екскурсії уздовж каньйону, де туристи можуть насолоджуватись видами Дністра та навколишніх лісів.

Активний туризм: Сплави по Дністру на каяках та каное.

Археологічні та культурні екскурсії: Дністровський каньйон також славиться археологічними пам'ятками та середньовічними замками.

7. Запорізька область та острів Хортиця

Культурно-історичні та природні екскурсії: Острів Хортиця є не лише історичним, але й природним об'єктом з багатою флорою і фауною.

Екскурсії по річці Дніпро та її островах: Морські прогулянки та екскурсії на човнах.

8. Прикарпаття - цей регіон має багатий природний ландшафт та можливості для екологічного туризму.

Природні пам'ятки: Національний парк "Сколівські Бескиди", природа гір, озер та лісів, що приваблює туристів для піших прогулянок, кемпінгу, сплавів.

Активний відпочинок: Водні маршрути по річках, зокрема сплави по Черемошу та Дністру.

Природний потенціал України є надзвичайно різноманітним і багатим, що робить країну привабливою для туристів, котрі прагнуть зануритись в екологічний туризм, активний відпочинок та пізнавальні екскурсії. Від Карпат до Криму, від Полісся до Чорного моря — кожен регіон пропонує унікальні можливості для розвитку екскурсійної справи.

2.5 Класифікація екскурсій за формою проведення

За формою проведення екскурсії класифікуються на звичайні (традиційні), навчальні, екскурсії-масовки, екскурсії-прогулянки, екскурсії-концерти [2].

Крім звичайних екскурсій для масової аудиторії, про які йшлося вище, екскурсійні організації проводять ще навчальні екскурсії.

Мета проведення навчальних екскурсій може бути різною. Вони проводяться [5]:

1. для майбутніх екскурсоводів;
2. підвищення фахової майстерності діючих екскурсоводів.

У ході проведення екскурсій для названих категорій увага слухачів звертається на вмілий показ об'єктів, використання методичних прийомів, аналіз архітектурних пам'яток, використання логічних переходів, співвідношення загального та локального матеріалу тощо;

3. **удосконалення самої екскурсії.** У цьому випадку обговорюється питання актуальності екскурсії, доцільності її змісту, відбору об'єктів, побудова маршруту, повнота висвітлення окремих підтем, методичний рівень екскурсії.

Екскурсовод, який проводить таку екскурсію, при показі об'єктів пояснює мету використання методичних прийомів, особливості змісту розповіді для різних груп, техніку демонстрації наочних посібників тощо [25].

Екскурсія-масовка. масові екскурсії на 5-10-ти автобусах проводяться, в основному, для школярів, які подорожують в туристичних поїздках і закінчуються колективним відвідуванням театру, цирку, інших закладів культури.

Екскурсія-прогулянка поєднує елементи загальноосвітності та відпочинку. Місце проведення – ліс, пай море, річка, гори тощо.

Екскурсія-концерт. Проводиться у загородніх екскурсіях, коли шлях до об'єкту досить тривалий. У міських – коли цього вимагає тема екскурсії («Л. Утьосов в Одесі»).

За циклічністю проведення екскурсії бувають одиничні (по одній темі) та цикли, які об'єднують кілька екскурсій однієї тематики – історії, літератури, архітектури тощо. Цикли екскурсій можна створювати в містах, які мають широкі екскурсійні можливості – Києві, Львові, Одесі, Севастополі.

Окрім зазначених існують ще спеціальні екскурсії, які можна класифікувати наступним чином (таблиця 2.2.) [29].

Таблиця 2.2

Класифікація екскурсій за метою, завданням та формою проведення

Мета	Завдання	Форма проведення
Відпочинок	Пізнання оточуючого світу і відтворення сил, проводиться в лісі, парку, по морю, річці тощо	прогулянка
Навчальна	1) засвоєння знань з навчального предмету (історії, географії, ботаніки, зоології тощо);	урок поза класним приміщенням
Спеціалізована	2) навчання і підвищення кваліфікації екскурсійних кадрів	для спеціальної аудиторії

Пробна	1) завершальний етап колективної або індивідуальної роботи по підготовці та проведенню екскурсій; 2) перевірка знань у студентів або працюючих екскурсоводів при підготовці ними нової екскурсійної теми	для спеціальної аудиторії
Показова (форма навчальної)	Показ зразка того чи іншого методичного прийому на конкретному об'єкті, розкриття визначеної підтеми тощо	для спеціальної аудиторії
Наукова	Вияв та поширення наукових поглядів, ідей, теорій серед фахівців відповідної галузі	дослідження
Загально-освітня	Розширення загального культурного світогляду, знань з різних галузей	оглядова багатопланова екскурсія, шляхова екскурсійна інформація у транспортній подорожі
Культурно-просвітницька	Підвищення рівня знань з історії, архітектури, літератури, мистецтва тощо	тематична екскурсія
Анімаційна (культурно-розважальна)	Проведення дозвілля з ігровими елементами, видовищні та розважальні заходи, використання живих експонатів під час екскурсії	масовка, концерт, пригода, детектив (приклади: "Утьосов в Одесі", "Кримінальна Одеса")
Рекламна	Поширення знань щодо екскурсійних можливостей <u>турфірми</u>	демонстрація

Класифікація екскурсій має велике значення для діяльності фірм, які займаються екскурсійною діяльністю, вона забезпечує умови для кращої організації роботи з екскурсоводами, сприяє їх спеціалізації.

Крім того, визначена класифікація екскурсій полегшить роботу фірм-туроператорів при формуванні турів.

2.6 Тематика екскурсій

Тематика екскурсій – це сукупність, набір чи означена група тем. Добре розроблена тематика – результат творчих зусиль колективу методичних працівників та екскурсоводів [41].

Оцінка правильності вибору теми екскурсії ґрунтується на кількох критеріях. Перший – це популярність і частота запитів на конкретні екскурсії

серед населення. Другий – це сприяння розвитку культурного та наукового світогляду екскурсантів, підвищення ролі екскурсій у національно-культурному відродженні, а також застосування диференційованого підходу до різних груп населення. Ці вимоги є актуальними при розробці нових екскурсійних тем.

На початок 1990-х років в Україні проводилося понад чотири тисячі екскурсій за різними темами, серед яких значну частину складали музейні екскурсії.

Екскурсії не бувають однаковими; вони відрізняються, перш за все, темою. Кожна екскурсія має свою унікальну тему, і навіть оглядові екскурсії також мають визначену тему.

Тема, в перекладі з грецької, означає «основу» або «предмет», на якому будуються зміст та структура. Чітко сформульована тема визначає основну ідею і стисло викладає зміст екскурсії.

В літературі та мистецтві тема – це коло явищ, обраних автором для висвітлення в його творі. Вона вказує на те, що саме має бути представлене в творі, до чого автор прагне привернути увагу своєї аудиторії, що саме він хоче осмислити.

Крім основної, існують також додаткові, побічні теми, які разом складають повну тематику твору. Це поняття можна застосувати і до екскурсій: кожна екскурсія повинна мати чітко визначену основну тему, а також підтеми, які розкриваються на кожному з основних об'єктів показу.

До основних вимог до тематики екскурсій належать її актуальність, різноманітність, відповідність інтересам екскурсантів та зв'язок із сучасністю. Чітко сформульована тема, яка розкрита в екскурсії, дозволяє екскурсантам отримати чітке коло знань. Створення нових тем сприяє виявленню нових об'єктів і різноманітності екскурсійних продуктів [28].

Особливість теми в тому, що вона тісно пов'язана з об'єктами екскурсії та матеріалом, який необхідно передати екскурсантам. Якщо об'єкти є необхідною умовою для екскурсії, то їх поєднання визначає тему. Тема має важливе значення в об'єднанні всіх частин екскурсії в єдине ціле. Однак важливо не тільки підібрати об'єкти для теми, а й забезпечити належний матеріал для розкриття цієї теми. Тема визначає, що саме екскурсовод має сказати про об'єкти, не дозволяючи вийти за межі заданої теми, навіть якщо об'єкт містить великий обсяг інформації.

Іноді один і той самий об'єкт може використовуватися в різних екскурсіях, таких як історична, архітектурна чи літературна, і в кожній з них цей об'єкт розкривається через різні аспекти відповідно до теми.

Тема екскурсії вимагає від екскурсовода не тільки глибоких знань, а й володіння великим обсягом фактичної інформації. Частина цієї інформації може не бути прямо пов'язана з об'єктами, але необхідна для формулювання висновків і узагальнень.

Недостатні знання екскурсовода щодо теми призводять до того, що під час екскурсії він не надає екскурсантам потрібних пояснень, і така екскурсія стає малоефективною, особливо для тих, хто не має попередньої підготовки з цієї теми.

На маршруті екскурсії можуть бути об'єкти, інформація про які цікава, але не відноситься до основної теми. Екскурсовод не повинен відволікати групу на ці об'єкти, щоб не порушити логіку екскурсії. Відомості про них можна надавати тільки у відповідь на запитання екскурсантів.

Особливо складними для визначення теми є оглядові екскурсії міст. Незалежно від міста, такі екскурсії зазвичай мають схожу структуру і охоплюють кілька обов'язкових підтем, таких як історія міста, промисловість, будівництво, культура, наука та освіта.

Однак кожне місто має свої особливості, і оглядові екскурсії варіюються в залежності від історичних характеристик міста. У великих промислових містах, таких як Дніпропетровськ чи Запоріжжя, основною підтемою може бути виробництво, в містах-героях, як Одеса чи Київ, – подвиги у роки війни, а в Севастополі – військово-морська слава.

Кожна екскурсія, навіть оглядова, складається з кількох підтем, які повинні бути логічно завершеними та повними. Підтеми повинні сприйматися як частини єдиного інформаційного потоку, доповнюючи основний зміст. Послідовність підтем і їх співвідношення створюють композицію екскурсії.

Завдяки великій кількості підтем оглядові екскурсії не дозволяють глибоко зануритись у певні події або факти. Вони зазвичай подають багато фактів, але значно менше їх аналізу або узагальнення, що обумовлено їхнім загальним оглядовим характером [41].

Цікаво, що майже кожна підтема в оглядовій екскурсії може бути розвинена в окрему тематичну екскурсію. Наприклад, на основі оглядової екскурсії "Київ – столиця України" можуть бути створені екскурсії на теми, як "Київ – давня столиця Київської Русі" або "Архітектурний Київ".

Тематична екскурсія повинна глибше розкривати певну конкретну тему, часто пов'язану з історичним періодом або подією. Вона є складнішою за оглядову в плані структури та методики проведення.

Розвиток екскурсійної тематики дозволяє застосовувати різні види класифікацій тем. Наприклад, туристам, які подорожують Україною, можна запропонувати тематичні цикли, як "Намисто Славутича" або "Кам'яний літопис Волині".

Знання та професіоналізм екскурсоводів є ключовими для розширення екскурсійної тематики.

Назва екскурсії не повинна плутатися з її темою. Вона повинна чітко відображати основну тему екскурсії, бути зрозумілою, привабливою та легко запам'ятовуватися. Однак багато міських оглядових екскурсій мають схожі загальні назви, як "Місто в минулому, сучасному та майбутньому".

Назва екскурсії повинна привертати увагу екскурсантів і налаштовувати їх на сприйняття змісту екскурсії. У формальній логіці слово "назва" іноді замінюється словом "ім'я", що вказує на зміст, котрий вона несе. Вдалими для назви є варіанти, які чітко відображають суть екскурсії, наприклад, "Бердянськ – місто здоров'я" або "Миколаїв – місто корабелів".

Одна і та сама тема може мати кілька різних назв в залежності від мети екскурсії та аудиторії. Наприклад, для Києва екскурсії можуть мати назви "Київ – столиця України", "Знай своє місто" (для школярів), "Панорама Києва з Дніпра" тощо.

Тема екскурсії є основною складовою її змісту, і саме вона визначає подачу інформації, тому екскурсійна тематика є основою сучасної класифікації екскурсій.

2.7 Екскурсії як складова частина педагогічного процесу

Свого часу екскурсії були започатковані як складова частина педагогічного процесу. Сама розробка екскурсійного методу вимагала виконання значних виховних завдань. Саме на "освітнє значення екскурсії" звертали увагу відомі екскурсіоністи початку ХХ ст [27].

Кожна людина, незалежно від того, що привело її до лав екскурсантів і від кількості відвіданих екскурсій, дізнається на них про щось нове, раніш невідоме.

Людина поповнює свої знання новими прийомами аналізу та оцінки подій, новим ставленням до цих знань. Ці нові знання вона отримує не лише від екскурсовода, але й від спілкування з екскурсійними об'єктами. Екскурсовод вчить своїх слухачів розуміти соціальні, історичні, моральні, естетичні та інші аспекти світогляду людини [41].

Ще одне завдання екскурсії, як педагогічного процесу – озброїти екскурсантів навичками для самостійного спостереження об'єктів. Екскурсія своєю наочністю, методичними прийомами показу, цікавими формами розповіді повинна сприяти активізації екскурсантів. Вирішуючи це завдання, екскурсовод вже з самого початку екскурсії ставить собі за мету прищепити групі, особливо якщо вона вперше бере участь в екскурсії, певну "екскурсійну грамотність", а це – вміння **бачити** об'єкт, бо можна дивитись на нього і не бачити.

Щоб правильно зрозуміти процес виховання людини, "важливо розрізняти два шляхи впливу на людину в системі суспільних відносин: **безпосередній і опосередкований**. У першому випадку людина засвоює зміст суспільних відносин, будучи в них безпосередньо включеною. У другому випадку процес засвоєння суспільних відносин відбувається завдяки засвоєнню різних форм суспільної свідомості (політики, моралі, мистецтва та ін.) [41]

Таким чином, **екскурсія сприяє набуттю екскурсантами нових знань про природу, суспільство чи вдосконалення поглибленню вже набутих.** Це і дає змогу вважати **екскурсію частиною педагогічного процесу**, в якому взаємодіють дві сторони: та яка навчає, – екскурсовод і та, яка здобуває знання, – екскурсанти.

Оскільки йдеться про процес взаємодії двох сторін (екскурсовода та екскурсанта), то і розглядати його слід як **двосторонній, в якому обидві сторони активні.** Спроба розглядати екскурсію як односторонній процес, коли активний лише екскурсовод, а екскурсанти пасивно сприймають від нього інформацію, **приведе до невірної тлумачення та помилок не лише в організації екскурсійної роботи, а у визначенні ролі і місця екскурсовода.** Екскурсовод активний не лише зовнішньо (на вигляд), а й внутрішньо. Його зовнішня активність проявляється у виразній мові, жестах, міміці. Внутрішня – в розумовій діяльності (побудова плану розповіді, обміркуванні, що сказати, як сказати, аналізуванні поведінки екскурсантів, їх ставлення до побаченого та почутого, реакція на репліки, запитання, зауваження тощо).

Активність екскурсантів – значною мірою внутрішня. Екскурсант під час розповіді екскурсовода обмірковує, аналізує, порівнює нові знання з тими, які вже має. Він не завжди запитує, подає репліку. Зрозуміло, що таку активність спостерігати і стимулювати значно важче. У цьому своєрідна складність екскурсійної роботи, яку кожен екскурсовод вирішує індивідуально, виходячи з рівня підготовки та досвіду роботи [2]. Однак слід відмітити, **якщо екскурсія побудована відповідно до рекомендацій педагогічної науки, то вона відбувається таким чином, що екскурсант не перестає бути активним. Ця активність проявляється і в його розумовій діяльності, в його ставленні до екскурсій [5].**

Взаємодія екскурсовода та екскурсанта – головне в екскурсії. Тому знаходження оригінальних форм спілкування з екскурсією, її змістом, об'єктами та безпосередньо з її авторами – екскурсоводами – головне завдання екскурсійної педагогіки

Наявність нового у змісті екскурсії, у самому підході до розгляду об'єктів є важливою умовою пробудження інтересу в екскурсантів. Неприпустимо повторювати відомі істини на однаковому пізнавальному рівні тільки тому, що цього вимагає текст екскурсії. Обов'язок екскурсовода – розширити коло пізнання слухачів, у будь-якому, навіть у відомому для екскурсантів питанні знайти нове, раніш невідоме їм, але достатньо суттєве для більш глибокого сприйняття матеріалу.

Досвід кращих екскурсоводів доводить: до всього, що тісно пов'язане з уже відомим, розвиває це відоме, екскурсанти завжди ставляться зацікавлено, а до повтору відомих істин, навпаки негативно. А це вже залежить від рівня майстерності екскурсовода.

Аналіз практичної діяльності екскурсоводів дає змогу визначити основні рівні їх майстерності, якщо за основу градації взяти такий показник, як зростання рівня діяльності екскурсовода як педагога [29].

1. Початковий рівень. Екскурсовод знає зміст екскурсії. При необхідності він може відтворити більш-менш чітко систему необхідних дій у певній послідовності для підготовки та проведення екскурсії. Але на цьому етапі йому необхідна допомога більш досвідченого наставника (методиста, екскурсовода).

2. Низький рівень. Екскурсовод здатний самостійно виконати всю систему дій, пов'язаних з екскурсією, але він “скутий” своїм знанням. Перенесення системи дій у ході екскурсії – не проходить. При зміні ситуації – зміні об'єкту, маршруту чи аудиторії – зміст екскурсії і засіб її проведення не змінюється.

Наприклад, екскурсовод знає текст екскурсії. Якщо йому нічого не заважає, він досить чітко за заздалегідь розробленим часом і планом викладе матеріал. Але він не зможе, орієнтуючись на склад своїх слухачів, змінити форму повідомлення, не зможе перебудувати викладення матеріалу залежно від обставин.

3. Середній рівень майстерності. Екскурсовод вільно виконує елементи відомої йому системи дійства, але йому дуже важко переносити їх на інші види екскурсій. По-справжньому екскурсовод ще не підготовлений до раптової зміни обставин, особливо в проблемній ситуації – він легко розгублюється і часто не знаходить вірного рішення.

4. Високий рівень майстерності. Екскурсовод у змозі самостійно добирати методичні прийоми. Він у змозі діяти в різних ситуаціях по-різному, враховуючи обставини, які склалися в ході екскурсії. Екскурсовод, який знаходиться на цьому рівні майстерності, знає не тільки зміст екскурсії, а самі об'єкти, про які йдеться. Тому він досить швидко вирішує, як побудувати повідомлення, виходячи зі складу та особливостей групи екскурсантів. Однак прийняття необхідного рішення часом вимагає від нього значних розумових та вольових рішень. Екскурсовод здатний до переносу вироблених засобів та прийомів всередині обмеженої кількості екскурсійних тем.

5. Рівень досконалої майстерності. Екскурсовод володіє широким набором прийомів збору матеріалів, показу та розповіді, керівництва групами екскурсантів. Він може здійснювати перенос своїх індивідуальних прийомів роботи на різні види екскурсій. Найхарактерніша риса його діяльності – легкість виконання всіх компонентів, елементів, які складають сутність роботи екскурсовода.

Екскурсовод, поступово переходячи від одного рівня до іншого стає професійно більш досконалим і, нарешті, досягає вершини досконалості – педагогічної майстерності, складовою частиною якої є володіння педагогічною технікою. Складовими частинами досконалої майстерності екскурсовода є:

1. Мовні уміння (вміння говорити грамотно, зрозуміло красиво). Виразно інтонувати свою мову, виражати у мові певні думки та почуття.

2. Мімічна та пантомімічна виразність, точні жести, виразні погляди, посмішка.

3. Вміння управляти своїм емоційним станом, бути привітним, доброзичливим.

4. Володіння елементами режисерських та акторських вмінь, що дозволяє екскурсоводу активно впливати аудиторію

Педагогічна техніка комплекс знань, вмінь та навичок, які необхідні педагогу, щоб ефективно застосовувати їх на практиці інструментувати обрані ним методи педагогічного впливу.

Маються на увазі як окремі особистості (екскурсанти), так і колектив (екскурсійна група).

На самому високому рівні педагогічної майстерності робота екскурсовода стає суто індивідуальною, не схожою на діяльність інших своїм виконанням.

Наявність основних елементів педагогіки в процесі проведення екскурсій дає змогу віднести останні до педагогічного процесу, який є засобом освіти, виховання і розвитку особистості.

Знання педагогіки допоможе екскурсоводу побудувати екскурсію як педагогічне дійство. Тут суттєво важливим є знання основ навчання та виховання, тому екскурсовод повинен знати і розуміти основні закономірності педагогічного процесу і принципи педагогічної діяльності, з'ясувати та взяти на озброєння найбільш прийнятні форми, засоби та прийоми роботи педагогів.

Виконання вказаних вимог та правил екскурсійної методики безсумнівно позначиться на якості екскурсії, підвищить ефективність педагогічного процесу навчання та виховання в екскурсійній роботі.

2.8 Основні положення психології в екскурсійній діяльності

Екскурсоводу задля впливу на слухачів необхідно знати та всіляко використовувати основні положення психології.

«Психологія як наука за допомогою спеціальних методів розглядає і вивчає об'єктивні, реально існуючі психічні явища і факти. Узагальнюючи результати досліджень, вона виявляє особливості, закономірності побудови та розвитку психіки, функціонування її механізмів. Оволодіння системою психологічних знань сприяє зростанню психологічної культури окремої людини і всього суспільства, покращенню якості життя, психічного здоров'я людини, підвищенню рівня навчальної та професійної діяльності, громадської поведінки» [4]

На сучасному етапі психологія являє собою дуже розгалужену систему наукових дисциплін, що перебувають на різних щаблях формування, пов'язаних з різноманітними сферами практики.

Екскурсоводу слід розглядати питання психології в екскурсійній практиці з позиції психологічного пізнання.

«Психологічне пізнання – це пізнання психічного, опосередкованого багатограними істотними конкретними зв'язками, в які включене життя людини, його природи, конкретного змісту, механізмів і закономірностей розвитку. Дане пізнання відбувається на різних рівнях узагальнення – від практичного до теоретичного і, навпаки, шляхом з'ясування особливостей ситуативних, мотиваційних, дійових і після дійових психічних феноменів»

Виходячи з зазначеного, психологію слід розглядати як науку про психічні явища, до складу якої входять [41]:

- психічні процеси: мислення, сприйняття, пам'ять, відчуття;
- психічні стани: бадьорість чи пригніченість, працездатність чи втома, неухважність тощо;
- психічні властивості особистості: темперамент, характер, здібності, переконання, ін.

Реалізація завдань екскурсійного обслуговування неможлива без знання психології аудиторії, закономірностей формування соціально-психологічних явищ, засобів та механізмів взаємодії людей у процесі спілкування. Саме тут екскурсоводу допоможе знання основ соціальної психології, яке дозволить йому орієнтуватися на певну аудиторію з відповідними запитам, інтересам, особливостям мислення. Їх обов'язково слід враховувати, здійснюючи диференційний підхід до роботи з різними групами.

До основних соціально-психологічних факторів, якими повинен користуватися екскурсовод, належать такі компоненти психології груп:

- соціальні потреби та інтереси (матеріальні та духовні), які є спонукальними стимулами діяльності та впливу на ставлення до змісту екскурсії;
- соціальні почуття, емоції, настрої, які характеризують аудиторію;
- характер, зміст установок, ціннісних орієнтирів та життєвих планів суспільних груп;
- пізнавальні можливості екскурсантів, що основані на знаннях, соціальному досвіді, який визначає ступінь сприйняття та засвоєння інформації;
- переконання, погляди та оцінки, характерні для суспільної групи, яка є аудиторією.

У процесі роботи з групою екскурсовод повинен завжди пам'ятати, що «життєдіяльність людини відбувається у складному та мінливому середовищі, тому вона потребує вміння орієнтуватися в навколишніх умовах та пристосовувати до них свої дії. Знання про зовнішній і свій внутрішній світ людина набуває в ході чуттєвого та логічного пізнання дійсності за допомогою пізнавальних психічних процесів: відчуття, сприймання, мислення, уяви. Пізнавальна діяльність завжди розпочинається з чуттєвого відображення світу у відчуттях та сприйманні.

Отже, відчуття – це відображення окремих властивостей екскурсійних об'єктів при їх безпосередньому впливі на органи чуття та сприймання, коли ці властивості екскурсант пізнає не окремо, а в цілому. Але сприймання не можна розглядати лише як суму відчуттів. Наприклад, екскурсанти сприймають пам'ятник як витвір мистецтва, як данину пам'яті видатній людині, а не як поєднання бронзи та граніту. Сприймаючи об'єкт показу при допомозі екскурсовода, екскурсант не лише виділяє певну групу відчуттів та об'єднує їх у цілісний образ, але й усвідомлює цей образ, розуміє його, залучаючи для цього свій минулий досвід [32].

Сприймання – це не пасивне відображення екскурсійних об'єктів, а складна діяльність, у процесі якої екскурсант сприймає те, що його оточує, розуміє об'єкти показу та розповідь екскурсовода. Тому велике значення в процесі сприймання має словесне (мовне) визначення екскурсійних об'єктів. Реакція екскурсантів на мову екскурсовода – психологічне явище.

Думка, висловлена розпливчато та незграбно, поступається силою впливу думці, яка сформульована образною та ясною мовою.

Це може призвести до зниження уваги аудиторії чи, навіть, повної втрати її. Щоб цього не сталося, екскурсоводу важливо знати, якою повинна бути мова оратора, щоб найкраще донести зміст екскурсії до слухачів [34].

1. Вона не повинна переобтяжуватись абстрактними поняттями, бо це утруднює сприймання матеріалу. Перед екскурсантами не виникає ніякої конкретної картини, навіть якщо всі слова їм знайомі. Щоб уявити, про що йдеться, екскурсантам необхідно напружити уяву та подумки розгорнути абстрактні поняття до видимих (зримих) образів. Вони не уловлюють змісту міркувань екскурсовода, швидко стомлюються, у цьому випадку – увага втрачена. Тому екскурсоводу при підготовці до екскурсії доцільно замінити широкі абстрактні поняття на слова, які викликають живу та яскраву уяву. Тут важливо не саме слово, а те, яку уяву та почуття воно викликає.

2. Друга вимога до мови екскурсовода – точність та ясність висловлення своїх думок. Їх відсутність та багатослів'я – наслідок невиразності думок. Подібна мова викликає у свідомості екскурсантів порізнені образи. І якщо вони намагаються скласти з цих образів цілісну картину, це заняття їх швидко стомлює. Надалі все, про що говорить екскурсовод, сприймається пасивно. Зайві слова відвертають увагу слухачів і не дають змоги розуміти основу екскурсії.

3. Мова екскурсовода повинна бути чіткою, простою. Готуючи текст, екскурсовод повинен знаходити до ладу слова та вирази, і тим самим забезпечити ефективність своєї мови. При цьому не слід захоплюватись великою кількістю урочистих слів. Надмірне використання високих слів, недоречний пафос найчастіше викликають досаду. Зловживання найвищими ступенями (наприклад, якщо «церква» чи «пам'ятка», то – «най унікальніша», якщо «бульвар», – то «дуже розкішний» і т. ін.) призводять до того, що, навпаки, вражають найменше. В результаті увага екскурсантів різко знижується. Тому

екскурсовод повинен тонко відчувати, де сказати просто, а де піднятися до пафосу.

4. Увага аудиторії залежить і від того, як володіє екскурсовод технікою мови. Дикція, тон, техніка викладення – основні вимоги до мови екскурсоводів. Млявість мови, не договорювання кінця фраз, невірна вимова заважають аудиторії зрозуміти екскурсовода. В результаті – одні не сприймають активно викладення матеріалу, інші звертаються з питаннями до сусідів і т. ін. Підвищення чи пониження темпу мови, так само як тону голосу, збуджує реакцію людини, викликає мимовільну увагу. Змінення темпу та тону мови дасть змогу екскурсоводу підсилити увагу слухачів привернути її до найбільш важливих об'єктів та положень розповіді.

До елементів техніки мови слід віднести міміку та жести. У поєднанні зі словами вираз обличчя та жести підсилюють емоційність мови, привертають увагу слухачів. Погляди екскурсантів звернені на екскурсовода, і дуже погано, якщо він лишається нерухомим та байдужим.

Однак слід застерегти, що дикція, інтонація, поведінка екскурсовода впливають на увагу аудиторії, але це лише зовнішні фактори, не пов'язані зі змістом мови. Звідси висновок – володіння технікою мови привертає увагу екскурсантів, але не може бути вирішальною умовою успіху екскурсії.

Головне в усій екскурсії її змістовність [37].

5. Особлива вимога до мови екскурсовода – багатий словниковий запас, що робить її вільною та переконливою. А це – одна з умов підтримування уваги екскурсантів.

У випадках, коли зовнішні ознаки об'єкта невиразні чи змінені і екскурсант не має змоги відразу сприйняти його, екскурсовод за допомогою слова викликає певні образи, які дають можливість зрозуміти об'єкт, виходячи з минулого досвіду екскурсанта, його відчуття та сприймання.

Екскурсоводу слід керуватися тим, що “відчуття та сприймання людини виконують в її життєдіяльності дві основні, тісно пов'язані між собою функції, – з одного боку, інформують про властивості середовища, а з іншого – організують дії людини відповідно до зміни умов. Для ефективного здійснення цих функцій, відчуття і сприймання повинні об'єктивно відображати як ситуацію, так і дії людини, які мають бути адекватними ситуації”.

Знання, отримані на екскурсії, не впливають відразу на безпосередню діяльність екскурсантів. Лише вірна подача їх екскурсоводом через мову та методику впливають на пізнавальну діяльність. Прийоми аналізу, виділення суттєвих рис об'єктів показу, узагальнення та висновки із того, що показали, про що розповіли, знаходять своє місце пізніше, коли екскурсант мимохідь починає діяти так само, як екскурсовод робив це під час екскурсії, особливого значення це явище набирає при формуванні вірних наукових понять. **Поняття** – форма людського мислення, яка відображає найсуттєвіші ознаки предметів та явищ об'єктивної дійсності, закономірності та взаємозв'язки між ними.

Поняття завжди є узагальненням. Точність формулювання понять, які робить екскурсовод, особливо важливі і повинні бути дуже уважним для розуміння екскурсантів. Тому екскурсовод, коли робить узагальнення підтеми чи основного питання, повинен бути дуже уважним. Неясність формулювання поняття може спантеличити екскурсанта і призвести до утворення слабких та нестійких уявлень та узагальнень.

Виходячи з психологічних завдань, діяльність екскурсовода включає дві складові: підготовка до екскурсії (докомунікативна фаза) та безпосередня робота з групою (комунікативна фаза). Нижня з цих фаз спрямована на вирішення різних завдань.

Перше завдання докомунікативної фази полягає у визначенні екскурсоводом особливостей аудиторії: середнього віку екскурсантів, рівня їх підготовки, знань, професії тощо.

Далі екскурсовод повинен виділити основну лінію екскурсії, її мету, враховуючи соціально-психологічні особливості групи

Екскурсовод не повинен бачити в екскурсантах абстрактну аудиторію і вести екскурсії для всіх груп однаково. Йому необхідно визначити, хоч і не дуже глибоко, потреби та інтереси слухачів і, виходячи з цього, знайти основне, центральне в екскурсії саме для певної групи.

Наступний етап докомунікативної фази – логічна організація матеріалу. Вона полягає у визначенні шляхів розкриття мети та завдання екскурсії, логічності у розповіді та показі основних об'єктів екскурсії, систематизації основних підтем та питань, допоміжного та ілюстративного матеріалу.

Серед психологічних завдань, які має, насамперед вирішити екскурсовод у комунікативній фазі його діяльності – встановлення контакту з групою. Від взаємодії екскурсовода з аудиторією, залежить успіх екскурсії в цілому. Саме контакт екскурсовода з групою визначає психологічний настрій, рівень уваги слухачів, а тим самим і ступінь сприйняття.

Одне з основних психологічних завдань у діяльності екскурсовода полягає в тому, щоб **заволодіти інтереси аудиторії і підтримувати його** упродовж всієї екскурсії. У цьому випадку значно підвищується рівень та ефективність сприйняття і засвоєння екскурсійного матеріалу.

Важливе психологічне завдання, яке вирішує екскурсовод у комунікативній фазі, є організація уваги екскурсантів. Екскурсовод повинен сконцентрувати увагу перш за все на основних об'єктах, підтемах екскурсії. При цьому зосередженість уваги передбачає таку її спрямованість, при якій людина в процесі екскурсії абстрагується від усього, що безпосередньо не пов'язане з об'єктами екскурсії та інформацією екскурсовода. Екскурсовод повинен з перших хвилин заволодіти увагою групи, направити психологічну діяльність екскурсантів (мислення, сприймання, уяву, пам'ять) на певні об'єкти, смисловий зміст екскурсії.

Врахування соціально-психологічних особливостей аудиторії екскурсивод реалізує в комунікативній фазі, а визначенні основних ознак слухачів йому слід зробити ще до початку екскурсії.

Враховуючи особливості аудиторії, екскурсивод має можливість передбачити наслідки своїх тверджень та доказів, реакцію слухачів на той чи інший об'єкт, факт. А це – шлях до формування твердих переконань у екскурсантів.

Екскурсивод повинен керувати аудиторією, активно впливати на розумову діяльність слухачів, формувати та використовувати в процесі екскурсії соціально-психологічні фактори, про які йшлося вище (настрій, колективну думку, соціально-політичні погляди, традиції). Перед екскурсиводом постає психологічна проблема: яким чином будувати міжособистісні стосунки та як повести аудиторію за собою, як **управляти аудиторією** [44].

Створюючи інтерес, підтримуючи певний рівень уваги, екскурсивод повинен домагатися, щоб екскурсанти разом з ним розмірковували над висунутими проблемами, історичним минулим тощо, йому необхідно створити такий духовний настрій, при якому б слухачі з повною довірою сприймали його думки, вважали їх своїми, щоб вони ставали їх переконаннями.

Для цього екскурсивод повинен мати ґрунтовну соціально-психологічну підготовку, особисту переконливість, високий культурний рівень, володіти спеціальними психолого-педагогічними навичками та вміннями, розвивати ораторське мистецтво.

Важливі психологічні проблеми виникають саме на перетині психології і педагогіки при вивченні (урахуванні) закономірностей розвитку особистості, вікових та індивідуальних її особливостей.

2.9 Закони логіки та їх застосування в екскурсіях

Термін «логіка» походить від давньогрецького слова «логос», основні значення якого пов'язані з поняттями «мислення» («мисль, думка») і «мова», «мовлення» («слово»). Логіка досліджує впорядкованість людського мислення, його закони і форми. Оволодіння надбаннями логіки, уміння послуговуватися її перевагами необхідні екскурсиводові протягом всієї його діяльності. Якщо екскурсивод не керується логічними законами, висунута ним система аргументів, що розкривають історичну подію, може виявитися безсилою, а іноді навіть і хибною. Отже, підвищення логічної культури екскурсивода – одне з основних завдань підвищення його фахового рівня [32].

Екскурсивод не лише передає екскурсантам знання з певної – але вчить їх спостерігати та аналізувати події, робити обґрунтовані висновки, застосовувати загальні теоретичні положення до конкретних ситуацій та обставин життя.

Чітка структура, бездоганна внутрішня логіка – обов'язкова ознака добре викладеного матеріалу.

Знання законів логіки - основа підготовки екскурсій. Для того, щоб переконати екскурсантів в істинності думок, які розкриваються, екскурсовод повинен вести їх думки, згідно чотирьом основним законам логіки, якими сам повинен досконалі володіти [28]:

1. **«Законом тотожності: кожна думка має бути чіткою за обсягом, ясною за змістом і залишитися незмінною в ході одного і того ж міркування».** Вимагаючи визначеності в міркуваннях, він спрямований проти нечітких, неясних, розпливчастих думок, неконкретності їх висловлення, а опосередковано - проти їх двозначності та багатозначності. Це не означає, що закон тотожності забороняє аналізувати один і той самий екскурсійний об'єкт, в одному випадку за одним, а в іншому - за другими ознаками. Але в кожній окремій ситуації, у кожному міркуванні конкретна риса чи ознака об'єкта повинна лишатися незмінними. Логіка вимагає - предмет аналізу не повинні змінюватись безпідставно, поняття - не підмінюватися та не змішуватися з іншим.

2. **«Закон несуперечності: два судження, в одному з яких щось стверджується, а в другому те саме, в той же час і в тому ж відношенні заперечується, не можуть бути одночасно істинними»** Названий закон вимагає - у поясненнях екскурсовода, у викладенні історичних подій чи характеристиці конкретного об'єкта не має бути суперечності суджень, які руйнують міркування. Додержання правил цього закону - необхідна умова якості думок екскурсовода.

3. **«Закон виключеного третього: із двох суперечних суджень одне неодмінно є істинним, друге хибним, а третього і бути не може»** Якщо в розповіді подано варіанти суджень з приводу однієї події чи об'єкту, екскурсовод віддає перевагу варіанту, який стверджує істинність.

4. **«Закон достатньої підстави: достовірною треба вважати тільки ту думку, істинність якої достатньо обґрунтована».** Коли екскурсовод щось стверджує чи в чомусь переконує екскурсантів, він не повинен робити цього голослівно, а повинен довести, обґрунтувати свої судження.

Оволодіння логікою допомагає екскурсійним працівникам вирішувати ряд логічних проблем [27]:

1. Тільки використовуючи логічні основи, можна досягти дійсно переконливої сили екскурсійного матеріалу. Доказовий виклад підвищує якість сприймання його екскурсантами. Це важливий засіб зосередження уваги, активізації мислення, усвідомлення його логічної сутності.

2. Додержуючись логічних правил, екскурсовод домагається послідовності у викладенні матеріалу, наступності (послідовності) думок та їх взаємодії. Це положення важливе для сприйняття знань екскурсантами, для чого екскурсовод повинен створювати найсприятливіші умови. Чіткість, суворі послідовність показу та розповіді – важливі передумови вирішення цього завдання.

Сила логічного викладення екскурсійного матеріалу відбувається у зв'язках викладених думок. Якщо екскурсанти сприйняли одне твердження, при наявності логічного зв'язку вони повинні визнати і друге.

3. Саме логіка визначає ті вимоги, які ставляться до композиції екскурсії, її структури, виділення окремих підтем та питань тощо.

Композиція екскурсій ніщо інше, ніж логіка розвитку теми за наміченим методичною розробкою планом. Від умілої композиційної побудови екскурсії залежить її якість.

4. Логічна організація матеріалу екскурсії дозволяє здійснювати запрограмований вплив на екскурсантів. Це пояснюється тим, що, обдумуючи чергову екскурсію, підбираючи аргументацію, екскурсовод орієнтується не на себе, а на майбутніх екскурсантів. Він ніби прогнозує рух їхніх думок під впливом власних. Стрункою логікою своїх дій він здатний сформулювати їх інтерес, заволодіти їх увагою і “повісти” думки всієї групи до наміченої мети.

5. Оволодіння логікою дає змогу виробити логічне мислення самого екскурсовода. Логічна культура поряд з мовною, психологічними та педагогічними прийомами та засобами впливу на екскурсантів – показник методичної майстерності екскурсоводів, методистів.

У процесі підготовки нової екскурсії творчій групі (екскурсоводу) необхідно враховувати правила логіки вже під час попередньої роботи (добірка матеріалу), а також у ході безпосередньої розробки самої екскурсії. Це дасть змогу організувати екскурсійний матеріал (його розподіл, упорядкування у логічній послідовності).

Авторам екскурсії необхідно забезпечити вірний вибір теми екскурсії. Визначеність теми забезпечує виділення стержню екскурсії, ясну уяву про її композиційну структуру, що дасть змоги цілеспрямовано проводити роботу по групуванню та упорядкуванню основного та додаткового матеріалу. Не слід охоплювати безліч проблем, говорити “все про все”. Це призводить до крихкості композиційної структури екскурсії.

Логічних законів і правил слід дотримуватися під час роботи творчої групи над доббором екскурсійних об'єктів, фактичного матеріалу про них та складанню маршруту. На цьому етапі розробки екскурсії головне – забезпечити стрункість екскурсійного матеріалу, логічну послідовність, завершеність окремих підтем та цілісність всієї екскурсії. При доборі екскурсійних об'єктів слід керуватися такими логічними вимогами [5]:

- включати в екскурсію тільки ті об'єкти, які мають безпосереднє відношення до її мети та теми;
- екскурсійні об'єкти повинні бути достовірні, істинність їх існування, реконструкції, місця знаходження не повинні піддаватися сумніву;
- при доборі об'єктів слід бачити головне, основне в кожному з них. Включення другорядних елементів не дозволить зосередити увагу екскурсантів на головному та зробити вірні висновки з екскурсії;

- під час добору екскурсійних об'єктів слід враховувати їх актуальність та виховне значення;
- при умові, коли один екскурсійний об'єкт служить об'єктом показу в різних темах, при розгляді слід зробити акцент на ту його особливість, яка відповідає змісту певної екскурсії.

Перелічені логічні вимоги слід використовувати і при доборі фактичного матеріалу до кожного об'єкту.

Важлива робота творчої групи полягає в упорядкуванні об'єктів, фактів та прикладів у складанні маршруту. Необхідно враховувати, що невідповідність фактичного матеріалу, відсутність логічної послідовності у маршруті порушують стрункість викладення (донесення) його до екскурсантів.

Екскурсоводу слід завжди пам'ятати, що композиція екскурсії – це логіка розвитку теми за наміченим методичною розробкою планом. Логічна, чітка структура методичної розробки завжди полегшує для екскурсовода процес освоєння екскурсійного матеріалу, надає вірні орієнтири для стрункого, послідовного показу об'єктів та розповіді про них.

Необхідно завжди враховувати, що питання окремої підтеми, як і питання плану викладення екскурсії в цілому повинні виключати одне одного.

При складанні методичної розробки з обов'язковим врахуванням законів логіки повинні формуватися і методичні вказівки, які поширюються не лише на усне викладення екскурсійного матеріалу, але і на показ об'єктів, зв'язок показу та розповіді.

Важлива роль у цьому належить логічним переходам, їх варіантам.

Ці переходи повинні розглядатися як важлива, хоча й така, що немає самостійного значення, частина екскурсії. Вміло підібрані логічні переходи надають екскурсії необхідну стрункість. Вони повинні бути змістовними. Можна рекомендувати наступні їх варіанти, які будувати за допомогою понять [2]:

- **тотожні.** Наприклад, в екскурсії “Природа Криму” (Сімферопольське бюро подорожей та екскурсій) мова йде про карстові печери Криму, і екскурсанти підводяться до висновку, що печери виконують роль зберігачів вологи. “Такі ж якості властиві і лісам” – цей висновок екскурсовода, який побудовано на тотожному понятті, дозволяє йому перейти до іншої підтеми – гірсько-лісова частина Криму.

- **підпорядковані;**
- **супідрядні;**
- **протилежні;**
- **співвідносні.** Наприклад, “Другим важливим елементом цього меморіального комплексу є...”, “Ще складнішою проблемою у становленні нашого міста було...”.

Усім переліченим варіантам притаманний логічний зв'язок між об'єктами, фактами, які зафіксовано через поняття, а саме через зміст матеріалу екскурсій.

Часто в екскурсіях під час переходу від однієї підтеми до іншої користуються формальними переходами, їх іноді ще називають конструктивними – це такі переходи, які не зв'язані змістом екскурсії і не являють собою перехідного містка від одної частини екскурсії до іншої.

Наприклад: “А зараз ми проїдемо на майдан”, чи “Проїдемо далі”, “Давайте подивимось ще одну цікаву споруду”. Такі переходи не сприяють встановленню органічного зв'язку між окремими частинами екскурсії, і вони не в змозі об'єднати весь матеріал в єдине ціле.

Використовують формальні переходи звичайно в тих випадках, коли у методистів та екскурсоводів не вистачає практичного досвіду для підготовки екскурсії як єдиного цілого. Проте не можна зовсім заперечувати можливість використання цих переходів взагалі, вважати їх однією з характерних помилок в екскурсійній роботі. У тих випадках, коли пересування між об'єктами займає якісь секунди, такі переходи неминучі: «Тепер подивіться сюди», чи «Прошу звернути увагу на пам'ятник, який знаходиться поруч». Неминучі такі переходи при огляді експозиції музеїв та виставок, де зали, тематичні розділи, окремі стенди присвячені підтемам, знаходяться неподалік одне від одного [2].

Тривалість логічного переходу в часі відповідає переїзду від об'єкту до об'єкту. Може він починатися до переміщення групи до наступної зупинки і закінчуватися вже на зупинці. Зміст логічного переходу – вимога не екскурсійного об'єкту, його особливостей, а змісту самої екскурсії, тієї підтеми, після якої робиться перехід як логічний мовний місток до наступної підтеми.

Іноді мають місце спроби за допомогою логічного переходу поєднати між собою пам'ятки, які показують, перекинути словесний місток від об'єкту до об'єкту, без залежності від змісту розповіді, яка супроводжує показ цих пам'яток. Це помилка. Бо зміст логічних переходів між одними і тими ж пам'ятками різний в екскурсіях на різні теми. Це відбувається тому, що кожна розповідь ведеться про інші події, а логічний перехід – частина розповіді, – лише відображає її зміст.

Логічні переходи мають велике значення в екскурсії. Випереджаючи зміст наступної підтеми, вони викликають необхідні емоції у екскурсантів та сприяють створенню необхідних умов для кращого засвоєння не лише окремої підтеми, а й усієї теми в цілому.

Важливо також пов'язувати поміж собою окремі складові всередині підтем, особливо основні питання, які входять у підтему. Такий логічний зв'язок буде сприяти більш глибокому розкриттю підтеми [5].

Виконуючи вимоги лаконічності словесного матеріалу, не слід збитися на уривчастість викладених екскурсоводом фактів. Під час розробки нової теми і в процесі подальшого її удосконалення необхідно уважно слідкувати, щоб кожна думка, яка сповіщається екскурсантам, доводилася до логічного кінця, а кожна подана теза була переконливо розкрита.

Усі ці вимоги повинні знайти вирішення у тексті екскурсії, особливо індивідуальному.

Питання до обговорення:

1. Які основні компоненти складають теорію екскурсійної справи і як вони взаємодіють між собою?
2. Як визначити правильну тему для екскурсії, і чому це є ключовим етапом у підготовці екскурсії?
3. Яку роль відіграє екскурсовод у формуванні теми екскурсії та забезпеченні її змістовного наповнення?
4. Які основні вимоги ставляться до підготовки екскурсій для різних груп населення?
5. Як зміна соціально-культурного контексту впливає на екскурсійну практику та вибір тем екскурсій?
6. Які критерії актуальності теми екскурсії і як можна оцінити її відповідність потребам екскурсантів?
7. Як в рамках екскурсії правильно поєднувати теоретичні знання з практичними об'єктами для досягнення максимальної ефективності?
8. Як оглядова екскурсія відрізняється від тематичної за своїм змістом, структурою та метою?
9. Як можна використовувати новітні технології (наприклад, віртуальні екскурсії) для розвитку екскурсійної справи?
10. Які основні помилки можуть бути допущені під час проведення екскурсії та як їх можна уникнути?

Тема 3. ЕКСКУРСІЙНА МЕТОДИКА

Мета: ознайомити здобувачів вищої освіти з основами екскурсійної методики, визначити ключові поняття та етапи створення екскурсій, розглянути методи і техніку екскурсійного показу, попереднього огляду та ефективні методичні прийоми розповіді. Поглибити знання з організації і ведення екскурсії, а також технік запам'ятовування текстів екскурсій для підвищення ефективності освітнього процесу та практичної діяльності екскурсоводів.

Зміст:

- 3.1 Екскурсійна методика: основні поняття екскурсійної методики
- 3.2 Технологічний процес створення нової екскурсії
- 3.3 Методика екскурсійного показу
- 3.4 Показ в екскурсії
- 3.5 Техніка екскурсійного показу
- 3.6 Прийоми попереднього огляду
- 3.7 Методичні прийоми розповіді
- 3.8 Техніка ведення екскурсії
- 3.9 Методика запам'ятовування текстів екскурсії

3.1 Екскурсійна методика: основні поняття екскурсійної методики

Екскурсійна методика як окрема методика, що пов'язана з процесом Розповсюдження знань через одну форму діяльності охоплює систему вимог і правил, що стосуються екскурсій, а також набір методичних прийомів, які використовуються при підготовці та проведенні екскурсій різної тематики, спрямованих на різні аудиторії [3].

Ю. Александров зазначає, що «практика екскурсійної методики включає використання науково обґрунтованих способів і прийомів організації та проведення екскурсій, формування і функціонування системи методичної роботи, яка складається з основних структурних елементів (методична рада, секція екскурсоводів, методичний відділ, методичний кабінет), а також системи підготовки та підвищення кваліфікації екскурсоводів».

Психологія, особливо її соціальний напрямок, відіграє важливу роль у розвитку екскурсійної методики. Вона досліджує такі аспекти, як природа відчуттів, сприйняття, уявлення, закони мислення, вплив емоцій на процес пізнання, механізми уваги, переконання, особливості групової психології та інші психофізичні аспекти [16].

Б. В. Ємельянов розглядав екскурсійну методику як базу професійної майстерності екскурсоводів, як механізм, що оптимізує подачу матеріалу й забезпечує якісне сприйняття об'єктів екскурсантами, а також як спосіб організації діяльності екскурсовода. Він підкреслював, що екскурсійна методика ґрунтується на філософських засадах, зокрема на діалектиці, теорії пізнання та логіці. «Екскурсійна методика, – писав він, – є діалектичною єдністю змісту, засобів, форм і специфічного методу впливу на аудиторію, яким є екскурсійний метод» [17].

Як прикладна дисципліна, екскурсійна методика поділяється на загальну і спеціальну.

Загальна методика охоплює правила і прийоми підготовки та проведення екскурсій, а також питання теорії, організації підготовки й підвищення кваліфікації кадрів.

Окремі методики зосереджуються на прийомах і способах виховання, навчання та освіти в процесі проведення екскурсій на різні теми. Екскурсійна методика включає методики [16]:

- розробки нового для організації (фірми) продукта;
- розробки екскурсоводом нової для нього теми (вже розробленої у конкретній організації (фірмі);
- підготовки екскурсоводів до проведення чергової екскурсії;
- післяекскурсійна робота з її учасниками тощо.

Відповідно до кожної теми ця методика має **свої особливості**, які визначаються завданнями, поставленими **перед конкретною екскурсією, цільовою установкою** (наприклад, розширення культурного світогляду

дорослих або професійна орієнтація молоді), а також видом екскурсії (міська, позаміська, музейна, виробнича) та складом групи [3].

Мають свої відмінності пішохідні та автобусні екскурсії. Є різниця й у методиці проведення екскурсій для внутрішніх та іноземних туристів, а також для різних категорій місцевого населення.

Найбільш глибоко розроблена методика проведення екскурсій. Вона охоплює цілий ряд питань. Це, насамперед, вміти показати об'єкти, розповісти про них і пов'язані з ними події. Методика передбачає вміння правильно скомпонувати екскурсійний матеріал, якнайповніше використати зорові та словесні докази шляху досягнення поставленої мети і найбільш повно розкрити тему екскурсії.

Методику слід розглядати як суму використаних в екскурсії прийомів і послідовність екскурсійних об'єктів, чіткість формулювання підтем, кількість та взаємозв'язок основних питань, змістовність логічних переходів, і нарешті, кількість і послідовність викладення фактичного матеріалу.

Методичний прийом – це частина, елемент екскурсійного методу, необхідний для ефективного його застосування в конкретній екскурсії. Правильне використання методичних прийомів складає одну з основ професійної майстерності екскурсовода [16].

Отже, призначення методики полягає в тому, щоб допомогти екскурсантам засвоїти зміст екскурсії через сприйняття об'єктів екскурсійної діяльності. Завдання методичних прийомів забезпечити найбільшу дієвість передачі знань екскурсантам.

Ефективність екскурсії визначається не тільки рівнем її змісту, але й методикою проведення. Методика проведення екскурсії поділяється на дві частини: методику показу і методику розповіді, що носить підпорядкований характер.

У методиці показу можуть бути виділені як самостійні частини наступні методики: **спостереження, вивчення і дослідження об'єктів; використання технічних засобів пропаганди, використання “портфеля екскурсовода”** [3].

Методика показу – більша частина методики за обсягом і складністю підготовки та здійснення. Вона складна тим, що оригінальна, і на відміну від методики розповіді не застосовується у жодній з інших форм освітньо-виховної роботи. Тому виключено запозичення методичних прийомів з інших методик.

3.2 Технологічний процес створення нової екскурсії

Технологія (від грецького *techné* – ремесло, майстерність і *logos* – вчення, наука) – сукупність прийомів і способів одержання, обробки матеріалів у різних галузях. Наукова дисципліна, що розробляє та вдосконалює ці прийоми та способи [45].

Технологічні процеси – самі процеси одержання, обробки, складання матеріалу. Крім того, технологія – це опис виробничих процесів, інструкції щодо їх виконання, технологічні карти тощо.

У процесі створення екскурсії основним інструментом є екскурсійна методика, яка в широкому сенсі охоплює систему способів цілеспрямованого виконання завдань. У педагогічній науці та практиці методика визначається як сукупність правил і прийомів викладання навчальних дисциплін, а також система засобів навчання і виховання. Методи і прийоми залежать від мети та змісту виховання, що актуально і для екскурсії, де ключовим завжди є її зміст.

Згідно з міждержавним стандартом ДЕСТ 28681.1-95 "Туристично-екскурсійне обслуговування [10-13]. Туристичні послуги. Загальні вимоги", у пункті 5.8.3 зазначено, що проектування екскурсійної послуги включає:

- визначення тематичної спрямованості;
- вибір об'єктів огляду;
- встановлення тривалості екскурсії;
- обсяг інформації для подачі;
- форму пересування за маршрутом;
- врахування соціологічних досліджень щодо пропозицій екскурсантів стосовно умов обслуговування.

На основі цих вимог екскурсовод має забезпечити науковість, наочність і змістовність екскурсії. Її ефективність значною мірою залежить від здатності екскурсовода подати матеріал яскраво, зрозуміло та переконливо, що вимагає глибокого володіння технологією і методикою підготовки та проведення екскурсії.

Процес організації екскурсії поділяється на два основних етапи: підготовку та проведення. При цьому технологічний процес можна розглядати з двох перспектив: створення нової теми для екскурсійної програми та підготовку екскурсовода до роботи з цією темою.

Створення нової екскурсії є складним і багатоступеневим завданням. Воно починається з аналізу інтересів і потреб населення, а також екскурсійного потенціалу міста, регіону або території. Для підготовки нової екскурсії зазвичай формується творча група, що складається з 3-7 досвідчених працівників. Найкомпетентніший член групи виконує функції керівника, що фіксується в офіційному наказі організації.

Учасники групи отримують індивідуальні завдання відповідно до їхніх здібностей та спеціалізації. Технологічний процес створення екскурсії реалізується поетапно, що дозволяє забезпечити якість і цілісність кінцевого

продукту.

15 етапів розробки екскурсії:

Рис. 3.1. – Етапи розробки нової екскурсії

У науковій літературі виокремлюють три ключові етапи створення екскурсії [3]:

1. **Підготовчий етап** включає визначення теми, мети та завдань екскурсії, збір і опрацювання матеріалів з обраної тематики, вивчення першоджерел, монографій, ознайомлення з фондами та документами архівів, музеїв тощо. На цьому етапі також відбувається відбір, аналіз і дослідження екскурсійних об'єктів.

2. **Створення екскурсії** передбачає розробку основної та допоміжної технологічної документації. Це включає створення маршруту, технологічної карти, контрольного тексту, "портфеля екскурсовода", карток (паспортів) екскурсійних об'єктів, бібліографічного списку літератури тощо.

3. **Завершальний етап** полягає у приведенні екскурсії до робочого стану. Це охоплює отримання рецензії від наукового фахівця, проведення пробної екскурсії на маршруті, її затвердження та підготовку екскурсоводів до роботи.

Підготовчий етап починається із визначення теми, мети та завдань екскурсії. Точно сформульована мета є надзвичайно важливою, оскільки від неї залежить, що буде показано і про що розповідатиме екскурсія. Мета може включати громадянське виховання, формування національної ідеї, сприяння розумінню історико-культурної спадщини, моральне та естетичне виховання тощо.

Наприклад, у Полтавському туристично-екскурсійному комплексі "Еней" мету екскурсії "У Сорочинці на ярмарок" визначили як: "виховання патріотизму, поваги до народних традицій, розуміння значення культурної спадщини у формуванні сучасної свідомості". Завдання екскурсії полягало у знайомстві з історією українських ярмарків, відвіданні Сорочинського ярмарку, ознайомленні з народним мистецтвом та усвідомленні його сучасної цінності.

Визначення теми й мети екскурсії впливає на її зміст та методику проведення. Назва екскурсії повинна бути інформативною, уникаючи лише вказівки маршруту, наприклад, замість "Київ-Канів" краще "Шевченків край".

Для розкриття теми ключову роль відіграють **екскурсійні об'єкти**. Це можуть бути пам'ятки історії, культури, природи, інженерні споруди, експозиції музеїв, місця, пов'язані з визначними подіями чи особами. В Україні зареєстровано понад 132 тисячі пам'яток, серед яких історичні, археологічні та культурні.

Об'єкти класифікуються за [26]:

- **Змістом:** однопланові (твір живопису, будівля) і багатопланові (архітектурні ансамблі, які водночас є історичними пам'ятками).

- **Функціональним призначенням:** основні (необхідні для розкриття теми) і додаткові (розширюють контекст).

- **Ступенем збереження:** збережені повністю, перебудовані, реконструйовані або пам'ятні місця.

Добір об'єктів базується на їх значенні для теми, пізнавальній цінності, популярності, виразності та місці розташування. Кількість об'єктів має бути оптимальною: для оглядової екскурсії – 20-30, для тематичної – 8-10. Об'єкти не повинні дублюватися, але багатопланові об'єкти, як-от Софія Київська, можуть входити до різних екскурсій із різними акцентами.

Дуже важливим етапом підготовки є вивчення та накопичення матеріалу екскурсії: екскурсовод повинен знати по темі якнайбільше. Не слід старатися та намагатися весь зібраний матеріал включити в екскурсію. Не випадково знання екскурсовода іноді порівнюють з айсбергом, дев'ять десятих якого знаходиться під водою і лише десята частина піднімається над поверхнею. Одна десята – ті знання, які екскурсовод повідомляє групі, решта – знання по темі, які можливо використати в інших варіантах екскурсій. Не слід забувати, що будь-яка екскурсія з часом удосконалюється, змінюється й її зміст: "непотрібне" сьогодні може знадобитися завтра. Не слід забувати і про питання, які можуть задати екскурсанти і на які завжди треба бути готовим дати вичерпну відповідь.

Починати підготовчу роботу слід з найповнішого **вивчення існуючих наукових, літературних джерел по темі та складання бібліографії.** Екскурсовод вивчає історичні документи, добирає спеціальну наукову, мемуарну, художню, довідкову та краєзнавчу літературу. Остання необхідна для знаходження конкретної інформації про місто, область, край, встановлення зв'язків подій, які відбувалися у цій місцевості, з життям держави.

Перелік літератури доцільно розмістити у потрібній послідовності, відповідно до підтем (розділів) майбутньої екскурсії. Бажано до кожного літературного джерела додати анотацію, що в подальшому полегшить користування бібліографічним списком як допоміжним технологічним документом.

Цікаві відомості можуть бути знайдені у періодичній пресі, старих газетах та журналах, особливо в місцевих та маловідомих. Наводячи матеріал періодики, слід зазначити точну назву статті, її авторів, видання, місце та рік публікації. Корисно відмічати ступінь вірогідності інформації [32].

Часто у пошуках нових матеріалів, фактів екскурсоводи звертаються в різні архіви. Робота в архівах трудомістка та складна, але вона дає чудові наслідки. У ній завжди присутній елемент самостійного наукового пошуку. А розповідь про те, як було зроблено цінну знахідку, “таємниця об’єкту” може заслужено прикрасити екскурсію, посилити її емоційний вплив.

Не менш важливе значення має робота в музеях, художніх галереях. Слід пам’ятати, що окрім експозиції у кожному музеї існує запасник, власний архів. Корисним у ряді випадків буває відвідування архітектурних та художніх майстерень, науково-дослідних та навчальних інститутів, установ культури тощо.

Екскурсовод повинен твердо засвоїти, що у відповідності до вимог науковості він має право включати до екскурсії лише абсолютно вірогідні відомості, ретельно перевірені факти, обосновані гіпотези та висновки [42].

Допомогу у підготовці екскурсії можуть надати консультації зі спеціалістами-краєзнавцями, учасниками та свідками подій. Деякі з цих фахівців можуть стати і рецензентами екскурсії. Відомо, що кожна галузь науки, мистецтва тощо має свою специфічну термінологію. Допомога фахівців обов’язкова для правильного використання професійних термінів та виразів. Не завадить скласти короткий словник таких термінів.

Консультації з фахівцями, зустрічі з учасниками подій, краєзнавцями слід занотувати з документальною точністю. Отриману від них нову інформацію неодмінно слід проаналізувати та порівняти з тією, яка вже напрацьована в матеріалі. Магнітофонні записи розповідей цікавих та обізнаних людей можуть включатися в екскурсію як ілюстративний матеріал.

Після визначення екскурсійних об’єктів слід їх ретельно вивчити. В одних випадках можна починати з натурного огляду, в інших – зі знайомства з літературою. Практика визначає, що попередній огляд пам’ятки доцільний лише у випадку, коли екскурсовод має хоча б мінімальну інформацію про неї [42]. Не слід обмежуватись лише енциклопедичною чи краєзнавчою літературою, а тим більше відомостями, які вміщені в путівниках, рекламних проспектах, популярних статтях тощо, при тому, що вони бувають необхідні, особливо на початковому етапі ознайомлення з пам’яткою. Екскурсоводу необхідно ретельне вивчення наукової літератури з необхідними виписками, конспектуванням. При цьому слід враховувати тему, мету та завдання екскурсії, відбираючи з великої кількості матеріалу у першу чергу той, який безпосередньо буде використаний у майбутній екскурсії.

Під час огляду пам'ятки в натурі слід звернути увагу на її розташування в навколишньому ландшафті чи забудові, встановити, чи збереглося історичне середовище, яке оточувало пам'ятку в період її спорудження, була вона перебудована чи реставрована, чи змінилося її функціональне призначення. Слід знати матеріал, з якого споруджено будівлю чи пам'ятник, обставини його будівництва, прізвище архітектора чи скульптора, задум створення, пов'язані з ним історичні події тощо.

Якщо йдеться про історичну споруду, екскурсоводу слід точно встановити, що, коли і як відбулося у різних її частинах, бо йому це може знадобитися під час ведення екскурсії для мовного відтворення історичних подій, використанні прийому локалізації.

Паралельно з вивченням об'єкту можна створювати додаткову технологічну документацію – картки (паспорти) екскурсійного об'єкту, куди занести дані про нього. Чим докладніше картка буде заповнена, тим легше буде з нею працювати при упорядкуванні тексту екскурсії, визначенні її маршруту.

До картки (паспорту) об'єкта слід занести [50]:

- найменування пам'ятки (первісне та сучасне), а також назву, під якою пам'ятка відома серед населення;
- історичну подію, її дату, з якою пов'язана пам'ятка;
- місцезнаходження об'єкта, поштову адресу;
- опис пам'ятки (під'їзд до неї, її автор, дата спорудження, матеріал, з якого виготовлена, текст меморіального напису);
- джерела відомостей (література, де є опис пам'ятки та подій, пов'язаних з нею, архівні дані, усні перекази, основні опубліковані роботи та місця знаходження неопублікованих робіт);
- збереження пам'ятки (стан та територія, на якій знаходиться; дата останнього ремонту, реставрації);
- на кого покладено охорону пам'ятки;
- в яких екскурсіях використовується;
- дата складання та прізвище складача.

До картки додається фото об'єкта, яке відтворює його сучасний та минулий вигляд.

Наявність такої картотеки допоможе в розробці нових маршрутів та урізноманітненні використання пам'яток у різних екскурсіях.

У випадках, коли об'єкт багатоплановий, екскурсовод, перш за все, вивчає його в межах теми, над якою працює, класифікує матеріал, який має, на основний та додатковий (який не має відношення безпосередньо до теми екскурсії, але може використовуватись при відповідях на запитання екскурсантів).

Слід пам'ятати: інформація, яку екскурсовод повинен повідомити екскурсантам з приводу певного об'єкту, буде визначати й особливості його показу, відведений на це час та послідовність огляду.

Під час попереднього огляду об'єкта екскурсоводу слід проаналізувати, на що звернути увагу екскурсантів, де краще поставити групу (для цього необхідно самому знайти найбільш виграшні точки для огляду), передбачити запасний варіант, оскільки найзручніша позиція може бути зайнятою. Вибираючи місце показу, екскурсовод повинен звернути увагу і на зовнішні обставини, які здатні полегшити чи, навпаки, утруднити його роботу: інтенсивність вуличного руху, шум від електропоїзда, який проходить неподалік, та ін.

Після завершення підготовчої роботи творча група приступає до другого її етапу – створення самої екскурсії, основної технологічної документації, яка затверджена державним стандартом ДЕСТ 28681.1-95 “Туристично-екскурсійне обслуговування. Проектування туристичних послуг”, і де зазначено, результатом проектування послуги “екскурсія” є наступні технологічні документи [10-13]:

- 3.11. технологічна карта екскурсії
- 3.13. контрольний текст екскурсії;
- 3.14 матеріали “Портфеля екскурсовода”;
- схема траси маршруту транспортної екскурсії.

Технологічна документація, яка не зазначена державним стандартом, але використовується при роботі над екскурсією, вважається додатковою чи допоміжною: картки (паспорти) екскурсійних об'єктів; бібліографія, рецензія фахівця, додаткові матеріали по темі: реферати, довідки, таблиці, цифрові матеріали, копії документів, цитати з літературних творів тощо. Вона може розроблятися паралельно з виконанням певної роботи в процесі підготовчого та завершального етапів.

Після завершення добору, вивчання та дослідження екскурсійних об'єктів слід приступати до складання **маршруту екскурсії**.

Міждержавним стандартом не розмежовуються туристичний та екскурсійний маршрути, там дано наступне визначення: **Туристичний маршрут – заздалегідь визначений шлях туристичного походу (екскурсії, подорожі), характерною ознакою якого є певний порядок переміщення туристів по географічних точках.** Крім того, там дано поняття Туристична траса – маршрут, що затверджений і обладнаний належним чином.

В екскурсії – це переміщення екскурсантів від одного об'єкта до іншого. Маршрут знаходиться в прямій залежності від теми екскурсії та об'єктів показу.

До кожного екскурсійного маршруту ставляться дві головні вимоги: він повинен забезпечувати цілісність та логічну послідовність викладення матеріалу, а також мати зорову основу для розкриття теми.

Існує три принципи побудови маршруту: хронологічний, тематичний та комплексний (хронологічно-тематичний). На практиці суворо виконати хронологічний принцип маршруту буває дуже важко, а іноді і зовсім неможливо через розкиданість об'єктів по місту. Але прагнути цього слід.

Хронологічна побудова літературно-художньо-біографічної екскурсії допомагає створити структуровану розповідь про життя та творчість видатних людей, підкреслюючи етапи їхньої кар'єри і важливі події. Ось кілька прикладів такої побудови:

1. Екскурсія про життя та творчість Тараса Шевченка

Раннє дитинство та освіта: Початок екскурсії можна розпочати з розповіді про народження Шевченка в селі Моринці, його дитинство, бідність і початок навчання у Київській академії.

Робота в Санкт-Петербурзі: Переїзд до Петербурга, становлення як художника, знайомство з представниками української інтелігенції.

Період заслання: Опис заслання Шевченка в Орськ і його вплив на творчість під час цього періоду.

Повернення в Україну та останні роки: Відвідування України, захоплення народною темою в літературі та мистецтві, останні роки життя і смерть поета.

2. Екскурсія про життя та творчість Лесі Українки

Дитинство та освіта: Опис початкових років життя Лесі Українки в родині, її освіти, яка була особливою через її хворобу.

Захоплення літературою і першими публікаціями: Розгляд ранніх поетичних творів і їх вплив на культурну спадщину.

Шлюб і творчість за кордоном: Переїзд за кордон, знайомства з іншими діячами культури і літератури, інтенсивна робота над п'єсами.

Останні роки та вплив творчості: Лікування в Європі, боротьба з хворобою і написання останніх великих творів, її вплив на українську літературу.

3. Екскурсія про життя та творчість Івана Франка

Дитинство і молоді роки: Початок екскурсії з розповіді про Івана Франка, його перші літературні спроби і навчання у Львівському університеті.

Політична діяльність і літературний доробок: Зосередження на основних політичних та культурних подіях, в яких він брав участь, а також аналіз його поезії, драматургії та наукової діяльності.

Захоплення ідеями соціалізму: Період політичної діяльності Франка та його боротьба за права робітників і бідних.

Останні роки і спадщина: Опис останніх років життя Франка, його творчої спадщини, а також вплив на розвиток української культури та науки.

Ці приклади показують, як можна побудувати хронологічну екскурсію, яка логічно поєднує ключові події і моменти в житті видатних особистостей.

Екскурсійний маршрут повинен бути організований компактно. Рекомендується, щоб переїзд між об'єктами не перевищував 10-15 хвилин, при цьому довгі періоди переїздів мають чергуватися з коротшими. Важливо уникати повторних переїздів по однакових вулицях або повз ті самі об'єкти.

У піших екскурсіях інтервали між об'єктами повинні бути мінімальними, оскільки тривалі переходи порушують ритм екскурсії та можуть відволікати

увагу учасників. Як було зазначено раніше, екскурсійні об'єкти поділяються на основні та додаткові. Під час огляду основних об'єктів, зазвичай, розкривається одна з тем екскурсії. Для кожного з таких об'єктів передбачено вихід екскурсантів з транспорту, однак не варто зупиняти автобус лише для короткого оголошення про наступний об'єкт.

Після складання маршруту необхідно здійснити його об'їзд або обхід. Це дозволить уточнити маршрут руху, визначити місцезнаходження об'єктів на вулицях і площах, доступ до них, а також вибрати основні та резервні точки для огляду. Під час цього процесу проводиться хронометраж часу на переїзд або перехід між об'єктами, що дозволяє точно розрахувати кілометраж і час екскурсії. За результатами хронометражу можуть бути внесені корективи до маршруту. Варто передбачити резерв часу (10-15 хвилин), оскільки можливі затримки на дорогах.

Створення екскурсії полягає в розробці її змісту, що починається з пошуку та накопичення матеріалів, вивчення первинних джерел і спеціальної літератури. Ці матеріали формують контрольний текст екскурсії, який, згідно з міждержавними стандартами, є основним "технологічним документом, що містить актуалізовану наукову інформацію, яка надається екскурсантам".

На основі цих положень творча група працює над створенням контрольного тексту, який також виконує функції контролю для індивідуального тексту. Під час підготовки екскурсії екскурсовод має дотримуватись вимог контрольного тексту. Матеріал контрольного тексту має бути структурований відповідно до мети та теми екскурсії, оскільки він є основою для всіх екскурсій, що проводяться за зазначеною темою.

Окрім того, існує індивідуальний текст екскурсії, який складається екскурсоводом після вивчення рекомендованої літератури за темою.

Контрольний текст, як правило, являє собою хронологічний виклад матеріалу, що сприяє його ефективному використанню під час підготовки нових варіантів текстів для різних груп екскурсантів, а також у процесі складання індивідуальних текстів. Він не відтворює структуру екскурсії, маршрутну послідовність і розподіл викладання матеріалу по зупинках, де здійснюється аналіз екскурсійних об'єктів та оповідання про історичні події [32].

Таким чином, контрольний текст є ретельно підібраним і вивіреним за науковими джерелами матеріалом. Використовуючи ці положення, фактичний матеріал та висновки, що містяться в контрольному тексті, екскурсовод має можливість створити свій індивідуальний текст.

Контрольний текст включає матеріали, які відповідно до вимог технологічної карти екскурсії складають зміст вступного слова та завершення, а також логічні переходи між підтемами екскурсії. Відмітною рисою контрольного тексту є те, що в ньому можуть міститися матеріали, які не пов'язані безпосередньо зі специфічними об'єктами або підтемами маршруту. Отже, контрольний текст слугує розгорнутим матеріалом для

підтримки екскурсоводів, що готуються до проведення або вже реалізують екскурсії за визначеною темою.

У випадках, коли матеріал не може бути представленим у хронологічній послідовності, наприклад, під час міських та позаміських оглядових екскурсій, він організовується відповідно до підтем.

Підготовчий процес екскурсії завершується складанням технологічної карти — основного документу, що регламентує, як найкраще провести екскурсію, організувати показ об'єктів, а також визначає найбільш ефективні методичні прийоми для забезпечення високої якості екскурсії. Згідно з Міждержавним стандартом, "Технологічна карта екскурсії — це документ, який визначає логічну послідовність визначених об'єктів по маршруту".

Запроваджені вимоги до технологічних карт екскурсій мають враховувати чинні нормативно-правові акти, які регулюють діяльність у сфері туризму та екскурсій. На момент оновлення в 2024 році, основними положеннями є:

Технологічна карта екскурсії є обов'язковим методичним документом, що розробляється для кожної окремої екскурсії і затверджується керівником туристичної діяльності відповідно до чинного законодавства. Її основна мета — забезпечення логіки, послідовності та повноти огляду визначених об'єктів.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 982 від 15 липня 2020 року, суб'єкти туристичної діяльності зобов'язані дотримуватись стандартів, які регулюють якість екскурсій та їх організацію.

Складові технологічної карти включають:

- Вступну частину: мета екскурсії, основні завдання.
- Основну частину: перелік об'єктів показу, маршрут (з описом вулиць, зупинок), тривалість огляду кожного об'єкта.
- Заключну частину: узагальнення інформації, висновки екскурсовода.

Графи карти можуть містити такі розділи:

Ділянки маршруту, з визначенням точок огляду, тривалість огляду та рекомендації щодо організації.

Методичні вимоги передбачають:

- У міських маршрутах переїзди не повинні перевищувати 10-15 хвилин для забезпечення уваги учасників екскурсії.
- У позаміських маршрутах плануються зупинки для короткого відпочинку кожні 50-100 км.
- Для різних категорій аудиторії (школярі, дорослі) розробляються окремі карти, адаптовані до їхніх вікових особливостей та мети екскурсії.

Особливості музейних та виробничих екскурсій включають:

Музейні маршрути, що формуються за тематично-хронологічним принципом.

Виробничі екскурсії, які організовуються відповідно до специфіки підприємства та технологічних процесів.

Для забезпечення відповіді сучасним вимогам рекомендується регулярно переглядати нормативно-правову базу, включаючи законодавство України "Про туризм", "Про охорону культурної спадщини" та актуальні стандарти в галузі туризму.

3.3. *Методика екскурсійного показу*

Методичні рекомендації для екскурсовода слід розмістити в графі «Методичні вказівки». У цій секції важливо зазначити, де зупинити автобус, організувати паузи для групи або уповільнити рух транспорту з урахуванням погодних умов, часу року та рівня освітленості впродовж дня, щоб показ об'єкта був максимально ефективним та інформативним. Екскурсовод повинен глибоко усвідомлювати особливості об'єктів та їх оточення, до яких він провести екскурсантів, а також володіти навичками орієнтування в будь-яких умовах [2].

Методичні вказівки є найважливішою частиною технологічної карти екскурсії. У даній графіці перелічуються специфічні деталі об'єкта, на які екскурсовод має звернути увагу під час огляду, а також послідовність їх аналізу. Називаються методичні прийоми показу, розповіді та руху, що повинні бути застосовані, із зазначенням способів їх реалізації. Тут також надаються рекомендації щодо створення відповідного емоційно-психологічного настрою екскурсантів, варіанти логічних переходів, а також поради щодо використання фотографій, документів, схем та інших матеріалів «портфеля екскурсовода». Слід зауважити, що показ об'єкта не є простим вказівкою екскурсантам, куди та на що дивитися. У цій графі можливі такі вказівки, як «Підготувати групу до самостійного сприйняття візуальних об'єктів», «Пояснити терміни...», «При демонстрації місць розташування військ чітко орієнтувати групу» тощо [3].

Слід пам'ятати, що сутність екскурсії полягає в показі та розповіді та їх взаємозв'язку, а також в «ефекті присутності» — відчуття «тут, саме на цьому місці» та «злиття» з епохою чи подією. Н.П. Анциферов, один із засновників екскурсійної справи, описував дане переживання екскурсанта як історико-топографічне відчуття. Відвідування місць, пов'язаних із визначними подіями, є давньою культурною потребою. Слова «на тому самому місці» мають особливу силу над свідомістю. Ніби місце, пов'язане з історичною подією, здатне подолати час. Коли людина перебуває на ньому, відбувається розрив часової ланцюгової послідовності, сучасність яскраво поєднується з неповторним минулим, спалахуючи неживим враженням [4].

Називаючи в технологічній карті конкретні методичні прийоми, важливо пам'ятати, що саме через них розкривається зміст екскурсії та досягаються пізнавальні та виховні цілі. Всі методичні прийоми є взаємопов'язаними, зазвичай використовуються в комплексі, а іноді один переходить в інший. Їх

взаємозв'язок і перехід між ними здійснюються за допомогою додаткових методичних прийомів.

В залежності від теми, мети, змісту екскурсії та категорії екскурсантів змінюються роль, функції та взаємозалежність методичних прийомів. Деякі з них стають основними, інші — допоміжними. Наприклад, під час архітектурно-містобудівних або мистецтвознавчих екскурсій більше застосовуються прийоми показу та аналізу, в той час як у літературних — переважно прийоми розповіді та літературного монтажу [5].

У посібнику наведено зразок технологічної карти екскурсії "Київського ліцею туризму "Пуца-Водиця – чарівний куточок Києва", підготовлений студентами навчального закладу під наглядом викладачів Т.Г. Сокол та В.М. Федорченка.

Один із завершальних етапів технологічного процесу підготовки екскурсії — це комплектування «портфеля екскурсовода». «Портфель екскурсовода» складається з інформаційних матеріалів (фотографій, копій документів, географічних карт, схем, репродукцій тощо), які екскурсовод використовує під час проведення екскурсії.

Призначення «портфеля екскурсовода» полягає в тому, щоб [20]:

Відтворити відсутні зв'язки візуального ряду, що особливо важливо, коли з певних причин не всі об'єкти можуть бути продемонстровані особисто, наприклад, історична споруда, яка зазнала руйнації.

Показати фотографії людей, які мають відношення до об'єктів або подій, пов'язаних із ними.

Презентувати копії справжніх документів, рукописів літературних творів, про які йдеться під час екскурсії.

Дати візуальне уявлення про рослини, мінерали, механізми шляхом демонстрації справжніх зразків, фотографій та муляжів.

Конструкція наочних посібників повинна бути обмежена фотографіями, оскільки трансформація «портфеля екскурсовода» в фотопортфель значно зменшить пізнавальність екскурсії та обмежить можливість «портфелю» виконати своє призначення. Тому до нього варто додавати не лише фотографії, але й географічні карти, схеми, креслення, малюнки, копії документів та зразки продукції (якщо вони невеликі), гербарії, колекції мінералів тощо.

«Портфель» є постійним супутником екскурсовода, він сприяє зробленню кожної екскурсії більш візуальною та цікавою. Зміст «портфеля» визначається темою екскурсії. Наприклад, під час екскурсій на історичні та архітектурні теми фотографії або репродукції повинні дозволяти екскурсантам уявити будівлі або їх частини у первісному вигляді.

Всі наочні посібники «портфелю» доцільно пронумерувати, вони повинні бути зручними в користуванні та демонструватися в помірних кількостях, щоб не відволікати увагу екскурсантів від основних об'єктів — пам'яток історії та культури.

Організація екскурсійної діяльності: конспект лекцій

До кожного експонату, включеного до «портфеля», можна додати пояснювальний листок. Іноді пояснення надаються на зворотному боці експонату, що також сприяє кращому ознайомленню екскурсантів з представленими матеріалами. Часом опис експоната додається у вигляді окремої довідки під назвою «Пояснення до портфеля екскурсовода», що містить дані про тему екскурсії. Кожне пояснення у довідці має відповідати одному й тому ж номеру експоната.

В ході екскурсії доцільно використовувати різноманітні прийоми показу наочних посібників із «портфеля». Найпоширенішим є ілюстративний прийом, коли розповідь про рослинний та тваринний світ супроводжується показом фотографій, гербаріїв та муляжів, що робить інформацію більш очевидною.

Таблиця 3.1.
Документація, що необхідна для екскурсійної теми [17]

№ пп	Назва документа	Зміст документа
1.	Технологічна карта екскурсії на тему	Рекомендації по проведенню екскурсії. Зазначаються методичні прийоми показу та розповіді, визначаються послідовність демонстрації об'єктів, наочних матеріалів і техніка ведення екскурсії з урахуванням диференційованого підходу до екскурсійної аудиторії.
2.	Контрольний текст екскурсії	Відібраний і вивірений за джерелами матеріал, що розкриває тему. Зміст тексту підтеми, що розкривається, та основні питання, що слугують основою для складання індивідуальних текстів екскурсоводів.
3.	Індивідуальні тексти екскурсоводів	Матеріал, викладений конкретним екскурсоводом у відповідності до технологічної карти екскурсії, структури екскурсії, її маршруту на підставі контрольного тексту. Подає характеристику об'єктів і подій, складається із вступу, основної частини, і заключного слова, має логічні переходи.

Продовження таблиці 3.1.

4.	Схема (карта) маршруту	На окремому аркуші зазначений шлях слідування групи. Позначений початок і кінець маршруту, об'єкти показу, місце їх спостереження, зупинки для виходу групи до об'єктів.
5.	“Портфель екскурсовода”	Тека з фотографіями, схемами, картами, кресленнями, малюнками, репродукціями, копіями документів, зразками продукції фірми, інші наочні матеріали.

6.	Картки (паспорти) об'єктів, включених до маршруту	Відомості, що характеризують екскурсійний об'єкт. Вид об'єкта, його найменування, подія, з якою він пов'язаний, місцезнаходження, короткий опис, автори і час створення об'єкта, джерела.
7.	Список літератури по темі	Перераховуються усі книги, брошури, статті, документи архівів, що були використані при підготовці екскурсії.
8.	Матеріали екскурсії	Все, що відноситься до теми: реферати, довідки, таблиці, цифровий матеріал, витяги з документів, копії, цитати з літературних творів.
9.	Список екскурсководів, які мають допуск до проведення екскурсії за темою.	Поповнюється по мірі допуску до проведення екскурсії нових екскурсководів.
10.	Рецензія фахівця	Окремо подається рецензія спеціаліста з цієї теми на контрольний текст екскурсії, окремо – спеціаліста з екскурс йно-методичної роботи на методичну документацію.

Ефективним є коментуючий прийом, коли показ фотографій відбувається перед розповіддю, яка слугує поясненням того, що бачать екскурсисти.

Третій прийом – це прийом контрасту, де фотографії демонструються для ілюстрації змін, що відбулися в конкретному місці (вулиці, будівлі), яке оглядають екскурсантам. Цей прийом базується на порівнянні інформації з наведеними матеріалами.

Відбір наочних посібників є ретельним процесом. Значну допомогу можуть надати працівники архівів, музеїв та виставок. Кожен експонат необхідно обговорити з фахівцями, у разі виникнення питань доцільно отримати висновок наукової установи. Особливо обережно потрібно ставитися до матеріалів особистих архівів.

По завершенню формування «портфеля екскурсвода», «експонати» вносяться до технологічної карти екскурсії з зазначенням номерів. Підготовка нової екскурсії вважається завершеною, якщо оформлено всі необхідні документи. Документація за екскурсійними темами, окрім індивідуальних текстів, повинна зберігатися в методичному кабінеті.

Процес створення нової екскурсії також включає підготовку калькуляції витрат і розрахунок ціни на екскурсійну послугу, затвердження екскурсії у встановленому порядку, рекламу екскурсійного маршруту.

3.4. Показ в екскурсії

Показ в екскурсії – процес реалізації принципу наочності, наочний спосіб ознайомлення з екскурсійним об'єктом, дія (сума дій) екскурсовода, спрямована на виявлення сутності об'єкту.

Завдання екскурсійного показу [26]:

1. показати екскурсійні об'єкти, які знаходяться у полі зору екскурсантів;
2. показати об'єкти, які не збереглися, використовуючи фотографії та малюнки;
3. показати об'єкт таким, яким він був у період події, що описується;
4. відтворити зорову картину історичної події, що відбувалася на цьому місці;
5. відтворити дії відомої особи, як відбулися на цьому місці.

Показ має первісний характер. Без об'єкту і його показу немає екскурсії. У більшості екскурсій зорові об'єкти є єдиним доказом положень, висунутих екскурсоводом.

Показ – не пасивне, а цілеспрямоване спостереження об'єктів, процес, що потребує активних дій як з боку екскурсовода; так і з боку екскурсантів. Цілеспрямованість показу – це відбірковість і послідовність демонстрації об'єктів відповідно до логічності викладання матеріалу, виділення основних об'єктів зв'язок нових будівель зі старими.

Показ повинен бути логічно послідовним, цілеспрямованим, а отже, вибіркоким. Послідовність показу об'єктів означає виділення основних об'єктів, ув'язку нових зі старими, поглиблення уявлень екскурсантів про них.

Показ об'єктів повинен здійснюватися у напрямі від загального до окремого, від відомого до невідомого, від близького до далекого.

Пожвавляє екскурсію, активізує екскурсантів сюжетний показ. Більш чітка сюжетна лінія проглядається в тематичних екскурсіях. Але існує і безсюжетний показ при демонстрації, наприклад, творів, виконаних у таких жанрах образотворчого мистецтва як пейзаж, натюрморт, портрет.

“Ефективний показ буде мати місце в екскурсії при виконанні ряду умов, до яких належать: правильно обране місце і час показу; можливість відволікти увагу екскурсантів від об'єктів, не пов'язаних з темою; використання руху екскурсантів при показі; підготовленість екскурсантів до спостереження об'єктів; вміння навички екскурсовода”.

Для показу потрібно обирати об'єкт, що справляє найбільш велике враження. Якщо поруч з об'єктом за темою екскурсії розташований інший об'єкт, який має відношення до теми, але більш привабливий за зовнішнім виглядом, то екскурсійна методика пропонує декілька шляхів вирішення цього питання [2]:

- 1) дати коротку довідку про об'єкт;
- 2) промовчати про об'єкт;
- 3) розмістити групу екскурсантів так біля об'єкта, щоби сторонній об'єкт екскурсанти не бачили, або побачили пізніше.

Показ об'єктів під час автобусної екскурсії має свої особливості. Н.Л.Сєдова виділяє чотири види показу, характерних для автобусної екскурсії:

1) показ з вікон автобуса при швидкості руху 50-60 км/год. Більше значення має попередня підготовка екскурсантів до огляду, особливо важливо зорієнтувати екскурсантів на об'єкт, завчасно зазначити, де і в якому оточенні він розташований, тому розповідь про об'єкт необхідно починати до його появи в полі зору екскурсантів;

2) показ з вікон автобуса при уповільненні руху. Показ навіть при швидкості 20 км/год, не може бути детальним, екскурсанти отримують поверхові уявлення про об'єкт, звертаючи увагу лише на головні і характерні його риси; зазвичай такий показ використовується для знайомства з додатковими об'єктами;

3) показ з вікон автобуса при його повній зупинці без виходу з салону. Відбувається більш ґрунтовне знайомство з об'єктами і пам'ятками, проте екскурсивод обмежений у використанні методичних прийомів показу;

4) показ при повній зупинці автобуса з виходом екскурсантів з нього. Тут має місце повноцінний показ об'єкта, його оточення, надається можливість вибору і співставлення різних точок огляду об'єкта, екскурсивод вільний у виборі та використанні методичних прийомів показу, зокрема, може бути застосований методичний прийом руху; вирішуючи питання про вихід екскурсантів з автобуса, необхідно враховувати тему екскурсії, значення об'єкта, погодні умови, вік екскурсантів; у 3-годинній екскурсії по місту передбачається 4-7 виходів.

3.5. Техніка екскурсійного показу

При визначенні техніки екскурсійного показу доцільно звернути увагу на наступні моменти.

Вибір місця розташування групи екскурсантів. Необхідно знайти найбільш сприятливу точку, звідки об'єкт зорово сприймається найбільш об'ємно і переконливо.

Потрібно гарантування безпеки і зручностей екскурсантам. Оглядовий майданчик повинен бути віддалений від проїжджої частини дороги, надійно захищений від руху транспорту і потоку пішоходів, а також від яскравого сонця, вітру, шуму; знаходитися осторонь небезпечних зон ремонтних, будівельних та реставраційних робіт. Потрібно уважно слідкувати за дорожніми знаками і попереджувальними надписами і слідувати їх вимогам [27].

Розстановка екскурсійної групи. Важливо прослідкувати, щоби всі екскурсанти могли добре бачити об'єкт, а також добре чути розповідь екскурсивода. Найбільш зручним є розташування групи напівколом. Екскурсивод при цьому займає місце з краю і стоїть упівоберта до екскурсантів, що дозволяє йому бачити екскурсійний об'єкт і тримати у полі зору екскурсантів.

Слід пам'ятати, що об'єкти сприймаються по-різному в залежності від віддаленості від них. Під кутом зору 18° (на значному віддаленні) об'єкт сприймається разом з оточенням.

Крім того, необхідно звертати увагу на положення об'єкта відносно до екскурсантів – ракурс. Розглядаючи будівлю з близької відстані екскурсант добре сприймає її деталі, але верхні частини бачить у перспективному скороченні. Разом з тим він чітко сприймає і відстань до цих частин і тим самим може найбільш повно визначити дійсну висоту і розміри споруди [5].

Засоби показу об'єкта. При показі екскурсивод орієнтує екскурсантів на об'єкт завдяки жесту. Жест супроводжує розповідь, відбиває особисте ставлення екскурсивода до того, про що він повідомляє. Він може зробити виклад більш емоційним, допомагає захопити екскурсантів розповіддю.

Жести повинні відповідати змісту, темпу розповіді та руху транспорту. Потрібно застосовувати жест лише за потребою. Жест використовується одночасно зі словом, а може бути використаний після слова, як завершальний акорд [2].

3.6. Прийоми попереднього огляду

Цей прийом застосовується в той час, коли екскурсанти знаходяться на місії розташування пам'ятки. Цей прийом є першою сходинкою спостереження об'єкта. Існує два варіанти використання прийому. У першому варіанті після первісного спостереження об'єкта екскурсантами екскурсивод спрямовує увагу групи на визначення сутності об'єкта, що дає змогу екскурсантам скласти уяву про історичну місцевість, де проходили події, що розглядаються в ході екскурсії; уявити об'єкт в його природному середовищі; дати відповідну оцінку об'єкту; отримати уяву про його природне оточення. У другому варіанті використання зазначеного прийому початком є коротке вступне слово екскурсивода, в якому він орієнтує групу на те, що саме слід побачити під час спостереження об'єкта, які його якості та конкретні особливості рекомендується виявити під час спостереження. Один з обов'язків екскурсивода в процесі огляду – зробити **аналіз** того об'єкту, який спостерігає екскурсант. **Аналіз** – один з самих дійових прийомів для виявлення суттєвих рис об'єкта та досягнення пізнавального результату. Тип аналізу залежить від мети та теми екскурсії, а також від характеру самого об'єкта. Аналіз може бути історичний, мистецтвознавчий, природознавчий [27].

Для історичного аналізу характерно виявлення епохи, зв'язків об'єкта з історичними подіями та явищами.

При мистецтвознавчому аналізі екскурсивод виявляє зміст твору, його художній образ, засоби та прийоми, за допомогою яких митець втілює свій задум, тощо.

При природознавчому аналізі – властивості об'єкта, як правило, розкриваються методами тих наук, яким присвячується екскурсія. Він характерний для показу об'єктів природи.

Першим ступенем будь-якого аналізу є **виділення об'єкта з навколишнього середовища**, наприклад, екскурсовод повідомляє: «Раніше цей будинок знаходився в центрі великого парку. Інших будівель поблизу не було. Житловий масив з'явився у повоєнні роки». Екскурсантам дається завдання “прибрати” пізніші будівлі за межі свого огляду. Це дозволить провести більш глибокий аналіз будівлі, про яку йдеться [32].

Не слід сприймати середовище, що оточує об'єкт, лише як інші будівлі та споруди. Це і природне оточення, дерева, кущі, які виросли пізніше, інші пам'ятки. Другим і основним ступенем аналізу є встановлення різноманітних зв'язків об'єкта з метою та змістом екскурсії.

Прийом панорамного показу дозволяє екскурсантам спостерігати захоплюючі краєвиди з висоти, наприклад, з оглядового майданчика Старокиївської гори в Києві, звідки відкривається панорама таких місць, як Замкова гора, Дитинець, Щекавица, Хоревиця та Поділ. Панорамні види можуть бути представлені з різних точок, таких як вежі, дзвіниці, фортифікаційні стіни або мости, що надають чудові перспективи для спостереження міських ландшафтів, історичних місць або природних об'єктів, як річки чи долини. Щоб активізувати сприйняття екскурсантів, важливо в панорамі виділити композиційний центр та звернути увагу групи на ключові об'єкти, що відповідають темі екскурсії. Панорамний показ зазвичай включає багато об'єктів, тому екскурсовод має виділити найбільш важливі для розкриття теми.

Прийом зорової реконструкції дозволяє відтворити первісний вигляд історичних споруд за допомогою словесних описів. Цей метод широко застосовується при показі місць воєнних битв, народних повстань, а також об'єктів, пов'язаних із діяльністю визначних осіб. Завдання цього прийому — допомогти екскурсантам уявити пам'ятки у їх первісному вигляді або в контексті значущих подій. Наприклад, на екскурсії по Чернігову екскурсовод може розповісти про оборону міста, опираючись на залишки укріплень, а на Полтавському полі битви — описати події, використовуючи залишки бастионів. Зорові враження місцевості, як пагорби, річки, селища, окопи та бліндажі, допомагають уявити драматичні моменти війни. Важливим є використання фотографій, креслень чи реконструкцій споруд, якщо вони не збереглися, як у випадку Десятинної церкви в Києві, де можна використати реконструкцію її вигляду за П.П.Толочком.

Використання прийому зорового порівняння дозволяє екскурсантам краще уявити масштаби та деталі об'єкта, порівнюючи їх з іншими предметами чи спорудами. Наприклад, порівняння висоти пам'ятників або розмірів фортець дає можливість визначити їх величину без необхідності використовувати точні

цифри. У такий спосіб екскурсовод може акцентувати увагу на унікальних рисах кожного об'єкта, підкреслюючи їх неповторність.

Прийом локалізації подій обмежує увагу екскурсантів на конкретному місці, де сталася важлива подія. Це дозволяє зосередитись на емоційно значущих моментах. Наприклад, в екскурсії по Качанівці екскурсовод вказує на місця, де перебували відомі діячі, такі як Шевченко чи Глінка, підсилюючи емоційний вплив екскурсії.

Прийом абстрагування дозволяє екскурсантам зосередитись лише на тих елементах пам'ятки, які є важливими для розкриття теми. Наприклад, при огляді монументальної скульптури акцент робиться на її деталях та формах, що служать для розкриття історичного контексту.

Зоровий монтаж, в свою чергу, об'єднує кілька образів чи елементів об'єктів для створення цілісного враження. Це дозволяє побачити різні частини пам'яток в контексті загальної архітектурної чи історичної композиції.

Прийом інтеграції полягає у з'єднанні окремих частин об'єкта в єдину цілісну картину. Наприклад, при огляді архітектурного ансамблю Софійського монастиря екскурсовод спочатку показує окремі будівлі, а потім об'єднує їх в єдиний ансамбль, надаючи цілісне розуміння цього архітектурного комплексу.

Ці методичні прийоми значно підвищують ефективність екскурсії, дозволяючи не лише побачити об'єкти, але й краще зрозуміти їх історичний контекст і значення.

3.7. Методичні прийоми розповіді

Завдання прийомів – донести факти, приклади, події так, щоб екскурсанти отримали образну уяву про те, як це було, побачити більшу частину того, про що їм розповів екскурсовод.

Прийом екскурсійної довідки використовується у поєднанні з зоровою реконструкцією, локалізацією, абстрагуванням. Екскурсовод повідомляє короткі дані про об'єкт, що спостерігається: дату побудови (реконструкції), авторів проекту, розміри, призначення тощо. Екскурсійна довідка – це стиснута характеристика об'єкта, лаконічний виклад фактів. Довідки часто використовуються в оглядових (багатопланових) екскурсіях по місту і надаються в автобусі без зупинки і виходу екскурсантів. У довідці фіксується основна, суттєва інформація. Наприклад, “міст ім. Є.О.Патона через Дніпро, побудований у 1953 р., довжина 535 м. Перший у світі суцільнозварений міст такої довжини”. Якщо архітектурних пам'яток на маршруті багато, точну дату можна не називати, достатньо вказати століття чи десятиліття. Розміри будівель доцільно вказувати лише у випадку їх унікальності. За формою екскурсійна довідка близька до дорожньої інформації, але на відміну від останньої має безпосереднє відношення до теми екскурсії [41].

Прийом опису передбачає викладання екскурсоводом характерних рис, прикмет, особливостей зовнішнього вигляду, об'єкта у визначеній послідовності. Для опису об'єкта характерні точність і конкретність. Прийом

опису відноситься не тільки до об'єктів (архітектури, культури, мистецтва), але й до історичних подій. На відміну від опису предметів опис історичних подій носить образний характер. Він дозволяє екскурсантам подумки уявити, як відбувалася подія, таким чином, цей прийом носить підпорядкований характер, збігаючись з методичним прийомом зорової реконструкції [41].

Прийом характеристики побудований на визначенні характерних властивостей та якостей предмета, явища, людини. При використанні прийому характеристики оцінюються якісні сторони об'єкта, такі як пізнавальна цінність, художні переваги, оригінальність авторського рішення, виразність, збереженість тощо.

Так, наприклад, в екскурсії «Архітектурний вигляд сучасного міста» (Київ) екскурсовод подає таку характеристику палацу культури «Україна»: «Його фасад, піднятий на гранітній платформі, плавною кривою виходить на одну з основних вулиць столиці. Урочистий ритм пілонів на фасадах, урівноважена композиція, світлий колір споруди, що наче випромінює сяйво, і продуманість кожної деталі, кожної форми – все це надає палацу радісної урочистості і гармонії. Великий зал Палацу пристосований для різних цілей: він може бути залом для засідань, концертів, театральних вистав. Цікаво виражені вестибулі, сходи, допоміжні приміщення. Палац «Україна» – одна з найкращих споруд сучасного міста»[41].

Прийом пояснення. Найбільш широко цей прийом використовується у природничих, виробничих екскурсіях, де у розповіді пояснюються внутрішні зв'язки процесів і явищ. Прийом пояснення – це форма викладу матеріалу, коли в розповіді окрім довідки про історичну подію розкривається сутність і причини, що її викликали. В архітектурній екскурсії за допомогою цього прийому виявляються особливості конструкції будови, характерні риси цілого ансамблю. Так, в екскурсії по Києво-Печерській лаврі екскурсовод пояснює, що “лаврська дзвіниця збудована за принципом ордерної архітектури. Рустований нижній ярус трактовано як п'єдестал, другий ярус має колони дорійського ордеру, третій – іонійського, четвертий – коринфського”. Або в екскурсії по Софійському собору в Києві екскурсовод пояснює, що значить “фреска” – “це розпис мінеральними фарбами по вогкій штукатурці” тощо [41].

Прийом коментування використовується екскурсоводом при викладі матеріалу, що пояснює зміст подій або задум автора пам'ятки, історії та культури, що у цей момент спостерігається екскурсантами.

Іноді коментар використовується в екскурсіях на архітектурні теми у вигляді критичних зауважень про зовнішній вигляд будівлі, її конструкції, особливостей інженерних споруд тощо.

Прийом коментування широко використовується при показі експозицій музеїв і виставок як пояснення до експонатів [41].

Прийом цитування використовується в екскурсії, щоб викликати у свідомості екскурсантів зоровий образ, тобто виступає в ролі інформації, що сприймається зорово. У тексті екскурсії у вигляді цитат використовуються

витяги з художніх творів (проза, вірш). Так, у розповіді про київські каштани під час оглядової екскурсії по місту екскурсовод наводить цитату з поеми О.Пушкіна «Полтава. У розповіді про давньоруську бібліотеку під час екскурсії по Софійському заповіднику в Києві екскурсовод наводить слова, що належали Ярославу Мудрому [41].

Особливо ефективно цитування у тих випадках, коли необхідно відтворити картини життя у далекі часи, побут та діяльність наших пращурів.

У деяких випадках цитати використовуються в інших прийомах, наприклад, зорової реконструкції. Так, у розповіді про Софію Київську екскурсовод наводить слова, що належали відомому публіцисту і церковному діячу часів Ярослава – Іларіону: “Церква дивна і славна всім навколишнім країнам, і немає такої у всій північній землі від сходу до заходу”.

Прийом питань-відповідей. Сутність цього прийому полягає в тому, що в ході розповіді екскурсовод задає різні питання екскурсантам з метою їх активізації. Більша частина таких питань не розрахована на те, щоб отримати на них будь-які відповіді від учасників екскурсії. Вони виконують функцію методичного прийому.

Існують такі види питань:

а) питання, на які екскурсовод дає відповідь сам, продовжуючи свою розповідь по темі;

б) питання, що являють собою ствердження чогось у формі питання. Цей прийом у лекційній пропаганді розглядається як прийом ораторського мистецтва. Риторичне запитання – це наче питання, поставлене самому собі, як спроба поглибити своє розуміння ситуації. Відомі риторичні запитання: “Камо грядеши”, “Хто винен?”, “Що робити?”, на які ніхто не поспішає дати відповідь;

в) питання екскурсовода, на які відповідають екскурсанти, загострюють увагу екскурсантів до змісту екскурсії, допомагають краще з’ясувати підтему [5].

Прийом діалогізації, вперше застосований в екскурсійній практиці севастопольцями. На думку фахівця екскурсійної справи О.А.Костенко, це збереження при монологічній формі викладу включення екскурсійної аудиторії до спільного пошуку істини залучення екскурсантів до розумового процесу, що допомагає краще зрозуміти й сприйняти зміст екскурсії, її сьогоденність. Прийом діалогізації реалізується за допомогою запитань або питань-відповідей до екскурсантів, на які вони повинні реагувати відповідними висловами, думками, що викликані у них дійсністю.

Прийом завдань, що використовується в розповіді екскурсовода, знаходить вияв у його зверненні до екскурсантів: “Подумайте, чому пам’ятник так названий?”, “Згадайте, на що схожі ця споруда?” тощо. Завдання цього прийому – зацікавити екскурсантів, змусити їх замислитися, активізувати свою розумову діяльність, збудити уяву. Відповідь екскурсовод дає згодом, як би підсумовуючи думки екскурсантів [31].

Прийом новизни матеріалу: Цей метод використовується у лекційній та екскурсійній практиці, його суть полягає у введенні раніше невідомої інформації, наприклад, нових фактів або прикладів. Нові знання, зрозумілі аудиторії, стимулюють дослідницьку активність та викликають мимовільну увагу слухачів [31].

Прийом літературного монтажу: Цей метод допомагає передати динаміку подій через використання уривків літературних творів, документів або матеріалів преси, що розкривають основну тему екскурсії. Наприклад, у розповідях про героїв Крут екскурсоводи використовують вірші П. Тичини та уривки текстів інших авторів. Найчастіше цей метод застосовується у літературно-художніх, історичних та військових екскурсіях, оскільки він створює сильний емоційний ефект [41].

Прийом художньої оповіді: Сприяє підвищенню емоційності сприйняття інформації. Використовуючи поетичні тексти чи художні образи, екскурсоводи створюють яскраве уявлення про об'єкти, наприклад, у меморіальних комплексах чи на місцях історичних подій [41].

Прийом співучасті: За допомогою уявних ситуацій (наприклад, звернення “уявіть, що ви перебуваєте...”), екскурсанти стають активними учасниками розповіді, що підсилює їхній інтерес до теми.

Прийом персоніфікації: Екскурсовод образно розповідає про окремих особистостей чи події з їхнього життя, що викликає жвавий інтерес у слухачів.

Прийом проблемної ситуації: Постановка питання стимулює мислення екскурсантів, заохочуючи до аналізу й пошуку альтернативних рішень. Наприклад, розповіді про проблеми київського трамвая викликають обговорення його екологічних та функціональних переваг [41].

Прийом індукції та дедукції: Використовується для переходу від окремих фактів до загальних висновків (індукція) або навпаки — від загального до конкретного (дедукція), забезпечуючи логічну побудову розповіді [41].

Прийом дослідження: Найбільш ефективний у роботі з дітьми та підлітками. Наприклад, у екскурсіях, де пропонується дослідити місцевість і знайти історичні артефакти, що підсилює залученість аудиторії [41].

Прийом включення органів чуття: Спрямований на залучення слуху, смаку, дотику чи нюху для глибшого сприйняття матеріалу. Наприклад, у природознавчих екскурсіях через відчуття шорсткості кори дерев чи запаху листя закріплюється уявлення про об'єкти.

Кожен з цих прийомів є дієвим інструментом підвищення якості екскурсій, але потребує ретельної підготовки, високого рівня знань та артистизму від екскурсовода [41].

Музичні та мультимедійні прийоми в екскурсійній діяльності

Сучасна екскурсійна практика активно використовує інтерактивні та емоційно насичені методи, які поглиблюють сприйняття матеріалу. До таких методів належить **музичне цитування** – виконання фрагментів народних

пісень чи козацького фольклору на високому вокальному рівні. Наприклад, під час екскурсій, присвячених історії козацтва, можна інтегрувати виконання дум або старовинних пісень, що відтворюють атмосферу епохи та сприяють емоційному зануренню слухачів [41].

У деяких екскурсіях використовуються **звукореєстри музичних творів або художні аудіопаузи**. Їхня тривалість зазвичай становить 5–7 хвилин, проте під час автобусних екскурсій можливе більш тривале прослуховування. Наприклад, під час екскурсії про творчість Лисенка, можна включити уривки з його опер або симфоній. У музейних екскурсіях іноді пропонується перегляд документальних фільмів, відеоматеріалів або слайд-шоу, що наочно доповнюють розповідь [41].

Демонстрація механізмів і артефактів також відіграє значну роль. Наприклад, під час екскурсії в музей науки можна показати дію фізичних приладів, що належали видатним науковцям, таких як телеграфні апарати чи моделі перших двигунів. Важливо, щоб такі демонстрації були лаконічними, щоб не відволікати екскурсантів від основного змісту [41].

Використання наочних посібників доповнює зоровий ряд екскурсії. Зміст так званого "портфеля екскурсовода" може включати карти, копії архівних документів чи зразки матеріалів. Наприклад, під час екскурсії на військово-історичну тематику можна демонструвати копії солдатських листів чи фотографій. У деяких випадках наочні матеріали дозволяється передати в руки екскурсантам для уважного ознайомлення, але це варто робити під час переїзді між об'єктами [41].

Технічні засоби, такі як проектори, магнітофони або інтерактивні панелі, використовуються для посилення зорового та слухового рядів. Наприклад, під час екскурсій, присвячених архітектурі, можна демонструвати відеомапінг, який показує, як змінювалися фасади будівель протягом століть [41].

Методи активізації учасників включають інтерактивні завдання. Наприклад, екскурсовод може запропонувати учасникам прочитати написи на меморіальних дошках або знайти на карті місце події, пов'язаної з темою розповіді. Такі завдання сприяють залученню екскурсантів до активної участі.

За словами дослідника О. Костенка, ефективність екскурсії підвищується за умови поєднання різних методів, які створюють стилістичну та емоційну "мозаїку". Такий підхід допомагає уникнути монотонності, урізноманітнити подачу матеріалу та посилити враження від екскурсії [41].

3.8. Техніка ведення екскурсії

До техніки ведення висуваються ряд вимог, а саме: знайомство екскурсовода з групою; правильне розташування групи біля об'єкта, вихід екскурсантів з автобусу і повернення в автобус (інший транзитний засіб); використання мікрофону; дотримання часу, що відведений на екскурсію в цілому та розкриття окремих підтем; відповіді на питання екскурсантів тощо.

Коли екскурсовод заходить у салон автобуса, він знайомиться з групою, тобто, привітавшись з групою, називає своє ім'я, прізвище, установу, яку він представляє, знайомить екскурсантів з водієм автобуса, таким чином починає екскурсію [16].

У вступі екскурсовод зазначає і кількість зупинок з виходом групи до об'єктів, пояснюючи значення цих виходів, зацікавлює екскурсантів їхньою атрактивністю.

На зупинках, де передбачений вихід екскурсантів, екскурсовод виходить першим показуючи напрямок руху екскурсантів до об'єкту.

Необхідно вимагати від екскурсантів дотримання регламенту проведення екскурсії, що впливає на руху графік автобуса за маршрутом. Екскурсовод повідомляє екскурсантам про час зупинки в екскурсії, рух пересування на маршруті до екскурсійних об'єктів.

Екскурсоводу необхідно вміти вкластися у відведений для екскурсії час, дотримуватися часу при висвітлюванні окремо взятої підтеми, основних питань тощо, виділити час на відповіді на питання екскурсантів.

Важливе значення має й пауза в екскурсії. Між окремими частинами розповіді, розповіддю та екскурсійною довідкою на шляху, логічним переходом і розповіддю про об'єкти і події, що пов'язані з ними, повинні бути невеликі перерви [17].

Паузи виконують як сенсорну роль для того, щоб обдумати те, про що почули екскурсанти і побачили на власні очі, а також як короткочасний відпочинок екскурсантам. Паузи можуть бути і як вільний час, що використовується для придбання сувенірів, угамування спраги, санітарних зупинок тощо.

Під час проведення екскурсій використовуються елементи ритуалу. Так, у місцях поховань, меморіалів екскурсанти вшановують пам'ять загиблих хвилиною мовчання, беруть участь у ході та мітингах, прослуховують траурні мелодії. Перед початком екскурсії екскурсовод повідомляє про все, підкреслюючи значення дотримання ритуалу при відвідуванні історичних місць.

Складовою частиною багатьох екскурсій є відвідування музею. Воно має деякі відмінності від звичайного огляду музею. Головне правило – огляд музейної експозиції неодмінно повинен бути ув'язаний з розкриттям основної теми, певної підтеми. Тому при такому відвідуванні оглядається не вся експозиція, а тільки потрібна її частина, певні експонати. Бажано, щоб по музею екскурсантів вів керівник екскурсії, а не екскурсовод музею. Це стосується і відвідування художніх галерей, постійних та тимчасових виставок.

3.9. Методика запам'ятовування текстів екскурсії

Відомо, що робота екскурсовода вимагає посиленого запам'ятовування фактів, подій, персоналій, цифр тощо. «Меморія – запам'ятовування, тобто тренування пам'яті – важливий етап підготовки до публічного виступу». На цьому етапі розроблено складні техніки, які допомагають виступаючому, в тому числі екскурсоводу, спиратися не лише на оперативну пам'ять і характерну для кожного сукупність енциклопедичних знань, але і на особливі прийоми запам'ятовування матеріалу. Такі прийоми допомагають екскурсоводу контролювати всю структуру і весь хід екскурсії, а у потрібний момент ще й демонструвати у порядку імпровізації застосування матеріалу із відомих йому галузей знань. Практика оволодіння меморією забезпечує таким чином екскурсоводу постійний доступ до його особистого “банку даних” і швидке застосування будь-яких із цих знань [20].

Першою умовою запам'ятовування має бути глибоке і яскраве враження від того, що буде запам'ятовуватися. Необхідно, насамперед, зосередитися. Можливо декому краще написані тексти читати вголос, бо це допомагає запам'ятовуванню. Переглянувши свої записи, як пропонує Дейл Карнегі, потрібно закрити очі і уявити їх написання вогняними літерами. І запам'ятати.

Друга умова запам'ятовування – повторювання. Щоб розвинути пам'ять, потрібно привчити себе у кожную вільну хвилину, у транспорті, під час прогулянки пригадувати, пригадувати і запам'ятовувати. Але слід пам'ятати про те, що часто механічне повторювання не завжди найкращий шлях. Психологи вважають що людина, яка сидить і повторює текст, доки не закріпить його в своїй пам'яті, витратить удвічі більше часу, ніж людина, яка процес повторювання здійснюватиме з розумними інтервалами, хоча б і протягом декількох днів.

Третя умова запам'ятовування – це використання асоціації, інколи ім'я людини чи назва місцевості, або назва речі чи зміст події дають поштовх до якоїсь асоціації, що дозволяє ніби викарбувати їх у пам'яті. Той, хто більше осмислює отримані свідчення і встановлює між ними тісні взаємозв'язки, буде мати й кращу пам'ять. Щоб запам'ятати дати, можна асоціювати їх з відомими знаменними подіями. Якщо під час екскурсії екскурсовод забуває, що говорити далі, необхідно використовувати останні слова попередньої фрази на початку нової.

Питання для обговорення

1. Як впливає використання прийому зорової реконструкції на розуміння історичних об'єктів екскурсантами, особливо коли оригінальні споруди не збереглися?

2. Яким чином застосування прийому панорамного показу допомагає в поглибленому сприйнятті міських ландшафтів і історичних місць?

3. Як прийом абстрагування дозволяє зосередити увагу екскурсантів на важливих елементах пам'яток, і як це допомагає в розкритті історичного контексту?

4. Як використання методів, таких як зорове реконструювання, цитування та діалогізація, сприяє створенню образної уяви у екскурсантів і які переваги ці методи мають у порівнянні з традиційними формами екскурсійного викладу?

5. Яким чином музичні та мультимедійні прийоми, наприклад, виконання народних пісень або показ відеоматеріалів, можуть покращити сприйняття екскурсії та поглибити емоційне занурення слухачів в історичний контекст?

6. Як правильно організувати знайомство екскурсовода з групою та дотримуватися регламенту під час екскурсії, щоб забезпечити ефективне та комфортне проведення екскурсії для екскурсантів?

7. Яке значення мають паузи під час екскурсії, і як вони можуть вплинути на сприйняття екскурсантами інформації та забезпечення комфорту під час подорожі?

8. Які техніки запам'ятовування фактів і подій є найбільш ефективними для екскурсовода, і як їх можна застосувати для покращення підготовки до екскурсій?

Тема 4. ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСКУРСІЙНОЇ РОБОТИ

Мета: ознайомлення здобувачів вищої освіти з основними нормативно-правовими та програмними документами загальнодержавного рівня, що регулюють екскурсійну діяльність в Україні. Вивчення правових засад та нормативних актів, що визначають правила організації і надання екскурсійних послуг, а також забезпечують відповідність екскурсійної діяльності встановленим стандартам та вимогам. Здобуття знань щодо законодавчого забезпечення екскурсійної роботи, а також розуміння ролі нормативно-правового регулювання в управлінні екскурсійними послугами.

Зміст:

4.1. *Характеристика нормативно-правових і програмних документів загальнодержавного рівня, які регулюють екскурсійну діяльність*

4.2. *Нормативно-правове регулювання надання екскурсійних послуг*

4.1. Характеристика нормативно-правових і програмних документів загальнодержавного рівня, які регулюють екскурсійну діяльність

Правове регулювання екскурсійної діяльності в Україні поки що далеке від досконалості. Закон України Про екскурсійну діяльність знаходиться в стадії розробки і здійснення екскурсійної діяльності фактично регулюється тією мірою, в якій встановлено законодавчі засади туризму. При цьому під нормативно-правовою базою туризму розуміють сукупність загальнозаконодавчих, галузевих і нормативних документів, які регулюють туристичну діяльність [14].

Організація екскурсійного обслуговування в правовому полі — це процес планування, підготовки та проведення екскурсій, який здійснюється в межах чинного законодавства та нормативно-правових актів, що регулюють туристичну і екскурсійну діяльність. Він спрямований на забезпечення високої якості послуг, правовий захист як туристів (екскурсантів), так і організаторів (туристичних операторів, екскурсоводів), а також на дотримання стандартів та етичних норм.

Ключові аспекти організації екскурсійного обслуговування в правовому полі [1]:

1. **Правова база:** В Україні головними регуляторами є Закон України "Про туризм", Закон "Про охорону культурної спадщини", та інші нормативні акти, що регулюють використання туристичних об'єктів, права туристів і обов'язки суб'єктів туристичної діяльності.

2. **Міжнародні документи,** такі як Глобальний етичний кодекс туризму та Конвенція ЮНЕСКО, формують базу для дотримання етичних норм і популяризації культурної спадщини.

3. **Регламентованість процесів:** Процеси створення, організації та проведення екскурсій регулюються стандартами якості (наприклад, ДСТУ ISO 18513), що встановлюють вимоги до маршрутів, безпеки туристів і компетенцій екскурсоводів.

4. **Права і обов'язки сторін:** Туристичні компанії та екскурсоводи зобов'язані забезпечувати якісне, достовірне і безпечне обслуговування, дотримуватися прав споживачів і сприяти збереженню культурних об'єктів. Туристи мають право на якісне інформування, безпеку та комфорт під час екскурсій, відповідно до норм законодавства.

5. **Ліцензування та сертифікація:** Суб'єкти, що займаються екскурсійною діяльністю, повинні отримати ліцензії та сертифікати, які підтверджують їхню відповідність законодавчим вимогам.

6. **Екскурсійні об'єкти:** Використання пам'яток історії, культури та природи для екскурсій передбачає дотримання правил їх охорони та збереження. Це закріплено, зокрема, у законах України та міжнародних конвенціях.

7. **Етичні аспекти:** Організатори повинні дотримуватися етичних стандартів при поданні інформації, демонстрації об'єктів та взаємодії з туристами.

У підсумку, організація екскурсійного обслуговування в правовому полі — це комплекс заходів, спрямованих на гармонізацію інтересів усіх учасників екскурсійного процесу із дотриманням законодавчих норм та етичних стандартів. Це сприяє забезпеченню сталого розвитку туризму, охороні культурної спадщини та популяризації культурних і природних цінностей. Крім того, важливою складовою нормативно-правової бази здійснення екскурсійного обслуговування виступає законодавство щодо юридичної відповідальності за порушення законодавства в галузі туризму. Її основи

визначають кримінальний, цивільний, господарський кодекси, а також кодекс України про адміністративні правопорушення.

Основні поняття екскурсійної діяльності були юридично закріплені Законом України про туризм від 15 вересня 1995 р. Стаття 1 цього закону визначала [14].

Екскурсійна діяльність – діяльність по організації подорожей, що не перевищують 24 годин у супроводі фахівця-екскурсовода за заздалегідь складеним маршрутом з метою ознайомлення з пам'ятками історії, культури, природи, музеями, визначними місцями тощо;

гід (екскурсовод) – особа, яка володіє фаховою інформацією про країну (місцевість) перебування, визначні місця, об'єкти показу, а також мовою цієї країни чи мовою іноземних туристів, яких приймають або загальнозрозумілою для них мовою надає екскурсійно-інформаційні, організаційні послуги та кваліфіковану допомогу учасникам туру в межах договору про надання туристичних послуг

Гід –індивідуал здійснює свої функції лише на підставі ліцензії.

Цим Законом екскурсійні послуги були віднесені до комплексу туристичних послуг (стаття 16), а також відповідно до туристичного продукту і туру (стаття 1).

Між тим, усі зазначені положення не можна визначити таким, що безпосередньо стосуються правового регулювання екскурсійної діяльності.

Закон України Про внесення змін до Закону України Про туризм від 18.11.03 «визначає загальні правові, організаційні та соціально-економічні засади реалізації державної політики України в галузі туризму та спрямований на забезпеченні закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, охорону здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав при здійсненні туристичних подорожей». Стаття 13 уточнює, що «Держава забезпечує захист законних прав та інтересів іноземних туристів відповідно до законодавства та міжнародних договорів України» [14].

Визначаючи безпеку в галузі туризму як «сукупність факторів, що характеризують соціальний, економічний та інший стан забезпечення прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб та держави в галузі туризму». Стаття 13 розкриває заходи, що вживаються органами державної влади та органами місцевого самоврядування в цьому контексті, Серед них безпосередньо екскурсанти згадуються лише один раз.

Забезпечення туристам (екскурсантам) можливості безперешкодного одержання медичної, правової та інших видів невідкладної допомоги, доступу до засобів зв'язку.

В цілому ж визначені напрями діяльності щодо забезпечення безпеки в галузі туризму логічно поширюються і на сферу екскурсійної діяльності.

Україна поступово впроваджує сучасні міжнародні нормативні документи у сфері туризму та туристичних послуг. Актуальними для

забезпечення безпеки туристів і організації туристичних послуг є такі стандарти [4]:

- ДСТУ ISO 18065:2016 (ISO 18065:2015, IDT) – цей стандарт визначає вимоги до надання туристичних послуг на природоохоронних територіях, з акцентом на збереження цих територій та забезпечення безпеки відвідувачів.
- ДСТУ ISO 17680:2016 (ISO 17680:2015, IDT) – стосується туристичних послуг у сфері таласотерапії (морських лікувально-оздоровчих послуг), забезпечуючи відповідність якості сервісу потребам клієнтів і дотримання стандартів безпеки.
- ДСТУ 7450:2013 – регулює класифікацію та використання знаків для активного туризму, сприяючи створенню національної системи туристичних маршрутів відповідно до європейських стандартів.

Ці стандарти спрямовані на оновлення нормативної бази, інтеграцію міжнародних підходів до забезпечення безпеки туристів та удосконалення якості туристичних послуг.

Результатом проектування послуги «екскурсія» є створення набору технологічних документів, які забезпечують якісну та безпечну реалізацію послуги. До таких документів належать [24]:

1. Технологічна карта екскурсії - цей документ є основою для організації екскурсії. Він містить:

- ✓ опис маршруту;
- ✓ тривалість екскурсії;
- ✓ зупинки та ключові локації;
- ✓ розподіл часу на кожен етап;
- ✓ зміст інформації, яку екскурсовод має донести до аудиторії.

2. Програма екскурсії - визначає детальний план проведення заходу, включаючи теми, місця відвідування, черговість об'єктів та особливості подачі матеріалу.

3. Інструкція для екскурсовода - містить методичні рекомендації щодо способів подачі матеріалу, акцентів на ключових моментах екскурсії, а також психологічні аспекти роботи з різними аудиторіями.

4. Опис ризиків і заходів безпеки - ідентифікуються потенційні ризики для учасників екскурсії, такі як погодні умови, складність маршруту, медичні обмеження тощо, а також визначаються способи їх мінімізації.

5. Карта маршруту та логістика - включає схему руху, місця початку й завершення екскурсії, місця для зупинок, а також альтернативні маршрути на випадок непередбачуваних ситуацій.

6. Документація для страхування - включає інформацію про обов'язкове страхування учасників екскурсії (від нещасних випадків чи медичне страхування) відповідно до законодавства.

Ці документи забезпечують дотримання стандартів якості, безпеки та правових вимог, що є обов'язковими для надання туристичних послуг. Вони

також дозволяють оптимізувати процес надання послуги та гарантувати задоволення клієнтів.

4.2. Нормативно-правове регулювання надання екскурсійних послуг

У зв'язку із зростанням обсягу екскурсійних послуг на ринку організованого туризму цей напрямок наукових і практичних досліджень отримав особливу увагу, що викликано різними причинами [4].

По-перше, підвищення культурного й освітнього рівня суспільства в цілому.

По-друге, розширення цілей самого туризму, так відправляючись у туристську подорож не завжди на перший план ставляться тільки рекреаційні цілі. Перебуваючи на відпочинку, сучасні споживачі туристичних послуг бажають також задовольнити й інтереси пізнання, освіти і духовного розвитку.

По-третє, пов'язане із тлумаченням самого поняття «туристичний продукт» як комплексу послуг надаваного туристові в ході подорожі.

Відповідно до рекомендацій Всесвітньої туристської організації (ВТО) даний комплекс повинен включати не менш, ніж три послуги у вільній комбінації. Згідно із Законом України «Про туризм» [14]

туристський продукт – це «попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, що поєднує не менше, ніж дві такі послуги, що реалізується або пропонується для реалізації за певною ціною, до складу якого входять послуги перевезення, послуги розміщення та інші туристичні послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням (послуги з організації відвідувань об'єктів культури відпочинку й розваг, реалізації сувенірної продукції й інше)» [14].

Зрозуміло, що типові туристські послуги представляють: розміщення, харчування й перевезення туристів. Але з огляду на історичний розвиток вітчизняного та міжнародного туризму, а також сучасної національної законодавчої бази екскурсії стають четвертою характерною туристською послугою, причому іноді граючи головну роль при виборі регіону подорожі.

По-четверте, зростає пропозиція суто екскурсійних програм, тобто турів, основною метою яких є відвідування й знайомство з історичними, культурними та іншими визначними пам'ятками певного регіону. І відповідно сформувався окремий вид туризму – екскурсійний туризм.

За відсутності безпосередньої урегульованості питань прав і обов'язків суб'єктів господарювання, які здійснюють надання екскурсійних послуг, чинною є стаття 24, яка надає права:

- виробляти і реалізовувати туристичні послуги;
- вносити пропозиції щодо охорони туристичних ресурсів України, їх збереження та відновлення, порядку використання;

Організація екскурсійної діяльності: конспект лекцій

- вносити пропозиції щодо вдосконалення освітніх програм з професійного навчання, підвищення рівня професійної підготовки працівників і фахівців у галузі туризму;
- отримувати у встановленому порядку інформацію, необхідну для здійснення діяльності, в органах державної влади та органах місцевого самоврядування;
- брати участь у розробці програм розвитку туризму;
- визначати та оприлюднювати загальні умови типового (публічного) договору з надання туристичних послуг;
- визначати мінімальну кількість туристів (екскурсантів) у групі;
- на відшкодування збитків, заподіяних внаслідок незаконних рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб чи заподіяних суб'єктами туристичної діяльності;
- залучати до надання туристичних послуг осіб, які відповідають встановленим законодавством відповідним кваліфікаційним вимогам, а також мають відповідні дозволи на право здійснення туристичного супроводу;
- надавати туристам необхідну і достовірну інформацію про туристичні послуги, права, обов'язки та правила поведінки туристів (екскурсантів), умови страхування, порядок відшкодування завданих збитків, умови відмови від послуг;
- надавати туристичні послуги в обсягах та в терміни, обумовлені договором;
- виконувати вимоги закону щодо забезпечення безпеки туристів, охорони туристичних ресурсів України та довкілля;
- вести облікову та іншу визначену законодавством документацію, надавати в установленому порядку бухгалтерську та статистичну звітність;
- відшкодовувати у встановленому порядку збитки, завдані туристам (екскурсантам) іншими особам та довкіллю.

Статтею 21, фактично *вперше*, визначено основні положення, які стосуються Договору на екскурсійне обслуговування. Власне, тут уточнюється і сутність екскурсійного обслуговування.

За Договором на екскурсійне обслуговування одна сторона (суб'єкт, що здійснює туристичну діяльність) за встановлену договором плату зобов'язується надати за замовленням іншої сторони (екскурсанта) обслуговування, істотною частиною якого є послуги екскурсовода (гіда-перекладача) загальною тривалістю не більше 24 годин, які не включають в себе послуги з розміщення.

Крім того, законодавчо закріплюється, що договір на екскурсійне обслуговування укладається за правилами, визначеними цивільним законодавством, у тому числі шляхом видачі ваучера, відповідальність сторін за невиконання, неналежне виконання зобов'язань відповів по до договору на екскурсійне обслуговування, порядок припиненню договору на екскурсійне

обслуговування визначаються відповіді н. до цивільного законодавства та законодавства з питань захисту прав споживачів.

Закон вимагає, щоб особа, яка надає екскурсійні послуги, до укладання договору на екскурсійне обслуговування надала екскурсант необхідну і достовірну інформацію щодо екскурсійного обслуговування, його видів і особливостей, кваліфікації екскурсовода, про порядні і строки оплати екскурсійних послуг, а також надавала екскурсантові на його прохання іншу інформацію з питань екскурсійного обслуговування.

Розвиток екскурсійної справи в країні має узгоджуватися з елементами даного аспекту державної політики в туристичній сфері загалом, що передбачає.

- популяризацію існуючих і створення нових вітчизняних туристсько-пізнавальних маршрутів, туристсько-екскурсійної експедиції для школярів, студентів і молоді («Україна - моя Батьківщина»),

- вдосконалення існуючої і створення нової матеріальної бази для реалізації цілей і завдань молодіжного і дитячого туризму,

- розвиток системи міжнародних туристських подорожей, надання можливості молоді зарубіжних країн за допомогою туризму, в тому числі змістовного екскурсійного обслуговування, знайомитися з Україною,

- створення умов для туристських подорожей з відповідним екскурсійним наповненням, для дітей і молоді з обмеженими можливостями, а також тих, що відносяться до соціально вразливих категорій населення,

- активізацію розвитку спеціалізованих турів, екскурсій в рамках навчальних програм відповідних навчальних закладів, освітніх можливостей за кордоном та популяризацію за допомогою туризму відповідних екскурсійних програм навчання зарубіжної молоді в Україні,

- всебічне використання туризму для оздоровлення і лікування підростаючого покоління. особливе значення діяльності з екскурсійного обслуговування в даному сенсі забезпечується її потенціалом щодо розвитку соціального здоров'я, культурного та інтелектуального зростання молоді,

- контроль за рівнем професійної діяльності відповідних організацій, що беруть на себе функції організації екскурсійного обслуговування молоді та дітей, стимулювання цієї діяльності,

- формування оптимального ціноутворення на екскурсійні послуги для дітей та молоді, вдосконалення системи знижок та пільг, контроль за використанням бюджетних ресурсів.

Питання для обговорення:

1. Які основні нормативно-правові акти регулюють екскурсійну діяльність в Україні та які функції вони виконують?

2. Яким чином державні програми та стратегії розвитку туризму впливають на організацію екскурсійної діяльності в Україні?

3. Як забезпечується контроль за виконанням норм екскурсійної діяльності згідно з законодавством, і хто несе відповідальність за порушення правил?

4. Яким чином зміни в культурному та освітньому рівні суспільства впливають на розвиток екскурсійного туризму та попит на екскурсійні послуги?

5. Яким чином екскурсії можуть впливати на вибір туристичних маршрутів, і яку роль відіграє екскурсійний туризм у сучасній туристичній індустрії?

6. Як закони та нормативно-правові акти, що регулюють екскурсійне обслуговування, забезпечують права та обов'язки туристичних операторів і екскурсоводів у процесі надання екскурсійних послуг?

Тема 5. ПСИХОЛОГІЯ В ЕКСКУРСІЙНІЙ СПРАВІ

Мета: дослідження психологічних аспектів екскурсійної діяльності, зокрема розкриття природи екскурсії як психологічного процесу. Ознайомлення здобувачів вищої освіти з особливостями психологічного сприйняття екскурсійного матеріалу та процесу пізнання під час екскурсій. Особлива увага буде приділена індуктивному і дедуктивному методам пізнання в контексті екскурсій, а також ролі уяви як важливого елементу сприйняття екскурсійного досвіду.

Зміст:

5.1. Екскурсія як психологічний процес

5.2. Екскурсія як процес пізнання

5.3. Індуктивний і дедуктивний методи пізнання в екскурсіях

5.4. Уява на екскурсіях

5.1. Екскурсія як психологічний процес

Психічний стан - це певний рівень психічної діяльності, який проявляється в активності особистості. Основою для появи різних психічних станів є конкретні умови, в яких знаходяться екскурсовод і екскурсанти: обстановка життя і праці; мікроклімат у колективі; стан здоров'я (фізіологічний фактор); атмосферні процеси (погода, тиск і ін) [5].

Розрізняють кілька видів психічного стану особистості - загальний психічний стан, який служить основою сприйняття, емоційний стан (настрій), інтелектуальний творчий стан, вольовий стан (готовність до дій).

Методистам і екскурсоводам у ході підготовки та проведення екскурсії необхідно враховувати такі риси її учасників, як здатність, характер, темперамент, а також природні якості - пам'ять, спостережливість, уява та кмітливість. При проведенні екскурсії екскурсовод орієнтується на конкретну

групу виходячи з того, що рівень активності (підвищеної або зниженій) залежить від психічного стану кожного з екскурсантів.

Екскурсія як психологічний процес — це багатокомпонентне явище, що включає вплив інформаційного, емоційного та мотиваційного аспектів на свідомість, підсвідомість і поведінку людини. Її психологічна складова базується на таких ключових елементах [24]:

1. **Сприйняття інформації.** Екскурсія створює умови для сенсорного сприйняття (зорового, слухового, тактильного тощо) та когнітивного осмислення об'єктів, які демонструються. Учасники екскурсії активно залучають механізми уваги, пам'яті та мислення, щоб зрозуміти та запам'ятати інформацію, подану екскурсоводом.

2. **Емоційний вплив.** Під час екскурсії відбувається активація емоційної сфери: краса природних або культурних об'єктів, захопливі розповіді та атмосфера місця стимулюють позитивні емоції (радість, інтерес, захоплення). Наявність яскравих образів та історій сприяє формуванню емоційного зв'язку з відвідуваним місцем.

3. **Мотивація та інтерес.** Екскурсія може стимулювати інтерес до історії, культури, природи або певної галузі знань. Вона також формує внутрішню мотивацію до подальшого саморозвитку, дослідження та навчання.

4. **Соціальний аспект.** Екскурсія часто передбачає спільну діяльність у групі, що сприяє соціальній взаємодії, обміну враженнями та встановленню нових контактів. Важливим є також вплив екскурсовода як лідера групи, який формує атмосферу довіри та співучасті.

5. **Активізація уяви.** Опис подій, які відбувалися в минулому, або особливості невидимих аспектів об'єкта (наприклад, його історії чи функції) стимулюють роботу уяви, що створює внутрішні образи та підсилює особистий досвід.

6. **Рефлексія.** Після завершення екскурсії учасники аналізують отриману інформацію, оцінюють свій досвід і формують висновки. Цей процес сприяє кращому закріпленню знань і емоційних вражень, а також формуванню нових ціннісних установок.

Екскурсія забезпечує комплексний розвиток особистості, оскільки поєднує елементи навчання, емоційного збагачення, соціалізації та стимулювання творчої уяви. Учасники можуть отримувати як інтелектуальне задоволення, так і мотивацію до змін у своїй поведінці або ставленні до об'єктів, які вони відвідали (наприклад, до природи, культури чи історії).

Таким чином, екскурсія є динамічним психологічним процесом, що інтегрує когнітивні, емоційні, соціальні та мотиваційні аспекти.

5.2. Екскурсія як процес пізнання

Сенс пізнання полягає в тому, що в його процесі засвоюється певна істина. Пізнання - процес відображення і відтворення дійсності в мисленні. В той

же час це взаємодія суб'єкта (екскурсанта) і об'єкта (пам'ятки), в ході якого суб'єкт одержує знання. Процес пізнання на екскурсії відбувається за схемою: наочність - сприйняття (відчуття, уявлення) - формування понять на основі отримання екскурсантами уявлень [25].

Екскурсія як процес пізнання являє собою предметно-чуттєву, практичну діяльність людей. Об'єкти пізнання - предмети зовнішнього світу - пам'ятки історії та культури, природи, історичні місця та ін.

Процес пізнання починається з виникнення контакту органів чуття людини з об'єктом. Сприйняття спостережуваних об'єктів відбувається на основі зорових і слухових відчуттів. З їх допомогою формуються уявлення. Процес пізнання триває в абстрактному мисленні екскурсантів. На цій основі вони приходять до висновків. Екскурсія як процес пізнання складається з двох частин: чуттєвого пізнання (відчуття, сприйняття, уявлення) та логічного пізнання (мислення). Названі частини є основою екскурсії.

Відчуття - це чуттєвий образ, психічний процес відображення людським мозком окремих властивостей предметів та явищ. Відчуття дозволяють людині відображати у своїй свідомості такі властивості і якості предметів і явищ, як їх розміри, форму, звук, температуру, запах, швидкість, твердість, важкість та ін. Відчуття служать джерелом для таких чуттєвих образів, як сприйняття і уявлення [26].

Сприйняття являє собою результат впливу на органи почуттів об'єкта. Воно більш складно, ніж відчуття, і побудовано на кількох відчуттях. Кожне з них відображає окрему властивість предмета, явища, події. **Сукупність відчуттів** являє собою те, що називається сприйняттям.

Сприйняття в екскурсії - результат впливу об'єкта та усної інформації на органи почуттів екскурсанта. Сприймання поділяються на зорові, слухові, дотикові, смакові і нюхові. Основи сприйняття кожного виду - відповідний вид відчуттів (зоровий, слуховий, дотиковий). Найбільш розвинутими в пізнанні людини навколишньої дійсності є зорові сприйняття [27].

Під час екскурсій ключовими є концентрація уваги учасників та їх емоційна єдність, які сприяють глибшому розумінню поданого матеріалу. Завдання екскурсовода полягає в тому, щоб допомогти екскурсантам налаштуватися на сприйняття, сконцентрувавшись на важливих аспектах об'єктів, деталях пам'яток та ключових фактах. Установки, які екскурсовод формує під час розповіді, стимулюють не лише запам'ятовування інформації, але й активізують мислення.

Ефективність установок важко переоцінити, адже вони є основою для цілеспрямованої активності екскурсантів: спостереження, аналізу, вивчення тощо. Хоча вплив таких установок зазвичай короткотривалий і діє в межах конкретної екскурсії, вони можуть впливати на поведінку учасників, формуючи відповідальне ставлення до природи, культури чи історичних пам'яток.

Сприйняття об'єктів на екскурсії включає оцінку їх зовнішніх рис (розмір, форма, колір, розташування), співставлення з іншими об'єктами та розкриття

унікальних властивостей. Екскурсовод, використовуючи ефективну методику показу та пояснення, сприяє цілісному сприйняттю об'єктів екскурсантами.

На сприйняття впливають життєвий досвід, настрої і психічні особливості учасників. Важливими є активність сприйняття, вибірковість (виділення ключових деталей), структурність (аналіз окремих частин і властивостей) і осмисленість (розуміння об'єкта в цілому). Також на це впливають пізнавальні процеси (відчуття, мислення, уява), емоції (переживання) і волеві зусилля (утримання уваги, активація пам'яті). Ці аспекти взаємопов'язані й залежать від зовнішніх чинників і психічного стану людини.

Інтерес до об'єкта є ключовим фактором ефективного сприйняття. Нові та незнайомі об'єкти часто викликають менше зацікавленості, ніж ті, що вже трохи знайомі. Екскурсоводу слід обирати матеріал, що буде близьким до життєвого досвіду, інтересів і естетичних вподобань групи. Це допомагає встановити "психологічний міст" між екскурсантами та об'єктами, підсилюючи їхню увагу та залученість.

Екскурсійна методика використовує різні способи активізації сприйняття матеріалу. Початком сприйняття може служити процес впізнавання об'єкта (пам'ятки на міській площі, картини в музеї та ін), спостережуваного учасниками екскурсії. Відбувається впізнання об'єкта, відомого екскурсантам з фотографій, репродукцій, описами (Цар-гармата, Мідний вершник, "Тачанка", "Орлятко"). Пізнаючи об'єкт, екскурсант закликає собі на допомогу пам'ять. Він старається пригадати, де він бачив цей пам'ятник. В його свідомості відбувається заміна вигляду об'єкта, зображеного в пам'яті по зображенню на репродукції, фотографії, малюнку (образотворча наочність) об'єктивним відображенням оригіналу (натуральна наочність). Основою його пізнання є зв'єрення, мислене порівняння готівкового сприйняття зі слідами, що збереглися в пам'яті [24].

Різні форми розповіді мають велике значення для активізації сприйняття під час екскурсій. Однією з таких форм є проблемне викладення матеріалу: екскурсовод ставить перед групою питання, яке потребує вирішення, і залучає екскурсантів до пошуку відповіді. Інший спосіб – перехід від монологу до діалогу, коли екскурсовод ставить питання, а екскурсанти, використовуючи свої знання, знаходять відповіді, порівнюючи їх із поясненнями екскурсовода.

Психологічний клімат групи також відіграє важливу роль у сприйнятті інформації. Це загальний, стійкий настрій колективу, який можна оцінити за такими ознаками, як оптимізм, захопленість і життєрадісність учасників.

Уявлення, на відміну від відчуттів і безпосереднього сприйняття, передбачає узагальнення. Вони дозволяють екскурсантам порівнювати попередні образи, які залишилися в їхній пам'яті, з тими, що спостерігаються під час екскурсії, і отримувати точнішу інформацію про об'єкт. Проте уявлення не розкриває внутрішніх зв'язків об'єкта, а є відображенням предметів, які впливали на органи чуття раніше або створені уявою.

Мислення є вищим щаблем пізнання, яке пов'язане з аналізом, синтезом і узагальненням. Завдяки мисленню людина може отримати знання про об'єкти та

явища, які неможливо досягнути на рівні чуттєвого сприйняття. Мислення дозволяє встановлювати зв'язки між об'єктами та формувати поняття, які в екскурсійному контексті є результатом пізнання явища чи об'єкта.

У практиці екскурсій важливим методом є аналогія, яка полягає у порівнянні схожих властивостей об'єктів, що допомагає краще зрозуміти явища природи або суспільства. Аналогія передбачає також використання асоціацій – подібності, контрасту чи зв'язків у часі й просторі, які сприяють кращому розумінню.

Ефективність екскурсій забезпечується поєднанням методів, запозичених із педагогіки: словесних (розповідь, бесіда, пояснення), наочних (демонстрація об'єктів) і практичних (самостійна робота екскурсантів). Особливо важливим є активне залучення учасників через спостереження, що стає відправною точкою для глибшого вивчення матеріалу [5].

5.3. Індуктивний і дедуктивний методи пізнання в екскурсіях

Показ об'єкта екскурсії повинен бути побудований так, щоб поступово розкривалися його особливості. Порядок спостереження, його послідовність можуть носити індуктивний чи дедуктивний характер. Ці методи пізнання мають таке ж значення для методики, як **аналіз і синтез**. Проте є суттєва різниця в їх застосуванні. Якщо аналіз і синтез активно використовуються в тій частині екскурсії, яка отримала умовну назву "показ", то індукція і дедукція знаходять місце в оповіданні. **Індукція** - спосіб міркування (логічний метод), заснований на умовиводі від приватних, одиничних випадків, від розрізнених фактів до загального висновку і узагальнень [2].

Дедукція - спосіб міркування, логічний умовивід від більш загального до менш загального, окремого, від загальних суджень до окремих положень фактами, виведення слідства з посилок. Обидва ці способу міркування не існують ізольовано, вони взаємопов'язані і доповнюють один одного [25].

Екскурсія являє собою інформаційний процес - передачу систематизованої інформації аудиторії. В цьому процесі має місце пряма і зворотній зв'язок: екскурсовод показує і пояснює - прямий зв'язок; екскурсанти сприймають інформацію і висловлюють своє ставлення до неї (реакція) - зворотній зв'язок. Реакцію екскурсовода на реакцію екскурсантів можна розглядати як корекцію прямого зв'язку, яка веде до подальших змін змісту і форми розповіді, а також методики показу об'єктів.

Важливу роль у процесі пізнання відіграє пам'ять, важливий канал сприйняття. **Пам'ять** - одне з властивостей нервової системи, що знаходить вираження у здатності запам'ятовувати інформацію. Все те, що бачив і чув екскурсант, про що він думав, що пережив, отримуючи зорову і слухову інформацію, відкладається в його пам'яті. Основними процесами пам'яті є запам'ятовування, збереження, відтворення, впізнавання, пригадування.

Види пам'яті: довільна і мимовільна, безпосередня і опосередкована, короткочасна і довготривала.

Особливі види пам'яті: рухова (моторна), емоційна, образна і словесно-логічна [24].

Типом образної пам'яті є зорова, слухова, осязательная, нюхова і смакова. Сприйняття матеріалу на екскурсії пов'язано в основному із зоровою (показ), слуховий (розповідь) пам'яттю і побудовано на осмисленого запам'ятовування матеріалу. Успішному запам'ятовуванню сприяє установка на запам'ятовування, що дає екскурсовод. Розкриваючи тему, він повинен мати на увазі індивідуальні особливості пам'яті екскурсантів. Найбільшою ефективністю в запам'ятовуванні екскурсійного матеріалу домагаються люди, що мають зорово-слухову пам'ять. Викладаючи матеріал, екскурсовод спирається на зорову пам'ять екскурсантів, використовуючи насамперед довготривалу образну пам'ять і інформацію, яка в ній зберігається. Він враховує відмінності, що характеризують різні групи екскурсантів.

Люди з розвиненим інтелектом (розумовими здібностями) краще засвоюють інформацію. Люди з нерозвиненим інтелектом, маючи слабку пам'ять, потребують "розжовуванні" матеріалу - в докладних роз'яснень, повторенні, великому коментуванні спостережуваного.

Для екскурсовода важливо, щоб сприйнята екскурсантом інформація об'єднувалася і систематизувалася. То - о коли вона буде збережена в пам'яті і може бути відтворена по пам'яті. Успіх цих процесів залежить від того, наскільки осмислений матеріал, від ступеня його значущості, установок, які дає екскурсовод.

Увагу на екскурсії - це зосередженість думок, зору і слуху людини на якому-небудь об'єкті. Успіх екскурсії залежить від таких властивостей уваги, як активність, спрямованість, широта, інтенсивність, стійкість.

Велике значення уваги надавав К. Д. Ушинський. Він називав увагу єдиною дверима, через яку враження зовнішнього світу приходять в душу людини. Але для того, щоб увага людини була спрямована на певні об'єкти, повинні організувати та управляти ним [5].

Розрізняють три види уваги: мимовільна, довільна і послепроизвольное. **Мимовільне (ненавмисне) увага** характеризується пасивністю, об'єкт при цьому заздалегідь не підбирається і оглядається без якої-небудь мети. Це не вимагає вольових зусиль. Такий вид уваги не показовий для екскурсії [24].

Довільну (свідомий, навмисний) увага характеризується активністю, воно вимагає вольових зусиль людини, спрямовується і утримується з допомогою завдання бути уважним. В екскурсії цей вид уваги активізується правильно побудованим розповіддю і вибором об'єктів. Довільна увага передбачає зацікавленість екскурсантів. Тому важливо на самому початку екскурсії викликати інтерес до предмету показу і розповіді.

Післядовільна увага характерна тим, що захоплює і не вимагає від людини вольових зусиль. На основі виниклого інтересу до об'єктів показу і розповіді розвивається активна розумова діяльність екскурсантів [27].

Для екскурсії характерні два види уваги : довільна і післядовільна. Стійкість довільної уваги забезпечується новизною, незвичністю самого об'єкта, несподіванкою отриманої усної інформації, контрастністю, наприклад, пам'ятки архітектури з іншими будівлями, розташованими поруч. Увага, його спрямованість і стійкість на екскурсії багато в чому залежать і від таких якостей людей, як сумлінність, працьовитість, терпіння, бажання поповнювати свої знання.

Не менш важливо в екскурсії мати на увазі межі **обсягу уваги**. "Обсяг уваги - кількість об'єктів, що може бути сприйнято і відбито людиною в відносно короткий термін часу"¹.

Необхідно при показі об'єктів спиратися на таку особливість свідомості, як **розподіл уваги** - здатність екскурсанта при одночасному спостереженні кількох об'єктів, що знаходяться в полі його зору, розподіляти свою увагу між цими об'єктами і правильно дозувати його в цілях кращого засвоєння екскурсійного матеріалу [5].

Існує ще одна особливість свідомості - **переключення уваги** - здатність переносити його з одного спостережуваного об'єкта на інший. На екскурсії - це переміщення уваги екскурсантів з показу на розповідь, зміна видів діяльності (наприклад, спостереження і вивчення об'єктів) [2].

Екскурсоводу необхідно враховувати схильність уваги до відволікання, що є особливо актуальним під час проведення екскурсій на жвавих вулицях міста. Увага учасників може розсіюватися через рух транспорту, перехожих чи раптові події, такі як проїзд спецтехніки. Така відволікання характерна для низької інтенсивності уваги і може посилюватися через зовнішні шуми, розмови в групі чи так зване «пурхаюче» переключення уваги між об'єктами.

Рівень успішності екскурсії залежить від здатності учасників концентрувати увагу. Деякі екскурсанти, зацікавлені темою і розповіддю, можуть ігнорувати зовнішні подразники, тоді як інші, особливо втомлені, відчують труднощі із зосередженням. Щоб забезпечити ефективність, екскурсоводу слід заздалегідь формувати інтерес до теми, привертаючи увагу до змісту у вступному слові, а також забезпечуючи логічну, структуровану та яскраву подачу матеріалу.

Зниження уваги може бути спричинене монотонністю розповіді, одноманітністю поданих фактів чи надлишком інформації. Щоб підтримувати зацікавленість, екскурсовод повинен використовувати різноманітні методичні прийоми, наприклад, паузи для підсилення уваги або перемикання між показом об'єкта та цікавими історіями.

Важливим фактором є врахування вікових та психологічних особливостей екскурсантів. Наприклад, молодь (18-21 років) демонструє нижчий рівень стійкості уваги порівняно з більш зрілими групами. Також екскурсовод

має розуміти типи темпераменту та стан учасників, такі як втома чи піднесений настрій, і адаптувати подачу матеріалу відповідно. Таким чином, розуміння психології дозволяє екскурсоводу не лише ефективно керувати увагою групи, але й створювати сприятливу атмосферу, яка підтримує інтерес до екскурсії.

5.4. Уява на екскурсіях

Уява відіграє важливу роль у процесі екскурсії, адже саме вона дає можливість екскурсантам подумки уявляти об'єкти чи події, які описує екскурсовод. Це значною мірою залежить від здатності екскурсовода створювати в уяві точні й реалістичні образи. У психології уяву визначають як пізнавальний процес, у ході якого відображення реальності відбувається у формі створення нових образів, уявлень або ідей, заснованих на сприйнятті, пам'яті та набутому досвіді.

В екскурсійній діяльності уява розглядається як здатність формувати уявлення та імітувати ситуації, які допомагають екскурсантам сприймати й поєднувати свої враження від об'єктів, створюючи нові уявлення. Для екскурсовода особливо важливим є володіння розвиненою уявою та здатність до образного мислення. Наприклад, описуючи пам'ятник, який фізично відсутній, екскурсовод має так точно його відтворити словами, щоб екскурсанти змогли "побачити" його у своїй свідомості. Це стає можливим завдяки заздалегідь сформованому уявному образу, створеному на основі особистих спостережень, фотографій чи реконструкцій.

Рівень розвитку уяви екскурсовода залежить від його спостережливості, здатності сприймати й запам'ятовувати образи предметів і явищ. Здатність екскурсантів сприймати розповідь і показ об'єктів також значною мірою залежить від їхньої уяви. Раніше набуті знання й враження служать основою для створення чітких розумових образів як у екскурсовода, так і у слухачів. Дуже важливо, щоб під час підготовки до екскурсії екскурсовод створював реалістичні, точні та історично достовірні образи. Під час екскурсії ці образи мають бути відтворені настільки яскраво й переконливо, щоб екскурсанти сприймали їх як живі й добре запам'ятовували.

Уява — це психічний процес, що полягає в створенні нових образів, ідей чи уявлень на основі наявних знань і досвіду. Уяву можна вважати здатністю людського розуму відтворювати те, що не перебуває безпосередньо в полі зору або не є реальною частиною навколишнього світу. У психології уява визначається як спосіб відображення реальності через образи, які можуть бути як суб'єктивно, так і об'єктивно новими [25].

У екскурсійній практиці уява має ключове значення, оскільки дозволяє екскурсантам створювати в уяві картини тих об'єктів, які вони не можуть побачити в реальному житті під час екскурсії (наприклад, зруйновані пам'ятники, старовинні будівлі або історичні події). Це також допомагає екскурсоводам ефективно передавати інформацію, роблячи її більш доступною й цікавою.

Види уяви в екскурсійній справі [5]:

Відтворююча уява: Цей вид уяви базується на словесних описах або відтворених моделях предметів, які екскурсовод описує екскурсантам. Це дозволяє екскурсантам візуалізувати об'єкти, які вони не можуть побачити на місці. Наприклад, екскурсовод може описати пам'ятник, який був зруйнований під час війни, або будівлю, що зараз не існує, але екскурсії йому дають змогу уявити вигляд цього об'єкта на основі відомих фото чи реконструкцій.

Приклад: Якщо екскурсія проходить на місці, де колись стояв старовинний замок, екскурсовод може описати його вигляд, його архітектуру та деталі так, щоб слухачі могли в своїй уяві "побачити" замок в його первісному вигляді.

Творча уява: Творча уява дозволяє екскурсоводові створювати нові образи й картини, які виходять за межі простого відтворення реальності. Це включає в себе реконструкцію подій або візуалізацію того, що більше не існує або не можна побачити безпосередньо. Таке використання уяви допомагає екскурсоводові живо і переконливо відтворювати історичні події, демонструючи їх у вигляді картин чи образів.

Приклад: Опис битви, яка відбулася століття тому, може бути доповнений уявними образами героїв, місць і подій, створених за допомогою творчої уяви екскурсовода. Це може бути битва, яка не збереглася на жодному зображенні, але екскурсовод відтворює її з використанням знань про епоху, обстановку та умови того часу.

Мимовільна уява: Мимовільна уява виникає без попереднього зусилля й є природним процесом під час екскурсії. Вона може спонтанно активізуватися через знайомі чи емоційно важливі об'єкти, які викликають у слухачів візуальні уявлення без спеціальних вказівок від екскурсовода.

Приклад: Якщо екскурсант бачить старовинні карти чи арт-об'єкти, він може мимовільно уявити, як виглядали ці місця сотні років тому, коли вони були повні життя і діяльності.

Довільна уява: Довільна уява вимагає активних зусиль для створення певних образів і ідей. У екскурсійній діяльності це часто трапляється, коли екскурсовод спеціально звертається до екскурсантів із завданням уявити конкретні сцени чи події.

Приклад: Екскурсовод може попросити слухачів уявити собі, як виглядала сцена бойових дій або урочистих подій, які сталися на місці екскурсії, щоб краще зрозуміти контекст події.

Уява є важливою частиною екскурсійного процесу, яка допомагає екскурсантам не тільки розуміти те, що описує екскурсовод, але й активно взаємодіяти з матеріалом, уявляючи себе учасниками подій або спостерігачами історичних сцен.

Уява є важливим компонентом екскурсійного процесу, оскільки вона дозволяє екскурсантам створювати уявні образи об'єктів чи подій, які описує екскурсовод. Завдяки їй слухачі можуть "бачити" об'єкти, яких не можна

побачити на власні очі, наприклад, зруйновані пам'ятники або історичні сцени, що допомагає їм краще сприймати та переживати описуване. У свою чергу, здатність екскурсовода створювати реалістичні, точні та історично достовірні образи в уяві є основою для ефективної передачі інформації. Від рівня розвитку уяви екскурсовода залежить, наскільки яскраво й переконливо екскурсія буде сприйнята екскурсантами, оскільки саме візуалізація на основі знань, спостережень і досвіду сприяє створенню чітких розумових образів. Уява в екскурсійному процесі включає різні види, такі як відтворююча, творча, мимовільна та довільна, що допомагають як екскурсоводу, так і слухачам уявити і відчувати історичні об'єкти й події, створюючи унікальний та живий досвід.

Питання для обговорення:

1. Як екскурсовод може ефективно враховувати психічний стан учасників екскурсії, щоб підвищити рівень їхньої активності та залученості до процесу?
2. Які методи підготовки та проведення екскурсій можна застосувати для посилення когнітивних, емоційних і мотиваційних аспектів у різних груп екскурсантів?
3. Як чуттєве сприйняття (відчуття, сприйняття, уявлення) взаємодіє з логічним мисленням під час екскурсії?
4. Які методи може використовувати екскурсовод для покращення сприйняття інформації та її осмислення екскурсантами?
5. Як індуктивний і дедуктивний методи пізнання взаємодіють у процесі екскурсії?
6. Чому зорово-слухова пам'ять вважається найбільш ефективною для сприйняття екскурсійного матеріалу?
7. Які прийоми може використовувати екскурсовод, щоб утримувати увагу групи в умовах підвищеної відволікаючої обстановки (наприклад, на жвавих вулицях)?
8. Як відтворююча і творча уява екскурсовода впливають на сприйняття екскурсійного матеріалу?
9. Які прийоми може використовувати екскурсовод для створення емоційного впливу на екскурсантів?

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2: «МЕТОДИКА ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»

Тема 6. МЕТОДИКА ТА ТЕХНІКА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСКУРСІЙ.

Мета: формування у здобувачів вищої освіти теоретичних знань та практичних навичок щодо методики та техніки проведення екскурсій, а також ознайомленні з основними принципами та етапами організації та ведення екскурсійних заходів, що сприяють розвитку професійних компетентностей екскурсовода.

Зміст:

6.1. Методика проведення екскурсій

6.2. Техніка ведення екскурсій

6.1. Методика проведення екскурсій

Методика проведення екскурсій спрямована на те, щоб допомогти екскурсантам легше засвоїти зміст екскурсій. Екскурсія ведеться за допомогою методичних прийомів, які діляться на дві групи - прийоми показу і прийоми розповіді.

Однак в практиці застосовується ще більш складна класифікація методичних прийомів: по призначенню, часу і місця використання. Правильне використання методичних прийомів одне з основ професійної майстерності екскурсовода і підрозділяється на прийоми безпосереднього ведення екскурсій (показ і розповідь) і прийоми, спрямовані на створення умов для ефективного проведення екскурсій (рис. 6.1) [16].

Рис. 6.1. – Головні ознаки проведення екскурсій

Головне завдання методичних прийомів показу - забезпечення правильного, ефективного спостереження екскурсантами. Людина на екскурсії вчиться правильно дивитися і бачити, спостерігати і вивчати. **показ** - процес реалізації принципу наочності, наочний спосіб ознайомлення з екскурсійним об'єктом або декількома об'єктами одночасно (наприклад, з пам'ятником архітектури або з архітектурним ансамблем). Показ може розглядатися як дія (або сума дій) екскурсовода, спрямоване на виявлення сутності предмета.

Показ на екскурсіях - багатоплановий процес вилучення зорової інформації з об'єктів, процес, під час якого дії екскурсантів виробляються в певній послідовності, з конкретною метою. Термін «показ» не має загальноприйнятого тлумачення. Як спеціальний термін введений в ужиток ученим екскурсіоністом і широко використовується в методичній літературі по екскурсійній справі. У словниках терміни «показ» і «демонстрація» ототожнюються.

Демонстрація характеризується як публічний показ, розрахований на групове сприйняття будь-якого предмета або явища як дії певної особи, що представляє об'єкт для огляду групою людей (екскурсантів, студентів, учнів).

Показ об'єкта - це система цілеспрямованих дій екскурсовода і екскурсантів, спостереження об'єктів під керівництвом кваліфікованого фахівця. Показ передбачає аналіз об'єктів, активну самотійну роботу екскурсантів. показувати-означає демонструвати предмети, пояснювати, робити зрозумілим, доступним те, що бачать перед собою екскурсанти, направляти їх діяльність [17].

Оглядна, відміну від показу може бути визначений як поверхневе позапланове знайомство з пам'ятниками.

Показ в екскурсії є сумою трьох елементів:

- Самостійного спостереження екскурсантами пам'яток;
- Ознайомлення екскурсантів з експонатами «портфеля екскурсовода»;
- Показу під керівництвом екскурсовода.

Завдання показу на екскурсії полягають в наступному:

- Показати екскурсійні об'єкти, які знаходяться перед екскурсантами;
- Показати об'єкти, яких вже немає (збереглися тільки на фотографії або малюнку);
- Показати історичну подію, яке відбувалося на даному місці, відтворити його зорову картину;
- Показати дії історичного діяча (письменника, художника, полководця), які відбувалися на даному місці;
- Показати об'єкт таким, яким він був в період описуваної події.

Умови для показу.

Ефектний показ екскурсійних об'єктів вимагає певних умов. В поняття умови показу, входять:

- Правильно вибрані точки показу;
- Час, більш вигідне для показу; можливість відвернути увагу екскурсантів від об'єктів, далеких від теми;

- Використання руху екскурсантів як методичний прийом при показі об'єктів;
- Вміння і навички екскурсовода;
- Підготовленість екскурсантів до спостереження об'єктів.

Зразкова схема послідовності дій екскурсовода при показі об'єкта

1. Екскурсовод визначає, що за предмет (об'єкт) показується екскурсантам.	Визначення
2. Екскурсовод пояснює, що собою представляє об'єкт (характеризує, описує об'єкт).	Характеристика
3. Екскурсовод говорить про призначення об'єкта.	Мета створення
4. Екскурсовод розглядає окремі частини об'єкта.	Екскурсійний аналіз, порівняння
5. Екскурсовод називає автора пам'ятника, архітектора будівлі.	Довідка
6. Екскурсовод розповідає про подію, пов'язаному з об'єктом, його значення.	Оцінка історичної події

Рис. 6.2. – Схема послідовності дій екскурсовода при показі об'єкта [17]

Методика вимагає забезпечення послідовності при здійсненні показу на екскурсії. Завдання екскурсовода - допомогти екскурсантам знайти точку, звідки відкривається найкращий вид вдалину. Він допомагає екскурсантам зрозуміти просторові відносини між об'єктами, їх розташування відносно один одного.

Показ в екскурсії являє собою двосторонній процес, який об'єднує [41]:

- а) активні дії керівника (екскурсовода), спрямовані на виявлення сутності чуттєво сприймаються об'єктів;
- б) активну діяльність екскурсантів (спостереження, вивчення, дослідження об'єктів).

Екскурсовод своїми поясненнями допомагає екскурсантам розгледіти те, що перед ними.

Вказівки екскурсовода розрізняють за **часом їх впливу** на аудиторію. одні даються **до зустрічі** з екскурсійним об'єктом, до початку спостереження. Інші вказівки екскурсанти отримують **в ході показу об'єкта**, коли пам'ятник знаходиться в полі їхнього зору. треті - **даються в кінці спостереження** з метою повідомити методику самостійного огляду екскурсантами подібних об'єктів в майбутньому. Вказівки екскурсовода можна розділити на кілька груп [5]:

Орієнтують екскурсантів на певні частини або деталі об'єкту (за часом

- до спостереження);
- **Напрямні увагу** екскурсантів на певний об'єкт;

- **Рекомендують порівняти** даний об'єкт з будь-яким іншим, баченим ними раніше (дається в ході спостереження);

- **Роз'яснюють особливості** об'єкта показу з метою їх більш глибокого розуміння (в ході спостереження);

- **Виділяють об'єкт** з ансамблю або з ряду подібних йому з навколишнього середовища (природа, забудова);

- **Пропонують зробити висновки** на основі своїх спостережень.

Методичний прийом розповіді - умовно прийняте в екскурсійній справі назва усної частини екскурсії, т. е. повідомлення і пояснення, які екскурсовод дає групі. Це образна інформація про пам'ятники, історичні події та діяльності конкретних історичних осіб.

Екскурсія являє собою органічне поєднання засобів наочної і образотворчої наочності і важливого доповнення до цього унікального в своєму роді поєднання слова. Важливо в процесі проведення екскурсії забезпечити органічне єдність між тим, що отримує людина при спостереженні об'єктів і поясненнями екскурсовода. В оцінці ролі розповіді в екскурсії вчені - екскурсіоністи завжди були однакові, незалежно від відмінності точок зору з інших питань екскурсійної теорії і методики. Вони вважали, що розповідь: є доповненням до показу зорового матеріалу; він не повинен бути розлогим; не можна допускати перетворення екскурсії в лекцію.

Розповідь екскурсовода виконує два завдання:

- 1) коментує, пояснює, доповнює побачене;

- 2) реконструює, відновлює те, що не може в даний момент побачити екскурсант.

Розповідь - це звучить індивідуальний текст екскурсовода, виконаний їм з дотриманням вимог усної публічної мови і представляє зразок монологічного мовлення. В ході екскурсії відбувається наростання розповіді від усної інформації до зорової, від зорових вражень - до словесних оцінок і висновків [16].

Розповідь на екскурсії в повному обсязі готується заздалегідь. Неправильно розглядати розповідь екскурсовода як імпровізацію. Твір, зміст і мовні особливості якого формуються виключно в момент його виконання. У той же час це не означає, що в розповіді екскурсовода не може бути експромту. Йдеться про приклад, викладі факту, невеликому вірші або уривку з художнього твору, включення яких у розповідь викликається складом групи або ж значною подією, яке тільки що сталося в житті даного міста, країни.

Основні вимоги до розповіді: тематичність, конкретність, зв'язаність, логічність, стислість, переконливість, доступність викладу, закінченість суджень, зв'язок з показом, науковість.

Особливість розповіді полягає в тому, що він носить **характер монологу**. У той же час потрібно відзначити, що окремі екскурсоводи роблять спроби перетворити частину екскурсії у відкритий і прихований діалог. При діалозі між екскурсоводом і екскурсантами зростає активність сприйняття матеріалу. Деякі

бесіди побудовані на питально-відповідному прийомі, при цьому питання задаються як екскурсоводом, так і екскурсантами. Методика надає значення зв'язку таких понять, як зміст екскурсії, форми її проведення та методичні прийоми розповіді.

У екскурсійній практиці широко використовуються визначення в методичних прийомах розповіді. Розрізняють реальні і номінальні визначення.

Реальні визначення розкривають істотні ознаки предмета (об'єкта);

Номінальні визначення -замість опису якогось предмета (об'єкта) вводиться термін (ім'я предмета), пояснюються значення терміна і його походження (наприклад, «Публічна розпродаж майна, коли власником стає той, хто запропонував більш високу ціну, називається аукціоном», «Скульптурне або архітектурна споруда в пам'ять кого-небудь або чого-небудь називається пам'ятником ».)

При проведенні екскурсії широко використовуються обидва види визначень.

В екскурсії використовуються дві форми розповіді [17]:

- **розповідний розповідь**, який дає екскурсантам чітке уявлення про те, де і яким чином відбувалися події;

- **реконструктивний розповідь**, завданням якого є відновлення перед уявним поглядом екскурсантів того чи іншого об'єкта (будівлі, споруди, пам'ятного місця).

Мова екскурсовода повинен відповідати певним критеріям.

Критерій ясності -дохідливість і доступність мови для аудиторії. **Критерій точності** -відповідність змісту промови думкам екскурсовода, цілі і темі екскурсії. **Критерій чистоти мови** -логічно виправдане використання екскурсоводом мовних засобів.

У практиці можна виявити шість **особливостей розповіді**:

- Залежність розповіді від швидкості пересування групи.
- Підпорядкованість розповіді показу
- Використання в оповіданні зорових доказів.
- Адресність розповіді.
- Конкретність екскурсійної розповіді.
- Затверджує характер розповіді.

Показ первинний і екскурсовод слід від показу до розповіді.

6.2. Техніка ведення екскурсії

Екскурсійна техніка – це сума рекомендацій із питань організації проведення екскурсії. Ці рекомендації стосуються всіх учасників екскурсії: екскурсантів, екскурсовода, водія. Варто зазначити, що ефективність екскурсії багато в чому залежить від дотримання вимог техніки її проведення, що забезпечує належний порядок у групі та створює умови для сприйняття екскурсійного матеріалу.

Володіння елементами екскурсійної техніки є невід’ємною складовою професійної майстерності екскурсовода а ступінь володіння нею характеризує його керівничі якості. Усі вимоги щодо техніки ведення екскурсії розробляються під час її підготовки й ретельно описуються в методичній розробці. До числа вимог екскурсійної техніки належать [41]:

1. Перевірка екскурсоводом необхідної документації
2. Знайомство з групою. Місце початку екскурсії.
3. Розміщення групи біля об’єктів.
4. Вихід і повернення екскурсантів у транспортний засіб.
5. Пересування екскурсантів.
6. Місце екскурсовода під час екскурсії.
7. Дотримання часу, відведеного на екскурсію загалом і розкриття окремих підтем.
8. Техніка проведення розповіді під час руху транспорту.
9. Відповіді на запитання екскурсантів.
10. Паузи в екскурсії.
11. Техніка використання «портфеля екскурсовода».
12. Дотримання елементів ритуалу.

Розглянемо кожен пункт докладніше [41]

1. Перевірка екскурсоводом необхідної документації До початку проведення екскурсії екскурсовод повинен перевірити й мати в наявності: затверджену методичну розробку екскурсії; затверджену схему маршруту руху транспортного засобу або групи (під час пішохідної екскурсії); матеріали «портфеля екскурсовода»; договір на екскурсійне обслуговування; список екскурсантів, завірений печаткою організації, яка замовила екскурсійне обслуговування; бейдж.

2.Знайомство екскурсовода з групою. Екскурсовод, увійшовши в автобус, знайомиться з групою: він вітається із присутніми, називає своє прізвище, ім’я, по батькові, туристсько-екскурсійне підприємство, яке він представляє, знайомить екскурсантів із водієм автобуса. Важливо, щоб із самого початку екскурсовод підкорив свої дії сталим правилам спілкування із групою. Він не відразу починає говорити. Виникає пауза, що триває десять-двадцять секунд. Відбувається перше знайомство, від нього багато в чому залежать подальші контакти екскурсовода з групою.

Екскурсанти поступово замовкають, зручніше розсідаються, їхня увага перемикається на екскурсовода.

Потрібно також розрізняти місце зустрічі та посадки екскурсійної групи в автобус та місце початку екскурсії. Місце зустрічі групи визначається при спілкуванні виконавця екскурсійної послуги із замовником (це може бути подвір’я школи, зручне для паркування місце, відоме місцевим жителям, центральний вхід готелю). Якщо місце початку екскурсії і посадки групи в автобус збігається, то екскурсовод знайомиться з групою та після відразу робить вступну частину. Якщо екскурсовод заходить в автобус одночасно з групою, а

відстань до першого об'єкта ще доволі значна, він не розпочинає відразу своє вступне слово. У цьому разі екскурсовод знайомиться з групою, сповіщає екскурсантів про місце початку екскурсії, а по дорозі до нього викладає шляхову екскурсійну інформацію. Вступна частина екскурсії робиться неподалік від об'єкта, де розкриваються перша підтема на підході чи під'їзді до нього. Вступ складається з двох частин: інформаційної та організаційної. Від вдалого викладення кожної з них залежить подальше проходження екскурсії.

3. Вихід екскурсантів з автобуса. До виходу екскурсантів потрібно заздалегідь готувати. У тих випадках, коли це не робиться, значна частина групи залишається сидіти в автобусі, не виходячи для спостереження пам'ятників на місці їх розташування. Тим самим екскурсанти втрачають можливість особистого знайомства з об'єктом. Кількість зупинок з виходом групи рекомендується назвати у вступному слові, пояснивши значення таких виходів, зацікавити екзотичністю, незвичністю об'єкту. На зупинках, де передбачений вихід екскурсійної групи, екскурсовод виходить першим, показуючи приклад групі і визначаючи напрям її руху до об'єкта;

4. Розміщення групи біля об'єктів Розміщення групи біля об'єкта повинне забезпечувати гарну видимість і чутність для всіх її членів. У процесі розробки екскурсії зазвичай визначається декілька варіантів розміщення групи для спостереження екскурсійного об'єкта.

Робиться це на той випадок, коли місце, визначене методичною розробкою, зайнято іншою групою або коли сонячні промені світять в очі, заважаючи оглядати об'єкт. У жаркий час використовують можливості для розташування груп у тіні. На випадок дощу передбачається варіант розміщення екскурсантів під дахом, під кроною дерев.

В окремих випадках методика потребує, щоб для огляду об'єкта було обрано декілька точок спостереження: далека, якщо об'єкт показується разом з навколишнім середовищем або іншими об'єктами; ближня, якщо аналізуються окремі деталі будинку, споруди, місцевості, об'єкти природи.

У разі одночасного розташування декількох груп біля одного об'єкта між ними повинна бути збережена така відстань, щоб один екскурсовод своєю розповіддю не заважав іншому, щоб одна група не заслоняла іншій об'єкт спостереження. Важливою умовою при виборі місця розташування є також забезпечення безпеки екскурсантів, особливо під час огляду об'єктів, які знаходяться біля транспортних артерій, зонах проведення будівництва та ремонтних робіт, на промислових підприємствах.

Ліпшим розповсюдженим варіантом розстановки групи біля об'єкта є розміщення на півколом, однак можливо (за наявності відповідних умов) використовувати й інші варіанти – кільцем навкруги об'єкта, тупим кутом, в два-три ряди (на сходах, чи підвищених елементах рельєфу місцевості).

5. Пересування екскурсантів Екскурсовод повинен керувати пересуванням групи, задаючи екскурсантам рекомендації щодо темпу та напрямку руху, використовуючи відповідні фрази: «Прошу рухатися швидше»,

«На розі вулиці повертаємо праворуч», «Зупиняємося біля світлофора», «Прошу Вас не відставати».

Пересування екскурсантів здійснюється тільки групою. Місце екскурсовода – у центрі групи, декілька людей ідуть попереду, більша частина поруч, інші – за екскурсоводом. Важливо, щоб група не розтягувалася: відстань між її головною частиною й тими, хто йде останніми, не повинна перевищувати 5–7 метрів. Темп руху групи залежить від її складу, рельєфу місцевості, небезпечних зон тощо. У пішохідних екскурсіях темп завжди повільний, оскільки об'єкти розміщуються доволі близько. У транспортних екскурсіях темп пресування від транспорту до об'єктів швидший. Коли екскурсовод вже дійшов до об'єкта, то він не відразу розпочинає розповідь, а очікує, щоб підійшла вся група.

6. Місце екскурсовода Екскурсовод в автобусі повинен займати таке місце, звідки йому добре видні ті об'єкти, про які мова йде на екскурсії, але щоб у полі його зору перебували й всі екскурсанти. Водночас екскурсанти повинні його бачити. Зазвичай, це спеціально відведене переднє сидіння поруч із водієм. Стояти екскурсоводові під час руху автобуса (так само, як і екскурсантам) не дозволяється вимогами безпеки. Якщо спеціального місця не має, то екскурсовод займає перше місце праворуч по ходу руху транспорту. На пішохідній частині екскурсії екскурсовод повинен розташовуватися напівобернувшись до об'єкта. Проведення показу об'єктів вимагає, щоб вони перебували перед очима екскурсовода, адже він аналізує їх на підставі своїх зорових вражень. Це особливо важливо у транспортних екскурсіях, коли екскурсовод під час руху автобуса, сидячи на своєму місці спиною до екскурсантів, дивиться в переднє скло автобуса й розповідає про те, що вже бачать або зараз побачать екскурсанти.

7. Дотримання часу, відведеного на екскурсію загалом і розкриття окремих підтем Головна вимога техніки за цим пунктом полягає в тому, що екскурсовод не може самовільно скорочувати чи подовжувати час екскурсії, а екскурсанти повинні потрапити на місце її закінчення вчасно. Точний час, відведений на розкриття кожної підтеми, вказаний у методичній розробці. Нерідко екскурсія з причин, що не залежать від екскурсовода, значно скорочується за часом. Причиною тому є тривалі збори групи, не вчасно поданий туристам сніданок, запізнення автобуса, власне прохання керівника екскурсійної групи тощо. Унаслідок цього екскурсія починається із запізненням.

В екскурсовода залишається один вихід – скорочувати час, відведений на розкриття теми. Робити це треба, зберігаючи все головне в темі екскурсії. Але це не означає, що з екскурсії випадає яканебудь підтема або скасовується вихід екскурсантів, достатньо скоротити свою розповідь за підтемою або час відведений на вихід. Важливим для подолання зазначених обставин є майстерність екскурсовода, яка полягає в завчасній підготовці до можливого скорочення часу екскурсії.

8. Техніка проведення розповіді під час руху транспорту Розповідь під час руху в автобусі повинна вестися екскурсоводом тільки через

звукопідсилюючу апаратуру. Якщо устаткування погано функціонує або мікрофон взагалі відсутній, екскурсоводу вести розповідь під час руху даремно. У цьому випадку матеріали про найближчу ділянку маршруту екскурсовод дає до початку руху, а в процесі руху повідомляє тільки назви об'єктів або місцевості. За наявності важливих об'єктів або населених пунктів необхідно зупинити автобус, вимкнути двигун і тільки після цього давати пояснення.

9. Відповіді на запитання екскурсантів Як вже зазначалося, в екскурсійній практиці склалася певна класифікація питань. Вони підрозділяються на чотири групи: – питання екскурсовода, на які відповідають екскурсанти; – питання, поставлені в процесі розповіді, на які відповідає екскурсовод; – риторичні питання, які ставляться для активізації уваги екскурсантів; – питання, що задаються учасниками екскурсій за темою. Перші три групи питань пов'язані з методикою розповіді під час проведення екскурсій і тільки четверта група питань має відношення до техніки проведення екскурсій.

Головне правило роботи з такими питаннями – не варто переривати розповідь і давати негайну відповідь на них, не потрібно також відповідати на питання по завершенні кожної з підтем. Екскурсоводові потрібно відповідати на питання не в ході екскурсії, а з її закінченням. Тому, роблячи вступ до теми, екскурсовод повідомляє своїх слухачів про такий порядок відповідей на питання.

10. Паузи в екскурсії Екскурсовод не повинен говорити безупинно. Між окремими частинами екскурсії мають бути невеликі перерви – паузи, які несуть як сутнісне навантаження – дають екскурсантам можливість осмислити почуте і побачене, так і мають відпочинкове значення – надають короткочасний відпочинок для екскурсанта, можливість придбання сувенірів, прийому їжі, задоволення санітарних потреб. Паузи екскурсовод використовує для власного відпочинку.

Наприклад, в замських екскурсіях існує порядок – відпочинок 15 хвилин після закінчення кожної години роботи (для екскурсовода година ведення екскурсії дорівнює 45 хвилинам). Цей відпочинок може бути підсумований і використаний екскурсоводом наприкінці екскурсії на зворотному шляху.

11. Техніка використання «портфеля екскурсовода» Техніка використання матеріалів із портфеля екскурсовода передбачає два варіанти: – експонат може бути показаний екскурсоводом із його робочого місця під час знаходження біля об'єктів. У цьому разі передача в руки екскурсантів експоната для докладнішого ознайомлення не рекомендується через виникнення обміну думками, дискусії, що призводить до розосередження уваги в групі й руйнування стрункості викладення матеріалу; – експонат може бути переданий екскурсантам для ознайомлення по рядах під час транспортної екскурсії для заповнення пауз.

12. Дотримання елементів ритуалу Елементи ритуалу в екскурсіях присутні під час відвідування меморіалів, цвинтарів, поховань, культових об'єктів тощо. Технікою передбачене обов'язкове попередження екскурсантів щодо правил поведінки на зазначених об'єктах перед їх відвідуванням. У

випадку відвідування культових об'єктів передбачено виконання вимог щодо зовнішнього вигляду (форма одягу, макіяж для жінок).

Бажають про такі правила екскурсантів повідомляти завчасно, ще до проведення екскурсійного обслуговування. Це завдання покладається на організаторів екскурсії, а екскурсоводу рекомендується мати при собі «чергові» хустинки та спідниці. Крім того екскурсовод і сам повинен знати правила поведінки на зазначених об'єктах, до того ж десь вони можуть бути більш, а десь менш суворими. Елементи ритуалу справляють сильний емоційний вплив на екскурсантів, тому вони мають бути гарно продуманими та підготовленими.

Наприклад, під час відвідування меморіалів потрібно прослідкувати, щоб екскурсанти не вели гучних розмов, не бігали, чоловіки зняли головні убори, також рекомендується зорганізувати «хвилину мовчання».

6.3. Приклад формування програми екскурсії Екскурсія «Королівський Лондон»

Екскурсія розрахована в середньому на 15 людей, переважно на молодь та людей середнього віку. Тривалість екскурсії становить 5 днів та 4 ночі. Екскурсія передбачає проживання в тризірковому готелі Royal National з дворазовим харчуванням.

Готель "Royal National" - сучасний і комфортабельний готель. Найбільший у центральній частині Лондона - здатний розмістити 2000 гостей. З готелю легко добиратися до Ковент Гарден і Оксфорд-стріт. У готелі 1500 номерів. У номері: телевізор, супутникове ТБ, радіо, прямий телефон, сервіс в номер, напруга 240В. У готелі також є китайський ресторанчик, кафе, традиційний паб, магазин сувенірів, інтернет кафе.

Екскурсія включає огляд таких місць як Віндзорський замок, Тауер, Британський музей, Національна Галерея, музей Мадам Тюссо, Вестмінстерське Абатство, район Сіті, Око Лондона, вечірня екскурсія по Темзі

День 1.

10:00-Прибуття в Лондон, трансфер з аеропорту на комфортабельному автобусі в готель Royal National.

11:30-Поселення в готель. Вільний час.

16:00-Оглядова екскурсія по Лондону на автобусі, яка включає: Вестмінстерське Абатство, Трафальгарську площу, Будинок Парламенту, Біг Бен, Букінгемський палац, район Мейфер.

Біг Бен

Біг- Бен - прізвисько великого годинника в північній частині Вестмінстерського палацу в Лондоні. Біг- Бен –це найбільша башта з годинником у світі, вона має 4 циферблати на кожній стороні.

Біг Бен відзначив своє 160- річчя в травні 2019 (сам годинник почали свій відлік 31 травня 1859). Довжина годинникової стрілки Біг -Бена становить 2,7 метра (9 футів), а секундної - 4,3 метра (14 футів). Висота вежі 61 метр (не рахуючи шпиля) ; годинник розташовуються на висоті 55 м від землі. Годинники і механізми були розроблені Августом Пугін . Циферблати годинника встановлені в залізний каркас 7 метрів (23 футів) в діаметрі , його підтримують 312 частин з опалового скла, начебто вітражу.

Назва Біг- Бен є предметом деяких суперечок. Назва була застосована вперше в бік великого дзвону і на честь сера Бенджаміна Холла, який керував установкою великого дзвону . Тепер Біг- Бен використовується для позначення і годин, і вежі одночасно, хоча ця назва не є загальноприйнятим для годин і вежі.

Будинок Парламенту.

У Вестмінстерському палаці, одному із самих знаменитих будинків світу, розміщується парламент Великобританії: палата лордів і палата громад. Перший палац був побудований для короля Едуарда-Сповідника, що вступив на престол у 1042 році. Сорок п'ять років потому для Вільгельма Руфуса, сина Вільгельма-Сповідника, побудували Вестмінстер-холл - самий елегантний зал у Європі, де в 1099 році був улаштований бенкет. У XIII столітті Генріх III-й прибудував розписану палату, і під час його правління був скликаний перший парламент (від французького дієслова "parler" - говорити). У 1265 році сюди були запрошені лицарі з графств і представники різних міст. Через 30 років парламент став більш демократичним, тому що представники вже не призначалися, а вибиралися. До 1550 року члени палати громад і палати лордів зустрічалися окремо з членами парламенту у витонченій каплиці святого Стефана. У цей же

час чудовий Вестмінстерський зал був прикрашений підбалочниками і різьбленими кутами.

Коли в 1660 р. до влади прийшов Карл II, череп Олівера Кромвеля вже в плинні 25 років висів на піці, установленій на даху. У XIV столітті основною проблемою став ріст населення. Плани перебудови міста довелося прискорити після того, як один раз уночі небо над Лондоном було осяяно шаленим полум'ям пожежі. Вестмінстерський палац був охоплений вогнем у 1834 році. Його відновлення доручили Серу Чарльзу Беррі, що він і зробив у чудовому готичному стилі за допомогою Августа Пугіна, який виконав мальовничі орнаментні роботи. Каплиця святого Стефана була перейменована в Хол святого Стефана. Це широкий коридор з картинами, мармуровими скульптурами і лагуновим покажчиком на тім місці, де раніш стояло крісло спікера.

Склеп і Вестмінстер-холл збереглися, однак суміжна з ним палата громад була знову зруйнована під час другої світової війни. Кожен громадянин Британії має право на аудієнцію зі своїм депутатом парламенту. Такі зустрічі проходять у центральному лобі. Під час засідань парламенту можна стежити за дебатами з галереї для публіки. Навіть у королеви є обмеження. Під час державного відкриття сесій парламенту вона повинна сидіти на троні в палаті лордів, поки прем'єр-міністра і членів кабінету не запросять з палати громад. Цей звичай восходить до епохи Карла I, що ввірвався в зал, вимагаючи арешту п'яти членів парламенту. Але це йому не удалося.

Букінгемський палац.

Букінгемський палац - офіційна резиденція британського монарха. Знаходиться палац у центрі міста, є місцем для урочистих випадків, а також королівських прийомів гостей. Палац, як Віндзорський замок, є власністю британської держави. Це не особиста власність монарха, на відміну від замку Балморал. Палац має басейн, пошту, а також власний кінотеатр.

Палац охороняє Придворний дивізіон, що складається з полку гвардійської піхоти і Королівського кінно-гвардійського полку. Кожен день о 11:30 з квітня по серпень (в інші місяці - через день) проходить церемонія зміни варти. Це чи не найзнаменитіша церемонія в Лондоні, вона приваблює безліч туристів.

Влітку Букінгемський палац відвідують близько 30 000 гостей, які беруть участь у прийомах в королівському саду, де є озеро і водоспади. Картину природної природи доповнюють птахи фламінго, спокій яких не порушують навіть королівські вертольоти, що кружляють над садом.

Район Мейфер

Мейфер або Мейфейр (Mayfair)

- квартал офісних будівель в

Вестмінстері, обмежений з півдня Грін-парком і Пікаділлі, зі сходу - Ріджентс-стріт, з півночі - Оксфорд-стріт і з заходу - Гайд-парком, а також житловим кварталом Белгравія. Офісна орендна плата тут одна з найвищих у Великобританії.

Район бере назву від травневої ярмарки, яка переїхала сюди з Хеймаркету в 1686 році і була видалена на вимогу місцевих жителів у 1764 році. У XVIII столітті забудовою кварталу займалися герцоги Вестмінстери з роду Гросвенорів; їх ім'я увічнене в назві центральної площі Гросвенор-сквер, на якій стоїть посольство США.

Серед визначних пам'яток кварталу - вулиця фешенебельних магазинів Бонд-стріт, Королівська академія мистецтв і будинок-музей Генделя. Центром громадського життя району можна назвати площу Пікаділлі.

Трафальгарська площа.

Трафальгарська площа розташована на перетині трьох головних вулиць Вестмінстера - Стренд, Вайтхолл і Мелл, тому не дивно, що вона часто ставала місцем проведення демонстрацій, парадів, свят. У центрі площі височіє колона Нельсона, яку охороняють чотири бронзових лева. У кожному кутку площі також

встановлені постаменти - трохи скромніше, ніж центральна колона, однак теж величні. Вони були призначені для того, щоб увічнити на них британців, які заслуговують цього, однак з чотирьох постаментів зайняті поки тільки три: на них піднімаються фігури короля Георга IV і двох воєначальників-колонізаторів - лорда Хавелока і сера Чарльза Непіра.

На Трафальгарській площі розташовується Національна галерея - одна з визначних пам'яток Великобританії; Національна портретна галерея, де можна побачити зображених на полотні видатних британців; церква святого Мартіна-на-полях, обрана американцями в якості зразка для своїх церков колоніального типу.

Трафальгарська площа є точкою відліку всіх відстаней від Лондона, але все ж, незважаючи на таку кількість рукотворних пам'яток, родзинкою площі довгий час були звичайні голуби, які переселилися сюди з гір. Проте їх активність, а також необхідність щодня прибирати величезну кількість пташиного посліду привели до того, що мер Лондона заборонив спочатку продаж корму для птахів на площі, а потім і годівлю. В результаті кількість птахів різко скоротилося, проте не можна сказати, що площа стала від цього гірше.

19:00-Повернення в готель.

20:00- Вечеря. Вільний час.

День 2.

9:00-Сніданок.

10:00-Екскурсія у **Віндзорський замок.**

Віндзорський замок розташований в однойменному місті Віндзор в Англії. Побудований близько дев'яти століть тому, відразу став непорушним символом британської монархії. Це велична споруда гордо височить на пагорбі в долині річки Темза і є заміською резиденцією монархів.

Засновником замку вважається легендарний Вільгельм Завойовник, а датою заснування – 1066 рік. Спорудження багаторазово перебудовувалося і реставрувалося при кожному наступному монарху, знаходячи різні стилі, такі як бароко, готика й елементи інших стилів. Однією з наймасштабніших була реставрація після пожежі в 1922 році, Віндзорський замок придбав сучасні риси, з новим інтер'єром історичного залу Святого Георгія. Також був розбитий новий Ювілейний сад, в честь золотого ювілею Єлизавети II. Саме в Віндзорському замку королівська сім'я проводить найбільшу частину свого часу, тут відбуваються важливі зустрічі на вищому рівні, церемонії і зустрічі правителів інших країн. У замку є також і своя церква – це каплиця Святого Георгія, закладена в далекому 1461 і добудована лише через століття. У каплиці поховані 10 британських монархів, включаючи Едуарда IV і Генріха VIII. Дістатися до одного з найзнаменитіших замків Англії можна з Лондона, тому що він розташований всього в 30 кілометрах від столиці. Навіть сам силует Замку віддає незвичайною величчю, не кажучи вже про його інтер'єри, які приведуть в захват навіть найвимогливішого цінителя старовинних замків

15:00-Обід.

16:00-Екскурсія у

Вестмінстерське Абатство

Церква Святого Петра у Вестмінстері майже завжди в народі і в неофіційному порядку, називають Вестмінстерське абатство. Воно являє собою великий готичний костел в Лондоні, на захід від Вестмінстерського палацу. Це традиційне місце коронації і поховання монархів Співдружності Realms.

Церква має однакові квадратні вежі і ажурні арки. Вестмінстерське абатство є одним з яскравих прикладів середньовічної церковної архітектури. Але для англіїців воно є набагато більшим - це святилище нації, символ всього, за що боролися і борються британці, і тут знаходиться те місце, де була коронована велика частина правителів країни, багато з яких поховані тут же.

В Куточку поетів Вестмінстерського абатства покоїться прах Чосера, Семюеля Джонсона, Теннісона, Браунінга, Діккенса та багатьох інших знаменитих письменників і поетів. Поруч з ними похований уславлений актор Дейвід Гаррік. Крім цього, в Куточку Поетів знаходиться безліч пам'ятників: Мілтону, Кітсу, Шеллі, Генрі Джеймсу, Т. С. Еліоту, Вільям Блейк і іншим. Серед пізніх меморіальних дощок можна знайти таблички, присвячені поетам Джону Клер і Ділану Томасу, серу Лоренсу Олів'є.

18:00-Оглядова екскурсія на колесі огляду **Око Лондона**

Лондонське Око (англ. London Eye) — одне з найбільших оглядових колес у світі. З висоти 135 метрів (приблизно 45 поверхів) відкривається панорама практично на все місто. Колесо огляду — проект архітекторів Девіда Маркса і Джулії Барфілд, що переміг на конкурсі проектів споруд на честь настання другого тисячоліття.

Втілення проекту в життя зайняло шість років. Після його спорудження в 1999 році і до 2006 року воно було найвищим оглядовим колесом у світі. З 20 січня 2011 року, його офіційна назва EDF Energy London Eye.

19:30-Повернення в готель.

20:00-Вечеря. Вільний час.

День 3.

9:00-Сніданок

10:00-Пішохідна екскурсія в Британський музей

Британський музей є не тільки одним з головних сховищ старожитностей в самій Британії, це ще й найбільший музей світу. Він був заснований в 1753 році на основі трьох колекцій: лікаря і натураліста Хенс Слоуна, графа Оберта Харлі, а також в нього увійшла величезна бібліотека антиквара Оберта Коттона. Створення організації офіційно затвердив Парламент. Для відвідувачів музей відкрився два роки тому. Збори рідкостей постійно поповнювалися. У 19 столітті зібрання музею було розділено на відділи, тому що якщо спочатку музей замислювався як збори рідкостей Стародавньої Греції і Рима, то до цього часу він накопичив знахідки зі всього світу, включаючи Нубію, Єгипет, Європу.

Сьогодні, відвідавши унікальний музей, ви можете побачити там такі знамениті і увійшли в історію артефакти, як озеттській камінь, з якого почалася вся єгиптологія, а також найбільше в світі збори мумій і саркофагів, одне з найбільших зібрань старожитностей Межиріччя, серед яких можна знайти клинописних архів Ашшурбаніпала, з цінностей Східної Азії тут представлена найдавніша в світі друкована книга - Алмазна Сутра, а також стародавній текст Книги Змін, раннебуддійські реліквії і велике зібрання цінного порцеляни.

Одна з найбільших цінностей музею - збори графіки та гравюр. Тут ви можете ознайомитися з роботами Мікеланджело, Рафаеля, Леонардо да Вінчі, Альбрехта Дюрера та Вільяма Блейка. Серед шедеврів Стародавнього світу тут також є мармури Парфенона, рельєфи палаців царів стародавності, скульптури Галікарнасса і храму Аполлона і багато іншого.

Навіть будинок, в якому розміщений музей, справжній витвір мистецтва. Спочатку колекції знаходилися в Монтегю-хаус, проте пізніше вони були перенесені в будівлю побудоване за проектом відомого архітектора Оберта смерку. Будівля являє собою шедевр епохи класицизму.

12:30-Екскурсія у музей Мадам Тюссо.

В музеї Мадам Тюссо, який перебуває в Лондоні виставлене більш 400 воскових фігур або портретів, як їх називають співробітники музею. Вони як живі, і відвідувачам навіть важко повірити, що вони не справжні. Щорічно цей всесвітньо відомий музей відвідує 2,5 млн. чоловік. Їх залучає можливість виявитися

поруч із зірками, яких інакше вони б ніколи не зустріли. У цьому музеї твору мистецтва можна торкати! Він так популярний, що в США недавно відкрилися його філії. У музеях Мадам Тюссо в Нью-Йорку й Лас-Вегасе можна побачити всіх американських зірок. Його філії з'явилися також у Голландії й Гонконзі. Але лондонський музей на Бейкер стрит це їх папочка, йому вже більш 2-х сторіч, і за цей період, по його залах, пройшли 500 млн. чоловік. Це більше чому населення Австралії й США разом узятих. Відвідувачів музею зустрічає не портрет якоїсь зірки, а маленька воскова фігура літньої жінки, дивної жінки, що заснувала ця справа.

Мадам Тюссо була художницею й жила в Європі більш 200-х років тому. У часи французької революції їй наказали піти на цвинтар і зняти воскові маски з відрубаних голів членів королівської родини. Це моторошне завдання допомогло їй знайти справу її життя. Вона зробила так багато воскових фігур, що повезла їх для показу по різних містах Британії. У наслідку її сини відкрили в Лондоні постійну експозицію, у тому будівлі, де й донині перебуває музей. В 7 ранку в музеї кипить робота. Команда працівників упорядковує експонати після вчорашнього дня. У музеї є людей, яка відповідає за порядок зачісок фігур, є відповідальний за костюми і т.д. У музеї є гардероб, де зберігаються дублікати одягу експонатів, від гудзиків до костюмів. Воно й зрозуміло, адже відвідувачі часто крадуть окуляри кільця, які на експонатах, і іншу бутафорію.

Кожний портрет музею Мадам Тюссо коштує близько 50 тис. доларів. На виконання однієї фігури йде підлога року. У рік створюються всього 20 нових фігур.

15:00-Обід.

16:00-Екскурсія в
**Лондонський Тауер і
Королівську скарбницю**
Огляд знаменитого
Тауерського мосту.

Королівський
палац, більш відомий як
Лондонський Тауер-
пам'ятник- фортеця в
центрі Лондона , в Англії
, на північному березі
річки Темзи. Він

розташований в лондонському окрузі Tower Hamlets і відділений від східної околиці міста Тауер Хіллом . Це найстаріша будівля , експлуатоване урядом Великобританії.

Основною функцією вежі була: фортеця , королівський палац і в'язниця (тут відбували покарання королівські ув'язнені, такі, як князі і майбутня королева Єлизавета I).Тауер також служив в якості місця страти і катувань , арсеналу , скарбниці , зоопарку , Королівського монетного двору , обсерваторії , а з 1303 місцем для коштовностей корони Сполученого Королівства. Сьогодні Тауер є незалежною благодійною організацією. Історичні королівські палаци не отримують фінансування від уряду.

Лондонський Тауер - одна з головних визначних пам'яток Великобританії. Він практично не змінився з часів минулого. Символом зловісного минулого Тауера служить місце, де раніше знаходився ешафот Тауерського пагорба.Зараз там встановлена невелика меморіальна дошка в пам'ять про трагічну долю і часом мучеництві тих, хто в ім'я віри , батьківщини та ідеалів ризикував життям і прийняв смерть. В даний час основні будівлі Тауера - музей і збройова палата, де зберігаються скарби британської корони; офіційно продовжує вважатися однією з королівських резиденцій.У Тауері є також ряд приватних квартир, в яких проживає в основному обслуговуючий персонал і шановні гості. Тауер охороняють правоохоронці . Сьогодні в їхні обов'язки також входить проведення екскурсій для численних відвідувачів.В особливо урочистих випадках вони одягаються в розкішні костюми часів династії Тюдорів : червоні камзоли , оброблені золотом і увінчані білосніжними плетеними комірами. У звичайні ж дні вони одягнені в темно - сині з червоною обробкою мундири . Доглядачі королівської скарбниці охороняють знамениті коштовності Британської імперії. Для відвідувачів скарбниця відкрита з XVII століття.

Серед дорогоцінних каменів , що прикрашають корони , держави і скіпетри , якими досі користуються члени королівської родини під час урочистих церемоній, можна побачити найбільший в світі гранований діамант високої якості, Куллінан I.

19:00-Повернення в готель.

20:00-Вечеря. Вільний час.

День 4.

9:00-Сніданок.

10:00-Пішохідна екскурсія по історичному центру Лондона, яка включає екскурсію по району Сіті (фінансовому центру британської столиці. Це - район банків і світових корпорацій, високих доходів і великих можливостей. Фахівці з усього світу прагнуть потрапити в компанії, що мають офіси в лондонському Сіті. Однак не варто забувати, що це - один з найстаріших районів Лондона, який розташований на місці стародавніх римських поселень), відвідування таких архітектурних пам'яток як Темпл, Гілдхолл, собор св. Варфоломія.

14:30-Обід.

15:30-Екскурсія в Національну Галерею Лондона.

Національна галерея (National Gallery) в Лондоні, одне з кращих в світі зборів західно-європейського живопису 18—19 вв.(століття) Заснована в 1824 на базі колекції Дж. Дж. Ангерстайна. У числі шедеврів Н. р. — твори Дуччо, Паоло Уччелло,

Пьєро делла Франческа, До. Кривеллі, портрет дожа Леонардо Лоредана роботи Джованні Белліні, картон «Св. Ганна» і «Мадонна в скелях» Леонардо да Вінчі, чоловічий портрет, «Смерть Актеона» і «Мадонна» Тіціана «Кравець» Дж. Би. Мороні, портрет подружжя Арнольфіні роботи Я. ван Ейка, портрет Кристини Данською, герцогині Мілана, і «Посли» Х. Хольбейна Молодшого, «Жінка, що входить у воду» Рембрандта, «Дворик» П. де Хоха, «Алея в Міддел-харнісе» М. Хоббеми, «Венера з дзеркалом» Д. Веласькеса, портрет Сари Сиддонс і «Уранішня прогулянка» Т. Гейнсборо, «Дівчина з криветками» В. Хогарта, «Віз для сіна» Дж. Констебла, «Великі купальщиці» П. Сезанна, «Купання» Ж. Сірка, «Соняшники» Ст ван Гога. Класицистичеське будівля Н. р. збудовано в 1830-і рр. за проектом архітектора В. Уїлкінса.

18:00-Круїз по р. Темза з вечерею.

21:00-Повернення в готель. Вільний час.

День 5.

9:00-Виселення з готелю.

11:00-Виселення з готелю. Вільний час. Трансфер в аеропорт.

Питання для обговорення

1. Як екскурсовод може ефективно організувати процес показу об'єктів, щоб екскурсанти краще засвоїли інформацію та навчились правильно спостерігати за навколишнім середовищем?
2. Які умови необхідно створити для ефективного показу екскурсійних об'єктів, і як правильно вибирати точки показу та час для досягнення максимального впливу на увагу екскурсантів?
3. Які методичні прийоми показу можуть бути використані для демонстрації об'єктів, яких вже немає, або для відтворення історичних подій, і як це впливає на сприйняття екскурсантами матеріалу?
4. Як екскурсовод може забезпечити послідовність і логічність у процесі показу та розповіді, щоб екскурсанти змогли правильно зрозуміти просторові відносини між об'єктами та їх історичне значення?
5. Які методи і прийоми можна використовувати для того, щоб екскурсовод ефективно поєднував показ об'єктів з монологічним розповіддю, і як це впливає на сприйняття матеріалу екскурсантами?
6. Які основні вимоги до мови екскурсовода повинні бути дотримані для забезпечення чіткої, доступної та науково обґрунтованої подачі матеріалу, і як вони можуть сприяти більш глибокому розумінню екскурсантами історичних подій та об'єктів?
7. Яким чином дотримання вимог екскурсійної техніки впливає на ефективність сприйняття матеріалу екскурсії та порядок в групі?
8. Які аспекти організації розміщення групи біля об'єктів можуть значно покращити сприйняття екскурсійного матеріалу та забезпечити комфорт для екскурсантів?
9. Які фактори впливають на темп і напрям руху екскурсантів під час пішохідної та транспортної екскурсії, і як екскурсовод може ефективно керувати цими процесами?
10. Які принципи визначають оптимальне місце для екскурсовода під час автобусної екскурсії та пішохідного маршруту для забезпечення зручності та безпеки групи?
11. Як правильно організувати паузи під час екскурсії, щоб вони сприяли не лише відпочинку екскурсантів, а й допомогли їм осмислити почуте і побачене?

Тема 7: ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ РІЗНИХ ВИДІВ ЕКСКУРСІЙ

Мета полягає у забезпеченні здобувачів вищої освіти систематизованими знаннями щодо особливостей підготовки та проведення різних видів екскурсій, а також у формуванні розуміння специфіки їх тематики,

цільової аудиторії, організаційних підходів та методичних прийомів, що сприяє розвитку професійної майстерності у галузі екскурсійної діяльності.

Зміст:

- 7.1. Міські екскурсії
- 7.2. Заміські екскурсії
- 7.3. Історичні екскурсії
- 7.4. Екскурсії на військово-історичні теми
- 7.5. Екскурсії на архітектурно-містобудівні теми
- 7.6. Мистецтвознавчі екскурсії
- 7.7. Природознавчі екскурсії
- 7.8. Виробничі екскурсії
- 7.9. Релігійні екскурсії

7.1. Міські екскурсії

Міста як історичні центри розвитку суспільства з різноманіттям їхніх пам'яток, що відбивають розвиток промисловості, культури, науки, архітектури, надають надзвичайно широкі можливості екскурсійного показу. Тематику міських екскурсій визначають особливості розвитку міста, його минуле і сьогодення.

Міські екскурсії можна розділити на три типи (рис.7.1) – тематичні, оглядові однопланові (історичні, архітектурні, літературні тощо) і оглядові багатопланові [41].

Рис.7.1. –Типи міських екскурсій

Оглядова багатопланова екскурсія дає загальне уявлення про місто, завжди включає декілька підтем. Оглядові екскурсії становлять найбільший інтерес для екскурсантів, оскільки дозволяють за короткий час (зазвичай три академічні години) одержати загальне й цілісне уявлення про місто, побачити визначні місця, довідатися етапи історичного розвитку, особливості

архітектурного вигляду, ознайомитися з його сьогоденним життям, відчути його індивідуальність.

Усі оглядові міські екскурсії подібні за структурою: кожна з них містить декілька обов'язкових підтем, що у разі їхнього розширення, поглиблення і включення нових об'єктів показу можуть стати самостійними тематичними екскурсіями. Вибір із безлічі обов'язкових основних підтем – складна задача. У житті міста необхідно виділити саме ті сторони, що зробили вирішальний вплив на його історичний розвиток. Існує умовний розподіл міст на типи, що визначають специфіку екскурсійного показу: столиці, міста-герої, промислові центри, міста-порти, міста-курорти, обласні й районні центри, міста-заповідники історії й архітектури.

Особливу групу становлять міста і населені пункти, пов'язані з життям і діяльністю видатних осіб: поетів, письменників, учених, суспільних діячів, полководців, космонавтів.

Визначення тематики – одне з найважливіших питань у розробці міської оглядової екскурсії. Не менш важливим питанням є розподіл часу для ознайомлення з історичним і сучасним матеріалом. У містах, що мають історичне минуле, багато пам'яток старовини, внаслідок чого велика частина часу приділяється розповіді про них; у містах-новобудовах фактично весь час присвячено розповіді про сучасність [46].

Багатоплановий характер міської оглядової екскурсії викликає певні труднощі у виборі об'єктів показу. У кожному достатньо великому і старовинному місті зустрічаються й історичні, і архітектурні, і сучасні пам'ятки.

Тому при доборі об'єктів для оглядової екскурсії необхідно включати:

- 1) об'єкти, що мають найбільшу атрактивність і фактично є певного міста;
- 2) найтипівіші об'єкти й такі що, найповніше розкривають окремі підтеми, тобто мають високий ступінь інформативності;
- 3) об'єкти, що мають високий ступінь виразності, збереженості хороші під'їзні шляхи та зручне розташування на маршруті;
- 4) за своєю сутністю об'єкти мають бути різноплановими, тобто до маршруту повинні входити природні (зелені зони), промислові, адміністративні об'єкти, пам'ятки монументального мистецтва, квартали та панорами, показ особливостей забудови тощо.

Маршрут екскурсії має бути складений так, щоб забезпечити послідовний показ об'єктів із метою повного розкриття всіх намічених підтем і стрункого викладу їхнього змісту [47].

Принцип складання маршруту міської оглядової екскурсії зазвичай тематико-хронологічний.

Нерідко розробка міських оглядових екскурсій містить відвідування експозицій музеїв. Здебільшого, у музеї висвітлюються ті питання, що через

різні обставини не можуть бути достатньо повно висвітлені під час показу міських екскурсійних об'єктів.

Найчастіше ними бувають матеріали археологічних, етнографічних, біографічних, військових експозицій історичних та краєзнавчих музеїв. У цьому разі час, відведений на огляд експозицій музеїв у міській оглядовій екскурсії, значно менший за час проведення звичайних музейних екскурсій і становить не більше 30–40 хвилин. Експонати, що не стосуються теми міської екскурсії, цілком виключаються із показу.

Правомірним також є включення в міську оглядову екскурсію відвідування меморіальних, художніх і тематичних (ексклюзивних) музеїв. Час, що відводиться на їхній огляд, не має перевищувати 15–25 хвилин, оскільки вони дають уявлення тільки за якою-небудь однією підтемою, а в завдання оглядової екскурсії входить ознайомлення екскурсантів із багатьма іншими сферами життя міста.

Зазвичай підготовка міської оглядової екскурсії більш складна і трудомістка і потребує від творчого колективу досить напруженої роботи, насамперед зі збирання та обробки матеріалів екскурсії, певну складність завжди становить і складання раціонального маршруту. Міська оглядова екскурсія також є складною і для виконання і потребує від екскурсовода високої ступені підготовки, володіння не тільки екскурсійною інформацією але й досконалого знання методичних прийомів та техніки.

Методичні прийоми показу і розповіді в оглядовій екскурсії повинні бути різноманітні. Із прийомів показу частіше використовуються попередній огляд, екскурсійний аналіз і рідше прийом зорової реконструкції, прийом порівнянь.

Серед методичних прийомів показу актуальним є застосування екскурсійної довідки. У цьому разі не варто повідомляти екскурсантам багато цифр, імен, дат. Необхідно обрати найсуттєвіші з них. За значною кількістю архітектурних споруд, які входять до маршруту екскурсії, точне датування спорудження будівель доцільніше замінити вказівкою століть чи десятиліть. Розміри споруд потрібно подавати тільки під час характеристики унікальних об'єктів, використовуючи порівняльні дані (наприклад «у два рази вище, ніж..», «висотою як три дев'ятиповерхові будівлі»).

З інших методичних прийомів до екскурсії варто включати елементи ритуалу. Під час виходів для огляду основних об'єктів успішно використовується методичний прийом руху, що дозволяє давати докладніший екскурсійний аналіз об'єктів.

\

7.2. Заміські екскурсії

Заміські екскурсії, так само як і міські, бувають тематичними та оглядовими.

У тематичних основна тема розкривається в кінцевому пункті, тому що по ходу переїзду пов'язаних з нею об'єктів може й не бути. Шляхова інформація під час пауз у викладі теми відрізняється тим, що в ній первинний розповідь. У цю інформацію включають довідкові дані, що характеризують район.

Оглядові екскурсії найчастіше носять краєзнавчий характер. Для них характерно велика кількість об'єктів показу та підтем.

Композиційно заміська екскурсія будується так само, як і будь-яка інша. Вона складається із вступу, властиво екскурсії та висновки. Оскільки заміська екскурсія триває цілий день, необхідно передбачити перерву на обід, попередити екскурсантів про зупинки для відпочинку, правила поведінки в цих місцях [44].

Не слід захоплюватися великою кількістю об'єктів показу, інакше пояснення можуть перетворитися в короткі, незв'язні довідки, що знижує пізнавальну цінність.

7.3. Історичні екскурсії

Об'єктами історичних екскурсій можуть бути пам'ятники, пам'ятні місця і споруди, пов'язані з історичними подіями, діяльністю історичних особистостей; місця археологічних розкопок, експозиції історичних і краєзнавчих музеїв.

Екскурсія на історичну тему повинна будуватися на точному документальному матеріалі, що забезпечує науковість і вірогідність розповіді екскурсовода. Крім того, важливі послідовність і систематичність у подачі матеріалу. Цього потрібно прагнути домогтися, дотримуючись хронологічного принципу побудови маршруту екскурсії [7].

Часто об'єкти історичних екскурсій мають архітектурне або мистецтвознавче значення, тобто є багатоплановими. У таких випадках екскурсоводові, крім історичного аналізу, доцільно подавати також стислий мистецтвознавчий (архітектурний) аналіз об'єктів. Однак головну увагу все-таки варто приділяти саме історичним подіям, пов'язаним з конкретним об'єктом.

Головним методичним прийомом проведення історичних екскурсій є прийом реконструкції. Якщо на місці подій немає ніяких пам'ятних знаків чи об'єктів, а саме місце зайняте сучасною забудовою та відсутній ілюстративний матеріал, то екскурсовод має відтворити історичну обстановку і перебіг подій за допомогою розповіді та ілюстративних матеріалів із «портфеля екскурсовода». У розповіді для точнішого уявлення про епоху, що характеризується, рекомендується приводити цитати з літописів, історичних документів, художньої літератури тощо. Оскільки відтворення (реконструкція) подій прив'язується до того місця, де вони відбувалися, правомірно говорити про широке застосування і прийом локалізації.

Кращому розкриттю теми сприяє використання наочних матеріалів. В історичних екскурсіях вони обов'язкові. У «портфель екскурсовода» можуть входити фотографії, фотокопії історичних пам'ятників до їхньої реставрації, портрети відомих історичних діячів, репродукції картин, що оповідають про найважливіші події історичного минулого тощо.

У кожній історичній екскурсії обов'язково повинний бути присутнім матеріал про сучасність. Екскурсовод зобов'язаний висвітлювати історичні факти й події з позицій новітніх досягнень науки, робити екскурсію актуальною та сучасною.

7.4. Екскурсії на військово-історичні теми

Військово-історичні екскурсії є однією з найрозповсюдженіших і найдієвіших форм військово-патріотичного виховання. Такі тематичні екскурсії виховують почуття гордості за свою Батьківщину та співвітчизників її захисників, сприяють формуванню таких моральних якостей, як сміливість, стійкість, мужність, колективізм, взаємодопомога, готовність до служби в армії.

Військово-історичні екскурсії можуть висвітлювати військові перемоги різних часових періодів історії; військове мистецтво видатних полководців показують риси та бойові традиції солдата: мужність, стійкість, самовідданість, гуманність стосовно мирного населення.

В екскурсійні маршрути включаються різноманітні об'єкти показу, рис. 7.2 [5].

Принцип побудови військово-історичних екскурсій **тематико хронологічний**. Більшість екскурсій будується на показі конкретних подій, що відбулися в певній місцевості. Саме для того, щоб побачити історичне місце своїми очима, довідатися про ті події, що тут відбувалися, приїжджають екскурсанти.

Розповідаючи про бої однієї стрілецької дивізії, екскурсовод дає картину обстановки на фронті загалом, підкреслює, яке значення мало опір цієї дивізії в стримуванні натиску переважаючих сил супротивника.

Місцевий матеріал зазвичай викладається під час показу екскурсійних об'єктів, загальний – у вступі, логічних переходах і висновку. Місця боїв через багато років з'являються перед екскурсантами зовсім іншими, тому перед екскурсоводом постає задача зорозуміти відтворити пам'ятне місце таким, яким воно було в роки війни. Він повинний як би зняти з території шар післявоєнних змін і, орієнтуючись на збережені сліди – траншеї, бліндажі, що заросли, провести реконструкцію місця або події. До того ж бажано використовувати фотографії, карти, схеми й інші наочні приладдя.

Організація екскурсійної діяльності: конспект лекцій

Рис. 7.2. – Об'єкти показу екскурсії на військово-історичні теми

Прийом реконструкції тісно пов'язаний з іншим методичним прийомом показу – локалізацією подій. Показ військово-історичних пам'яток має деякі особливості. Так показуючи стародавні фортеці, екскурсовод звертає увагу на рельєф **Прийом реконструкції** місцевості, наявність природних і штучних перешкод, планування, демонструє фортифікаційні спорудження, указує висоту і товщину стін, наявність підземних ходів, схованок, схронів, колодязів тощо.

Розповідь про події повинна бути пов'язана з характеристикою військової техніки й тактики того часу.

Під час показу польових інженерних споруджень варто коротко пояснити їхній пристрій і призначення. Показ пам'ятників, монументів, скульптурних ансамблів бажано починати з попереднього огляду. Після цього екскурсовод розкриває ідейний зміст пам'ятника (в ознаменування яких подій або на честь кого він споруджений). Цьому сприяє використання методичного прийому руху.

Наприклад, в екскурсіях по пам'ятних місцях боїв і стоянок партизанських загонів екскурсійна група пересувається шляхом проходження

партизанського загону, оглядаючи місця наступальних і оборонних боїв, засідок, раптових нальотів на ворога.

Надзвичайне значення під час розповіді про перебіг бойових дій мають наочні матеріали. Карти і схеми дають можливість представити розташування військ, перебіг бою, роз'яснити задум полководця, план супротивника.

Широко у військово-історичних екскурсіях використовуються різні документи: зведення, копії наказів, газетні витяги, фотографії, репродукції картин тощо.

Надзвичайно збагачує зміст екскурсії і підсилює її емоційний вплив застосування технічних засобів:

прослуховування аудіо-записів,
запису пісень військових років,
віршів,
уривків з музичних творів.

Під час відвідування музеїв рекомендується перегляд документальних фільмів за темою екскурсії. У процесі екскурсій можуть бути організовані зустрічі з учасниками військових подій. Їхні виступи може доповнити розповідь екскурсовода, збагатити його деталями, відомими тільки очевидцеві подій. Час для таких зустрічей зазвичай становить 5–10 хвилин.

В екскурсії включаються елементи ритуалу, що додають особливу урочистість усьому заходу.

Проведення військово-історичних екскурсій потребує від екскурсовода глибоких знань історії, уміння дати вичерпний історичний аналіз об'єктів, а також спеціальних знань: екскурсовод повинний уміти розбиратися в картах, схемах, емблемах, знаках розходження, формі, знати військову термінологію.

7.5. Екскурсії на архітектурно-містобудівні теми

Архітектурно-містобудівні екскурсії розвивають художній смак, збагачують духовний світ людей, виховують повагу до праці, почуття гордості за народних умільців, що створили архітектурні пам'ятки минулого.

Пам'ятки архітектури й містобудування є не тільки об'єктами архітектурно-містобудівних тематичних екскурсій, але і визначними пам'ятками міста. Вони включаються в маршрути оглядових, історичних, літературних й інших екскурсій, тому кожному екскурсоводові необхідно володіти методикою їхнього показу.

За змістом архітектурно-містобудівні екскурсії класифікуються на екскурсії, пов'язані з показом пам'яток архітектури визначеного періоду; екскурсії, що дають уявлення про творчість видатних архітекторів (або архітектора); екскурсії, що знайомлять із плануванням і забудовою міст по генеральних планах; екскурсії по новобудовах, мета яких – показати сучасну архітектуру і процес будівництва будинків і цілих районів [17].

На екскурсіях оглядаються добутки архітектури (пам'ятки) і містобудівні об'єкти. У показ включаються також пам'ятки монументально-образотворчого мистецтва: скульптура, фрески, мозаїка, декоративні розписи, ліплення, різьблення, ґрати, огорожі. До містобудівних об'єктів належать панорама міста, його центра, окремого району, магістраль, площа тощо.

Під час підготовки екскурсій спочатку визначаються об'єкти, до яких пізніше підбираються допоміжні джерела: літературні, образотворчі, речовинні.

Образотворчі джерела – це плани, креслення, ескізи проектів; літографії, фотографії і малюнки здобутків архітектури; зображення будинків у стародавньому живописі, що допомагають реконструювати об'єкт; портрети авторів проектів і будівельників.

До речовинних джерел належать макети будинків і споруджень, що знаходяться в музеях, зразки будівельних матеріалів, інструменти та механізми, за допомогою яких зводилися будинки.

У процесі підготовки екскурсій на архітектурно-містобудівні теми необхідна постійна допомога фахівців – архітекторів. Особливо важливі й корисні для екскурсівців заняття, проведені фахівцями безпосередньо в натурі біля об'єктів. Саме архітектор найефективніше може допомогти екскурсиводам виявити відмінні риси здобутків архітектури, їхнє призначення, конструкцію, ідею, художній образ, об'ємно-просторову композицію, проаналізувати прийоми, застосовувані архітекторами, відзначити особливості показу, екскурсійного аналізу об'єкта, а також допоможе вибрати найкращі точки огляду. Фахівці архітектори також повинні рецензувати тексти й методичні розробки екскурсій, запрошуватися на прослуховування пробної екскурсії.

Методика проведення архітектурно-містобудівних екскурсій має свою специфіку: під час огляду пам'ятники архітектури особливого значення набуває вибір місця розташування групи біля об'єкта. У разі неправильно обраної відстані, з якої оглядається будинок, можуть спотворюватися його реальні пропорції, до того ж помилки в горизонтальній площині робляться частіше, ніж у вертикальній, оскільки від кута зору залежить сприйняття архітектурного спорудження як замкнутого або відкритого. Показ об'єкта починається з прийому попереднього огляду для того, щоб дати екскурсантам можливість самостійно оцінити архітектурний шедевр і вдивитися в нього [16].

Від безпосереднього емоційного сприйняття пам'ятки варто перейти до її аналізу. Пам'ятку архітектури необхідно показувати як історичну пам'ятнику, тобто застосовувати історичний аналіз для характеристики тієї епохи, у яку вона була споруджена. Однак найважливіше значення має мистецтвознавчий аналіз, що розкриває містобудівне значення пам'ятки, особливості її архітектурного стилю, зв'язку зовнішніх архітектурних форм з інтер'єром, значення декору і будівельного матеріалу, відповідність будинку його призначенню, професійна майстерність зодчого і будівельника.

При показі здобутку архітектури увага екскурсантів звертається на єдність і взаємозв'язок трьох якостей цих пам'яток: функціонального (театр, храм, палац, університет, житловий будинок), конструктивного (інженерне рішення, особливості використання будівельного матеріалу, новаторські прийоми тощо) і естетичного. Крім того, екскурсоводові необхідно вміти показати зв'язок архітектурного пам'ятки (ансамблю) з ландшафтом. Зазвичай, піднесене місце, природне оточення, що існувало, забудова вибиралися так, щоб підсилити враження від нового спорудження, підкреслити його достоїнства.

Процес сприйняття здобутків архітектури складається з різних відчуттів – рухових, звукових (звук кроків у храмі), слухових і навіть нюхових (особливий запах будматеріалів) і дотикальних (дотик до стіни). В основі сприйняття лежать, однак, зорові відчуття. Можливості побачити об'єкт, сприйняти сполучення фарб, ліній, просторову організацію, сприяє рух. Більш точний і багатоплановий образ пам'ятника архітектури формується в екскурсантів саме в процесі руху.

Методичний прийом руху застосовується під час огляду всіх основних об'єктів архітектурно-містобудівних екскурсій. З далекої точки огляду сприймається лише силует будинку. Із наближенням до нього виразнішою стає пластика спорудження, а коли екскурсанти підходять до пам'ятки впритул, гостро сприймаються архітектурні деталі, декор будинку. Обхід будинку, підйом на вежу дозволяють краще уявити розмір, форму, висоту, оцінити композицію, зміцнити і збагатити враження від попереднього огляду.

Отже, отримані завдяки пересуванню навколо й усередині пам'ятки зорові враження сприяють формуванню в уяві екскурсантів єдиного художнього образу архітектурного спорудження. Одним із найважливіших методичних прийомів проведення архітектурно-містобудівних екскурсій є прийом реконструкції. Він може застосовуватися з метою відтворення якої-небудь події, пов'язаної з пам'яткою архітектури, або особливостей історичної епохи, у яку ця пам'ятка створювався.

Прийом реконструкції вживається, якщо необхідно відновити добуток архітектури в первісному вигляді, усунути пізніші перебудови пам'ятки, показати пам'ятку так, як вона буде виглядати після реставрації. Тільки деякі пам'ятки архітектури дійшли по наших днів у первісному вигляді.

Розповідаючи про реставраційні роботи, екскурсовод звертає увагу екскурсантів на заходи, що виробляються державою для збереження пам'яток. У процесі проведення архітектурно-містобудівних екскурсій екскурсоводам приходить показувати здобутки різних архітектурних стилів. Тому він має знати закономірності зміни й особливості архітектурних стилів, обумовлені певними історичними умовами, визначеними періодами в розвитку суспільства.

Серед пам'яток архітектури різних стилів безліч будинків культурного призначення: соборів, церков, монастирів, мечетей та інших сакральних споруд. Багато з них є безцінними здобутками вітчизняного будівництва і

включаються в маршрути тематичних і оглядових екскурсій, викликають підвищений інтерес серед широких верств населення.

Храми зводилися з найміцнішого матеріалу – каменю, зазвичай, на піднесених місцях, символізуючи у такий спосіб самим велич і стійкість релігії. Цінність культових пам'яток полягає в тому, що це твори мистецтва, документи епохи. Протягом тривалого історичного періоду церква була головним замовником здобутків різних видів мистецтва: архітектури, живопису, скульптури і декоративно-прикладного.

Переважна більшість екскурсій на архітектурно-містобудівні теми присвячені показову житлових, суспільних і промислових будинків. Особливо часто в зоровий ряд екскурсії включаються суспільні будинки. Функціональне призначення їх різне: це навчальні заклади, культурно-просвітні установи, спортивні спорудження, магазини, кафе, готелі, адміністративні будинки, туристські комплекси тощо.

В архітектурі суспільних будинків можна показати екскурсантам відповідність архітектурних споруджень їхньому призначенню, підкреслити, що потреби громадського життя породжують і нові типи суспільних будинків.

В архітектурні екскурсії недостатньо включаються промислові будинки та споруди. Вони демонструються здебільшого у виробничих оглядових екскурсіях залежно від характеру їхнього виробництва. Однак промислові будинки активно впливають на архітектуру міст, створюють сучасні архітектурні ансамблі, відрізняються чіткою об'ємно-планувальною структурою та комфортними умовами праці.

В архітектурні екскурсії практично в кожному місті входить огляд житлових масивів. Найважливіше завдання масового житлового й культурнопобутового будівництва – це подальше підвищення утилітарної і художньої сторони архітектури. Варто розповісти також, що для подолання одноманітності й монотонності в архітектурі застосовуються індивідуальні проекти будинків, широко використовуються колір, облицювання фасадів, різні декоративні рішення.

Характерною рисою масового житлового будівництва є будівля ансамблів житлових будинків і суспільних споруджень, що дозволяє створити затишні житлові райони, ізольовані від транспортних магістралей. У поняття житла зараз входить не тільки квартира, але і навколишнє середовище житлового комплексу із системою комунально-побутового і культурного обслуговування.

Проведення екскурсій на архітектурно-містобудівні теми вимагає від екскурсовода ґрунтовної підготовки. Йому необхідно мати спеціальні знання у сфері архітектури, володіти мистецтвом архітектурного аналізу, необхідна мистецтвознавча й історична підготовка, висока загальна культура.

7.6. Мистецтвознавчі екскурсії

Мистецтвознавчі екскурсії виховують почуття прекрасного, розвивають художній смак, допомагають вивченню історії, культури, а також сучасної дійсності і її відбиття у творах мистецтва. В основі класифікації даної групи екскурсій лежать різні види мистецтва.

Поряд з живописом і скульптурою об'єктами показу є добутки прикладного, декоративного мистецтва. Добутки народної творчості, побуту, прикладного мистецтва оглядаються в етнографічних музеях, музеях дерев'яної архітектури просто неба тощо.

Велике значення в даних екскурсіях має так звана культура показу пам'ятника. Екскурсовод повинен мати бездоганну мову, добре знати спеціальну термінологію. Однак насичувати розповідь великою кількістю термінів не треба. На всіх мистецтвознавчих екскурсіях обов'язково повинна пролунати думка про дбайливе відношення до творів мистецтва.

Різновидом цих екскурсій є *літературна*. Місцем її проведення можуть бути й місто, і музей, і заміські літературні заповідники. Обов'язково в ній наявність об'єктів, пов'язаних з життям і творчістю літератора.

Маршрут літературно-біографічної екскурсії будується по хронологічному принципі, літературно-художньої - по тематичному. Знайдений заздалегідь локальний матеріал впливає на зорові враження. Також як об'єкти розглядаються пам'ятники письменникам. У літературній екскурсії об'єктів для показу звичайно небагато. Екскурсовод, показавши пам'ятні місця, пояснює екскурсантам їхню цінність і значення у творчості письменника [5].

Звичайно, без прийому відтворення (реконструкції) не обходиться майже жодна екскурсія. При цьому важливий наочний матеріал, зокрема фотоілюстрації. Використаються цитати з художніх творів. Часто в розповіді застосовується прийом літературного монтажу.

Екскурсоводові необхідно володіти культурою мови, мати гарну дикцію, умінням читати вірші, показати пам'ятне місце, увести слухачів у творчий світ письменника.

7.7. Природознавчі екскурсії

Природознавчі екскурсії розширюють природничі знання, виховують любов до природи, естетичний смак, є прекрасною формою відпочинку [2].

За змістом вони діляться на оглядові та тематичні (ботанічні, зоо-, гідро-, геологічні й ін.).

Оглядові відрізняються тим, що в них включаються різноманітні об'єкти природи, розкривається географічне положення й природні умови.

Методика проведення природознавчих екскурсій обумовлена тим, що екскурсанти можуть вступати в безпосередній контакт із об'єктами огляду. Для показу вибираються самі мальовничі куточки природи, для того щоб екскурсія мала не тільки науково-пізнавальну цінність, але і робила естетичний вплив.

При підготовці екскурсії спочатку визначаються об'єкти, потім підбирається література. Обраний об'єкт повинен бути доступним для огляду, спостереження, вивчення, а його місце розташування - зручним для транспортного повідомлення й відпочинку. На кожен об'єкт складається картка.

Відмінною рисою методики показу об'єкта природи є те, що джерелом інформації виступає сам об'єкт живої й неживої природи, а не подія, з ним зв'язане. На відміну від об'єктів інших екскурсій об'єкти живої природи перебувають у постійному русі, у взаємозв'язку. При показі об'єктів застосовують природничий аналіз, порівняння, прийом зорової реконструкції. З методичних прийомів розповіді використовують опис, характеристику, пояснення.

У природознавчі екскурсії рекомендується включати відвідування музеїв, що відповідають темі. У плані передбачають і відпочинок. Екскурсію варто закінчувати підтемою «Охорона природи».

7.8. Виробничі екскурсії

Виробничі екскурсії – це один із видів тематичних екскурсій, які мають на меті задоволення інтересів екскурсантів у пізнанні об'єктів індустріального характеру та підвищення їхнього культурного та ділового (професійного) рівня. У цих екскурсіях екскурсійними об'єктами постають різноманітні підприємства, а основні підтеми таких екскурсій полягають у розкритті питань особливостей виробничих циклів, технологічних процесів, результатів роботи підприємств, наслідків їхнього впливу на навколишнє середовище. Сучасному розумінню виробничих екскурсій відповідає англomовний термін – manufacturing tour [41].

Виробничі екскурсії підрозділяються на:

- виробничо-історичні;
- виробничо-економічні;
- виробничо-технічні;
- виробничі екскурсії для підвищення кваліфікації кадрів;
- профорієнтаційні виробничі екскурсії (для школярів та учнівської молоді).

Метою виробничо-історичних екскурсій є розкриття окремих етапів розвитку певного підприємства або всіх підприємств певної галузі в даній місцевості. У змісті виробничо-економічних екскурсій головний акцент робиться на розвитку визначеної галузі економіки в певній місцевості загалом, наприклад торгівельна діяльність, банківська діяльність, транспортне машинобудування. Виробничо-технічні екскурсії присвячені сучасним досягненням науки й техніки в певній галузі, застосуванню технологій та новацій на підприємствах. В окрему підгрупу виробничих екскурсій виділяються екскурсії, які проводяться з метою підвищення кваліфікації кадрів.

Такі екскурсії проводяться здебільшого для працівників аналогічних підприємств галузі, під час проведення навчальних семінарів і тренінгів, курсів

підвищення кваліфікації. Виробничі екскурсії набули широкого розповсюдження і з метою проведення профорієнтації роботи серед молоді, яка стоїть перед вибором майбутньої професії. Такі екскурсії після їх часткового забуття досить активно стали проводитися провідними підприємствами. Виробничі екскурсії включаються також у класифікаційну групу за місцем проведення, оскільки за зрозумілих причин вони проводяться на територіях і в приміщеннях виробничих підприємств або в їх музеях. Організація виробничих екскурсій на сьогодні є вигідною справою як для підприємств, які є головними екскурсійними об'єктами, так і для споживачів цього різновиду послуг, що тезисно відображається на рисунку 7.3.

Рис. 7.3. - Позитивні сторони організації виробничих екскурсій [41]

Виробничі екскурсії мають велике освітнє та виховне значення, оскільки вони слугують формою наочного ознайомлення з технікою та технологією, організацією виробництва, змістом праці, умовами праці тощо. Головний контингент, якому адресовані ці екскурсії, це школярі та учнівська молодь.

Досить часто виробничі екскурсії розглядаються як засіб формування і розвитку інтересів до різноманітних професій, тобто інакше кажучи, такі екскурсії мають не тільки пізнавальний характер, але мають і велике профорієнтаційне значення.

Однак виробничі екскурсії це не тільки одна з форм позанавчальної роботи педагогів з надання допомоги у вибір майбутньої професії, такі екскурсії передбачені також і навчальними програмами при вивченні дисциплін природничо-наукового циклу в школі, вищих навчальних закладів I та II рівнів акредитації, а також програмами проходження різного роду практик, зокрема ознайомлювальних, та вивченні дисциплін професійного циклу при підготовці фахівців у вищих навчальних закладах III та IV рівнів акредитації.

Головна мета виробничих екскурсій – розширення світогляду учнів, їхнього загального освітнього рівня, досягнення тісніших зв'язків між теорією та практикою в освіті.

Екскурсія на підприємство, яка проводиться в органічному зв'язку зі змістом учбових предметів, учням з'ясувати, що природні науки є фундаментом сучасної техніки, показує нерозривний зв'язок теорії і практики у виробничій діяльності. Якщо говорити докладніше, то знайомство учнів на підприємстві може бути присвячено численним питанням: принципи пристрою та дії машин, верстатів, технічних споруд, з використанням в техніці різних матеріалів, з технологічними процесами, контрольнимірювальними приладами, з питаннями комплексної механізації, автоматизації та інтенсифікації виробничих процесів.

Істотне значення для профорієнтації учнів має показ того, які високі вимоги ставить сучасне виробництво до професійної підготовки працівників. На виробництві учні мають можливість спостерігати, як природнонаукові закони вписуються в суворо регламентовану послідовність технологічних процесів. Ця спостережувана послідовність технологічних процесів, їхня науково-теоретична обґрунтованість, чіткість, ритмічність, динаміка, точність операцій, а також усвідомлення учнями можливості раціоналізації і винахідництва спонукають їх після такої екскурсії до активізації навчання, моделювання, конструювання, проведення дослідів.

Особливе місце під час створення виробничих екскурсій має етап відбору об'єктів. Він повинен здійснюватися на підставі врахування учбового матеріалу та проводитися на найбільш технологічно сучасні підприємства, якщо це не екскурсії, які присвячені історії розвитку галузі, або на підприємства, які мають важливе місцеве значення і є підприємствами які належать до галузей спеціалізації в регіоні або, навпаки, це стандартні підприємствами виробництва та сфери обслуговування, без яких не може функціонувати жодний населений пункт, наприклад транспортні підприємства (залізниця, аеропорт), пошта, заклади харчування. Як об'єкти в такому випадку можуть виступати як підприємства загалом, так і їхні окремі цехи або окремі технічні об'єкти.

Значний пізнавальний інтерес викликають у учнів екскурсії в лабораторії заводів і фабрик, учбових і науково-дослідних інститутів. Серед них хімічні лабораторії промислових підприємств, заводські лабораторії з випробування властивостей металів, сплавів і синтетичних матеріалів. Відповідно, і зміст виробничих екскурсій визначається з огляду на завдання учбового процесу, на що потрібно надалі зважати при здійсненні наступних етапів створення екскурсії як то: складання тексту екскурсії та вибір методичних прийомів показу та розповіді, створення декількох технологічних карт на одну тему залежно від вимог диференційованого підходу.

Крім того варто також враховувати, чи проводяться виробничі екскурсії, що передують вивченню теми або розділу курсу, або навпаки, що завершують їхнє вивчення і підсумовують вивчення відповідних тем. Іншою особливістю

проведення таких екскурсій є те, що вони здебільшого проводяться декількома екскурсоводами.

Так, згідно з вимогами екскурсійного обслуговування, екскурсійне підприємство надає групі власного екскурсовода, який супроводжує групу від початку екскурсії (зустрічі з групою) до об'єктів (виробництва) і надає екскурсантам усю необхідну попередню інформацію тобто озвучує вступ екскурсії, коротко знайомить з історією виробництва характеризує головні правила поведінки на маршруті оголошує основні питання та відповідні їм об'єкти відвідування, в цілому підготовлює групу до сприйняття екскурсійних об'єктів та надає необхідну інформацію на маршруті.

На підприємстві екскурсії здебільшого доручають проводити або місцевим штатним екскурсоводам, або робітникам різних служб (наприклад це можуть бути інженери, технологи, менеджери кадрових служб) із залученням інших спеціалістів підприємства на різних ділянках.

Залежно від мети проведення виробничі екскурсії розподіляються на:

- ознайомлювальні;
- тематичні;
- професіографічні;
- комплексні.

Вибір типу екскурсії залежить від віку екскурсантів; від вмісту і форми попередньої роботи над темою; від наявної потреби в доповненні наочною демонстрацією викладеного матеріалу за темою; від потреби підприємства в кадрах і його можливостей.

Ознайомлювальні виробничі екскурсії проводяться для всіх груп екскурсантів: здебільшого це школярі та учнівська молодь, бізнесмени та потенційні інвестори.

Головні цілі ознайомлювальної виробничої екскурсії – це визначення місця певного підприємства в структурі галузі, з умовами та характером можливої майбутньої роботи або спільної діяльності, з історією та перспективами розвитку підприємства.

Особливим компонентом у діяльності екскурсовода на таких екскурсіях є так званий педагогічний компонент який передбачає створення емоційно-позитивного налаштування стосовно підприємства, його працівників, усвідомлення екскурсантами важливості продукції, яку воно виробляє, навіть якщо це підприємство справляє негативний вплив на довкілля.

Варто також дуже ретельно витримувати час проведення екскурсії та зважати на можливості утримання та збереження уваги для різних груп екскурсантів, не обтяжувати слухачів надмірними подробицями, цифрами та фактами для уникнення інформаційного перевантаження.

Головним прийомом на такій екскурсії є характеристика та коментування об'єктів, які повинні бути змістовними, але короткими, середня тривалість ознайомлювальної виробничої екскурсії становить 1 – 2 академічні години.

Тематична виробнича екскурсія здебільшого є продовженням занять із природничо-орієнтованих та професійних дисциплін і виступає наочною демонстрацією матеріалу, що вивчається. Зазвичай такі екскурсії мають чітко спрямований характер і присвячені розкриттю особливостей окремих технологічних циклів в роботі підприємства, використовуваних технологій, побудові процесу управління або контролю якості на виробництві. Такі екскурсії здебільшого виконуються і виробляються екскурсійними підприємствами на замовлення. Відповідно, що й особливого узгодження потребує композиція такої екскурсії з замовником, побудова маршруту, кропітка договірна робота з керівництвом підприємства. Після такої екскурсії як після екскурсійну роботу екскурсантам рекомендується виконати письмовий звіт, відповісти на задалегідь поставлені питання, написати реферат, взяти участь у колективному обговоренні.

Професіографічні екскурсії призначені головною метою для учнів шкіл 9–11 класів. Їхня мета – розкрити зміст головних професій, показати їхню значущість, особливості, зміст виконуваної праці, можливості професійного та кар'єрного зростання, надання можливостей безпосереднього спілкування з представниками професії – спеціалістами, які працюють на підприємствах.

У класі перед замовленням екскурсії на певні підприємства рекомендується провести профконсультаційну роботу, результатом якої повинні бути сформовані підгрупи з огляду на інтереси, схильності та здібності учнів. Зробити це можливо за допомогою проведення тестування та опитування (опитувальник професійної готовності, складання карти інтересів).

Для правильно підібраних груп екскурсійний матеріал вже можна давати більш об'ємно, насичено, інформативно, не побоюючись ослаблення уваги.

Професіографічні екскурсії потребують від екскурсовода особливо ретельної підготовки, знань в сфері психології праці, педагогіки, організації певного виробництва.

В основу розробки змісту професіографічних екскурсій повинні бути покладені або професіограми, або професіографічні описи. Проте далеко не на всі професії існують цілком достовірні професіограми. У разі їхньої відсутності можна застосовувати наступну схему аналізу професії:

1. Загальні відомості про професію.
2. Історія виникнення.
3. Соціально-економічне значення і місце в структурі сучасного світового господарства.
4. Перспективи розвитку, її зв'язок з іншими професіями.
5. Характеристика процесу праці: різновид праці, головні знаряддя праці, виробничі операції, продукція, що виробляється, організація праці; санітарно-гігієнічні та мікрокліматичні умови; режим і ритм праці, можливість виробничих травм, професійні захворювання, медичні протипоказання.
6. Вимоги професії до фізичних і психологічних якостей людини.

7. Вимоги до професійної підготовки та характеристика учбових закладів, які надають освіту за відповідною професією.

Комплексна виробнича екскурсія характеризується значною різносторонністю. Вона має перед собою декілька цілей одночасно та може проводитися здебільшого для змішаних груп екскурсантів. Її цілі полягають також у пізнавальній і в профорієнтаційній роботі серед груп учнів, також вона має на меті створення позитивного іміджу підприємства серед зацікавлених верств та місцевого населення.

Особливістю такої екскурсії є підбір об'єктів і екскурсійного матеріалу, який поряд із традиційними об'єктами виробничих екскурсій передбачає висвітлення соціально-культурної сфери діяльності підприємства, його суспільне життя, спонсорську допомогу, участь у благодійних акціях тощо.

Особливістю проведення всіх описаних вище типів виробничих екскурсій є також дотримання техніки безпеки під час відвідування підприємств. За її дотриманням повинні ретельно стежити всі учасники екскурсійного процесу:

екскурсовод від підприємства, який зобов'язаний провести первинний інструктаж із цього питання з екскурсантами,

екскурсовод, який супроводжує групу від туристсько-екскурсійного підприємства-організатора екскурсії

керівник групи екскурсантів (педагог, вчитель), якщо мова йде про групи, сформовані з учнівської молоді.

Відповідальність за дотримання правил техніки безпеки та можливі наслідки її порушення на виробничих екскурсіях розподіляється серед екскурсовода екскурсійного підприємства та супроводжуючого педагога.

Розглянемо головні правила техніки безпеки під час проведення виробничих екскурсій:

1. Під час русу на території підприємства прямуйте по пішохідних доріжках за екскурсоводом.

2. Пропускайте внутрішньозаводський транспорт. Не перебігайте дорогу перед ним.

3. Входьте в цех тільки через двері для проходу людей.

4. Будьте особливо уважні біля автоматичних воріт або дверей.

5. Пропускайте вантаж, переміщуваний мостовим краном, стоячи в безпечній зоні. У жодному разі не стійте під вантажем.

6. Уважно дивіться під ноги. Обходьте вибоїни на підлозі, стружки, масляні плями.

7. Не дивіться на полум'я зварки.

8. Не чіпайте руками верстати, устаткування, дроти, стружку.

9. Самостійно не натискайте на кнопки.

10. Не підходьте до робочої зони верстатів і устаткування.

У разі грубого порушення техніки безпеки екскурсовод має право припинити екскурсію і супроводжувати групу на прохідну підприємства. Для того, щоб виробничі екскурсії проходили ефективно, необхідно, щоб

екскурсовод, який їх проводить мав певні кваліфікаційні професійні якості та вміння.

Екскурсовод повинен бути технічно грамотним, ерудованим, здатним у доступній формі викласти необхідний матеріал.

Екскурсовод повинен чітко усвідомлювати:

- цілі й завдання екскурсії;
- загальний рівень підготовки і спрямованості екскурсантів;
- методику показу об'єктів;
- історію та перспективи розвитку підприємства;
- взаємодію служб підприємства в процесі виробництва;
- загальні моменти технології виготовлення виробів.

У процесі виробничої екскурсії екскурсовод повинен відображати: значення тієї або іншої операції в технологічному процесі; важливість зацікавленого, творчого відношення до праці; вплив правильності професійного вибору на подальшу долю.

Як об'єкти екскурсії виділяються вузлові моменти процесу виробництва. Майстерність екскурсовода полягає в тому, щоб, показуючи їх групі, викликати живий інтерес. На екскурсії необхідно викликати позитивне відношення до підприємства. При проведенні виробничої екскурсії виникають особливості також стосовно техніки її ведення.

Частина їх впливає з особливостей підприємств, їхніх виробничих циклів та правил техніки безпеки, але існують і загальні рекомендації. Так, під час такої екскурсії екскурсовод, проводячи групу, завжди знаходиться попереду і в жодному разі не дозволяє обігнати його членам екскурсійної групи.

Темп пересування групи – повільний. Розповідь екскурсовод веде тільки на зупинках групи, щоб не відволікати увагу екскурсантів під час пересування та через можливі наявні шуми на підприємстві. Тембр та силу голосу у процесі проведення виробничих екскурсій екскурсоводу варто підвищувати.

На сьогодні рекомендується використання аудіо-гідів або індивідуальної звукопідсилюючої апаратури. Під час розміщення біля об'єктів варто приділяти значну увагу розстановці групи біля об'єктів показу, оскільки традиційне розташування півколом здебільшого неможливе, екскурсовод повинен піклуватися про те, щоб кожному з учасників був забезпечений нормальний рівень і доступність огляду екскурсійних об'єктів, слідкувати за тим, щоб у разі надання можливостей індивідуального споглядання, як наприклад організація спостереження через оптичні прилади, кожен із учасників групи взяв участь у спостереженні.

Виробнича екскурсія, як і будь-які інші, будується на сполученні показу з розповіддю. Із прийомів показу найчастіше застосовують попередній огляд, локалізацію подій («Тут, у цьому цеху, був випущений перший зразок продукції цього підприємства...»), реконструкція (наприклад відтворення колишнього вигляду підприємства чи цеху), порівняння. З методичних прийомів розповіді

найчастіше застосовують опис або характеристику, рідше пояснення; під час показу машин, що рухаються, і механізмів, конвеєрів – коментування.

7.9. Релігійні екскурсії

Гуманістична роль, культурологічна, інформативна та виховна функція екскурсійної діяльності, пов'язаної з релігійним життям, набувають у наш час суттєвого значення і ставлять її на рівень суспільно-важливих складових ідеології державотворення, національного відродження, ставлення до релігійних культів і почуттів віруючих із шануванням є необхідною передумовою існування демократичного суспільства.

Сучасні умови зростання інтересу екскурсантів до релігійної складової життя, та відповідно створення тематичних екскурсій виключно на релігійну тематику, викликають необхідність виділення релігійних екскурсій у самостійну класифікаційну групу тематичних екскурсій. Підґрунтя для виділення релігійних екскурсій в окрему класифікаційну групу дає і сучасна класифікація туризму, яка виділяє такий вид туризму як релігійний [24].

Релігійний туризм вважається історично першим видом туристичних подорожей, що може бути включений до періоду формування світових релігій. У наш час цей вид туризму динамічно розвивається.

Релігійний туризм має свої різновиди: паломницький туризм, релігійний туризм екскурсійної спрямованості. При організації релігійних екскурсій варто пам'ятати, що «релігія як форма суспільної свідомості та світогляд включає два взаємопов'язаних і водночас самостійних рівня: психологію та ідеологію».

Релігійна психологія – це сукупність у віруючих уявлень, почуттів, настроїв, звичаїв, традицій, пов'язаних із певною системою релігійних ідей [24].

Релігійна ідеологія – це система ідей, розробкою яких займаються релігійні організації, професійні богослови та служники культу [25].

Саме спираючись на їхню допомогу, можна розкрити в екскурсіях сутність теології богословських концепцій, релігійну філософію, подати систематизований виклад релігійних поглядів на світ, людину в ньому, на сенс її буття. Саме на цих принципах повинен базуватися виклад матеріалу на релігійних екскурсіях: сучасне релігієзнавство та ретроспективна методологія, що зважає на конкретно-історичні, соціальні, етнічні та культурні явища.

Саме під їхнім впливом формувалася провідна релігія на теренах України – православ'я як один зі слов'янських варіантів християнства, а також інші конфесії, що зі свого боку є предметом дослідження релігієзнавства.

Головним в організації релігійних екскурсійних маршрутів має бути високий науковий рівень та зміст екскурсійних матеріалів, що повною мірою враховують процеси, які відбуваються в соціально-політичному житті суспільства. Для цього екскурсоводові потрібен доволі широкий спектр сучасних знань із питань релігієзнавства, історії, філософії, психології, соціології, етнографії тощо.

Організовуючи релігійні екскурсійні маршрути, туристсько-екскурсійні фірми беруть на себе реалізацію нелегкого завдання – виконувати функцію «посередників» між різними світоглядами, прокладають стежинки порозуміння між мирянами, релігією і суспільством.

Визначення мети релігійної екскурсії потребує диференційованого підходу. Релігійні екскурсії поділяються **на 3 групи: пізнавальні, наукові та паломницькі**. Відповідно мета кожної з цих груп буде різною.

Мета пізнавальних релігійних екскурсійних маршрутів – ознайомлення з релігійними пам'ятками, історією релігії та релігійною культурою; для їхнього створення необхідно підібрати релігійні об'єкти, відомі своєю історією, з глибокою пізнавальною цінністю для екскурсантів; це можуть бути об'єкти як однієї так і зовсім різних релігій. Наприклад «Православні святині рідного краю» або «Три світові релігії в нашому краї» [26].

Наукові релігійні екскурсії здійснюються з метою наукового дослідження релігійних об'єктів, вивчення різних релігій, обрядів. Цільовою аудиторією зазвичай є науковці, археологи. Використовуються різні релігійні об'єкти, незалежно від релігії.

Паломницькі екскурсії здійснюються з метою поклоніння церковним реліквіям, святиням, прийняття участі у проведенні релігійних обрядів. Для створення цих екскурсій необхідна наявність об'єктів однієї релігії.

Правильний вибір об'єкта забезпечує зорову основу сприйняття, глибоке розкриття теми. Важливо, щоб кожна тема мала свої об'єкти.

Екскурсійними об'єктами релігійної тематики є: храм, собор, церква, монастир, каплиця, місця богоявлень, поховання вищих ієрархів церкви, цілюще джерело, молитовний будинок [27].

Храм – будівля, присвячена Богу і призначена для Богослужінь, або культова споруда, призначена для здійснення богослужінь і релігійних обрядів. Слово «храм» запозичене українською мовою з церковнослов'янської, в якій воно мало значення «будинок, будівля, житло, дім». Відповідне давньоруське слово з повноголоссям, що й досі збереглося в українській мові – це «хором(и)». У зв'язку з тим, що слово «храм» у значенні «дім» вживалося здебільшого у релігійних текстах, воно набуло значення «Божий дім, церква, храм».

Різновиди храмів: костел – у католиків, мечеть – у мусульман, синагога – в іудаїзмі, церква – у православних християн.

Церква – культова споруда у православних, католицьких та окремих протестантських християн, у якій відбуваються релігійні богослужіння.

Собор – головний храм у християн, в якому відправляє богослужіння священнослужитель високого сану. Собором називають (з церковнослов'янської собор – зібрання, збори) – найвищу церковну законодавчу установу на території тієї чи іншої юрисдикції, зазвичай із законодавчою владою (означає те саме, що й Синод).

За прикладом святих Апостолів, що у 50-ому році вперше зібралися на собор у Єрусалимі, всі важливіші церковні справи вирішувалися на менших чи

більших соборах, які у перші століття християнства відбувалися дуже часто. Собори бувають: вселенські (чи екуменічні), помісні, провінційні (чи митрополичі) й єпархіальні.

Монастир – комплекс споруд і будівель для релігійної громади ченців або черниць, що керуються єдиними правилами життя (статут). Перші християнські монастирі іноді виконували функцію фортець і мали відповідний вигляд.

Важливе місце в культурі України належить церковним пам'яткам національних меншин. Багато з цих культових споруд є архітектурними пам'ятками загальнонаціонального значення, на які не можна не зважати під час розробки екскурсійних маршрутів. Це пов'язано не тільки з необхідністю задоволення духовних потреб віруючих: такий підхід забезпечує ознайомлення широких верств населення з маловідомими сторінками історії релігії і одночасно сприяє формуванню культури міжконфесійних та міжнаціональних відносин. Організація релігійних екскурсій має свої особливості які схематично зображені на рисунку 7.4. [41]

Рис. 7.4. – Особливості організації релігійних екскурсійних маршрутів

Важливим в організації релігійних екскурсій є тісна співпраця екскурсійних фірм із релігійними закладами, яким надано право здійснення культурно-освітньої діяльності. Це є важливим під час розробки екскурсії, для

складання тексту, врахування часу відвідування об'єктів (проходження ранішніх та вечірніх богослужінь на об'єктах).

Потрібно також під час організації зважати на календар релігійних свят. Зрозуміло, що на свята релігійні об'єкти відвідує значно більша кількість людей і відповідно екскурсійне обслуговування на об'єкті певним чином ускладнюється, проте відвідування об'єкта стає більш атрактивним і несе більшу емоційну компоненту, особливо цінні екскурсії на свята для релігійних паломників.

До організаційних особливостей екскурсій належить і попередній інструктаж екскурсантів, проведення бесіди щодо правил поведінки під час екскурсії, відповідної форми одягу, поведінки безпосередньо на релігійних об'єктах, дотримання елементів ритуалу.

Важливим аспектом у цих екскурсіях є формування екскурсійної групи. Саме на цих цьому питанню потрібно приділяти найпильнішу увагу.

З цього приводу існує головна рекомендація – не поєднувати в єдину екскурсійну групу осіб, які мають перед собою пізнавальні та суто релігійні (паломницькі) цілі. Оскільки ця категорія екскурсантів має особливий настрій, чітко сформульовану мету поїздки, обов'язково приймає участь у релігійних обрядах.

У релігійних екскурсіях залежно від контингенту обслуговування змінюється перелік об'єктів і час їхнього відвідування. Наприклад, паломників не дуже зацікавляють музейні експозиції, мистецьке та історичне значення відвідуваних об'єктів, натомість у релігійно-пізнавальних екскурсіях вони будуть займати центральне місце.

Уся діяльність зі створення технологічної документації та рецензування контрольного та індивідуальних текстів екскурсій потребує тісної співпраці творчої групи з представниками відповідних релігійних установ та певних об'єктів.

Питання для обговорення:

1. Які основні труднощі виникають під час визначення тематики та добору об'єктів для міської оглядової екскурсії, і як їх можна подолати?
2. Як раціонально розподілити час між висвітленням історичного та сучасного аспектів міста в оглядовій екскурсії, враховуючи його специфіку (наприклад, місто-новобудова або місто зі значним історичним минулим)?
3. Яким чином можна забезпечити баланс між кількістю об'єктів показу та глибиною їх висвітлення у замиській екскурсії, щоб зберегти її пізнавальну цінність і комфорт для екскурсантів?
4. Як забезпечити баланс між подачею історичного та сучасного матеріалу в історичній екскурсії, щоб вона була одночасно пізнавальною та актуальною для екскурсантів?

5. Які методи та засоби реконструкції історичних подій є найбільш ефективними для створення яскравого і правдоподібного уявлення про епоху та місце подій під час історичної екскурсії?

6. Які методичні прийоми найбільш ефективно сприяють реконструкції військово-історичних подій та створенню емоційного впливу на екскурсантів під час показу місць бойових дій чи військових пам'яток?

7. Як методичні прийоми попереднього огляду, аналізу та руху сприяють глибшому сприйняттю архітектурних пам'яток екскурсантами?

8. Які аспекти архітектурного об'єкта (функціональні, конструктивні, естетичні) важливо підкреслити під час екскурсії, щоб максимально розкрити його художній образ та історичне значення?

9. Як методичні прийоми реконструкції, літературного монтажу та використання цитат сприяють зануренню екскурсантів у творчий світ митців і письменників?

10. Які методичні прийоми сприяють ефективному поєднанню науково-пізнавальної та естетичної складових природознавчих екскурсій?

Тема 8. МЕТОДИКА РОЗРОБКИ ЕКСКУРСІЙ

Мета: формування у здобувачів вищої освіти теоретичних знань та практичних навичок щодо відбору екскурсійних об'єктів, розробки оптимальних маршрутів екскурсій та підготовки якісного тексту для проведення екскурсійної діяльності, акцентуючи увагу на методичних підходах і вимогах до кожного з етапів підготовки екскурсії.

Зміст:

8.1. Відбір екскурсійних об'єктів

8.2. Розробка маршруту екскурсії

8.3. Підготовка тексту екскурсії

8.1. Відбір екскурсійних об'єктів

Об'єкти екскурсії – це зоровий матеріал, на основі якого вибудовується розповідь і, відповідно, розкривається тема. Ними можуть бути [17]:

- *меморіальні комплекси та пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями, у т.ч. військовими, де, зокрема, знаходяться фортеці, башти, бастіони, земляні вали, місця військових поховань та ін.;*

- *пам'ятні місця та садиби, пов'язані з життям видатних державних діячів, відомих полководців, учених, діячів мистецтва, письменників, у т.ч. їх могили;*

- *пам'ятки архітектури* – громадські та житлові будівлі, палаци, замки, мавзолеї та надгробні споруди, тріумфальні арки, мости, фонтани, церкви, собори, каплиці, монастирі тощо;

- *пов'язані з вказаними пам'ятками архітектури* (або такі, що знаходяться всередині них) твори монументального живопису, скульптури та ін.;

- *промислові об'єкти* – заводи, фабрики, сільськогосподарські підприємства, залізничні вокзали, річкові й морські порти, аеропорти, науково-дослідні та проектні інститути тощо;

- *об'єкти природи* – лісові масиви, парки, річки та їх долини, озера, водоспади, скелі, печери, гірські масиви та інші форми рельєфу, а також рідкісні та реліктові рослини, тваринний світ;

- *експозиції музеїв, картинних галерей, постійних і тимчасових виставок;*

- *пам'ятки археології* – стародавні стоянки, городища, кургани, земляні вали та інші залишки поселень, сліди давніх зрошувальних каналів і доріг, стародавні кладовища, могили, могильники, дольмени, кам'яні баби, наскальні малюнки й написи тощо;

- *пам'ятки мистецтва* – твори образотворчого, декоративно прикладного мистецтва, монументальна скульптура та ін.

Усі екскурсійні об'єкти поділяють за змістом на однопланові, що використовуються лише в одній темі, та багатопланові, які показуються на різних тематичних маршрутах.

Наприклад, кафедральний собор Святого Духа в Чернівцях є водночас пам'яткою архітектури та культовим об'єктом, ще з ним пов'язане життя видатної особи – першого митрополита Буковини Євгена Гакмана.

Якщо брати до уваги функціональне призначення, то об'єкти поділятимуться на основні, тобто базові для розкриття теми, і додаткові. Останні зустрічаються на маршруті, однак не вписуються в нього тематично, проте їх неможливо «не побачити» та оминати. Тому про них надають «коротеньку» екскурсійну довідку так, щоби не надто відхилятися від теми. Додаткові об'єкти можуть показуватися і під час переїздів (переходів) між основними об'єктами.

Під час розробки екскурсії неодмінно постає завдання відібрати з безлічі об'єктів найцікавіші та найінформативніші, тобто ті, що забезпечать зорову основу сприйняття всього матеріалу, допоможуть повністю розкрити тему. Потрібно так прокладати маршрути, щоб одні й ті ж пам'ятки не кочували з екскурсії в екскурсію. За можливості кожна тема повинна мати «свої» об'єкти.

Адже їх різноманітність позбавляє монотонності у враженнях екскурсантів, дозволяє зберегти елемент новизни на різних тематичних маршрутах.

Якщо неможливо виключити той чи інший об'єкт із маршруту і він показується в різних за змістом екскурсіях (оглядовій, історичній, літературній, мистецтвознавчій), то такий об'єкт щоразу повинен розкриватися з іншого боку.

Під час його показу доцільно виявити ті характерні риси, які не знайшли відображення в екскурсіях на інші теми, а для розповіді використовується

матеріал, що не дублюється. У такому випадку інтерес екскурсантів при повторному огляді пам'ятки, як правило, не знижується.

Наприклад, Музично-драматичний театр у Чернівцях є основним об'єктом на оглядових маршрутах. У цьому випадку він показується як унікальна архітектурна пам'ятка і домінанта Театральної площі. Якщо ж із ним знайомляться на мистецтвознавчій екскурсії, то акценти ставляться не на тому, як і коли з'явилася споруда театру та в якому стилі вона збудована, а на історії театральної трупи, її «творчому житті». Новизна зорових вражень тут забезпечується через огляд споруди зсередини, чого не відбувається на оглядових екскурсіях.

Оцінювання екскурсійних об'єктів є важливим етапом їх відбору, що потребує використання спеціальної методики.

Дана методика розроблена для забезпечення об'єктивного аналізу та відбору найцікавіших об'єктів серед великої кількості подібних. Основними критеріями оцінювання є [18]:

1. Пізнавальна цінність.

Цей критерій визначає інформативність об'єкта стосовно конкретної теми, його зв'язок із історичними подіями, життям і творчістю видатних осіб, а також естетичну та художню значущість. Пізнавальна цінність залежить від складності об'єкта та його насиченості елементами, що можуть бути проаналізовані під час екскурсії. Наприклад, архітектурні деталі та декоративні елементи будівлі Художнього музею в Чернівцях значно перевершують за інформативністю прості будівлі сучасної архітектури.

КАРТКА ОБ'ЄКТА № _____	
1. Назва об'єкта (історична та сучасна), у т.ч. колишнє і теперішнє його призначення.	
2. Місцезнаходження об'єкта, його адреса, під'їзди та підходи до нього.	
3. Опис об'єкта (коротка зовнішня характеристика, його розміри, дата створення, з яких матеріалів виготовлений, текст меморіальних написів на пам'ятці чи меморіальній дошці та ін.).	
4. Історичні події та персоналії, пов'язані з об'єктом (дати, короткий опис і біографічні відомості).	
5. Збереженість об'єкта та можливості огляду (стан об'єкта і прилеглої території, обмеження щодо його відвідування та огляду).	
6. В яких тематичних екскурсіях пам'ятка може бути використана.	
7. Джерела відомостей (основна література, де описаний об'єкт і пов'язані з ним події, архівні дані та ін.).	
8. Дата складання картки, прізвище й посада укладача.	
9. Додаткові дані (за необхідності).	

Рис. 8.1. – Приклад картки об'єкта

2. Екзотичність.

Унікальні особливості об'єкта, зокрема його незвичайний вигляд, є важливим фактором. Наприклад, куполи Миколаївського кафедрального собору в Чернівцях вирізняються своєю унікальною формою, що приваблює туристів.

3. Унікальність.

Якщо об'єкт є єдиним у своєму роді або має виняткові характеристики, він може вважатися унікальним. Це підвищує його привабливість для туристів. Наприклад, розписи на зовнішніх стінах монастирів Південної Буковини не мають аналогів у світі.

4. Виразність.

Об'єкт має виділятися на тлі навколишнього середовища, привертати увагу та відображати ідею або зміст. Виразні об'єкти, як ратуша на Центральній площі Чернівців або колишня резиденція митрополитів Буковини, мають сильний естетичний вплив.

5. Популярність.

Відомість об'єкта серед широкого загалу є важливим чинником. Відомі пам'ятки, навіть якщо вони не вирізняються значною інформативністю, як, наприклад, «Хлопчик, що дзюрить» у Брюсселі, приваблюють численних туристів.

6. Збереженість.

Ступінь збереження об'єкта впливає на його інформативність та естетичну цінність. Об'єкти можуть бути повністю збереженими, частково збереженими або втраченими.

7. Можливість огляду.

Безпечність та доступність об'єкта для екскурсантів є важливими аспектами. Об'єкти повинні бути обладнані засобами безпеки (перилами, освітленням тощо), а також враховувати режим роботи та сезонні обмеження.

8. Місцезнаходження.

Логістична доступність об'єкта, зручність під'їзду та можливість інтеграції до екскурсійного маршруту мають велике значення. Наприклад, якщо до об'єкта важко дістатися, його можна замінити візуальними матеріалами, як це робиться у випадку залишків фортеці «Черн» під час оглядових екскурсій у Чернівцях.

Для кожного відібраного об'єкта складається картка, що містить всю необхідну інформацію. Оптимальна тривалість екскурсії становить 2–4 академічні години, а кількість об'єктів варіюється від 10–15 (для тематичних маршрутів) до 15–20 (для оглядових екскурсій). Це дозволяє зберігати інтерес екскурсантів та забезпечувати їх комфорт.

8.2. Розробка маршруту екскурсії

Маршрут екскурсії – це найзручніший шлях руху екскурсійної групи від однієї локації до іншої заздалегідь визначеними дорогами, вулицями та іншими транспортними «артеріями». Під локацією при цьому розуміють місце знаходження одного чи зосередження кількох екскурсійних об'єктів, де зупиняються для їх огляду. Це може бути ділянка вулиці чи площа на міських маршрутах, невеличкий населений пункт у замських екскурсіях [32].

Головне завдання маршруту – охопити всі відібрані для екскурсії об'єкти та забезпечити їх огляд у тій послідовності, яку передбачає логіка розкриття теми. При цьому доцільно мінімізувати переміщення між об'єктами, зменшити загальну відстань, що долатиметься екскурсантами [34].

Маршрут екскурсії може включати як пам'ятки, що належать до однієї категорії, наприклад архітектури чи історії, так і різноманітні об'єкти, характерні для оглядових екскурсій. При цьому важливо уникати монотонності у візуальному сприйнятті, тобто бажано, щоб об'єкти відрізнялися між собою, зокрема, за зовнішнім виглядом.

Інтерес екскурсантів може значно знижуватися, якщо кожен наступний об'єкт не буде більш вражаючим за попередній. Тому доцільно залишати найбільш цікаві об'єкти на кінець екскурсії, як, наприклад, колишню резиденцію митрополитів Буковини в екскурсіях Чернівцями.

Екскурсійні об'єкти на маршруті можуть виконувати роль основних або додаткових, залежно від їх значущості для розкриття теми. Основні об'єкти

потребують детальнішого аналізу та зупинок біля них, зокрема виходу з транспорту. Додаткові об'єкти можуть бути представлені під час переходів або навіть у процесі руху транспорту.

Розробка маршруту передбачає визначення місцезнаходження об'єктів, порядку їх відвідування, а також наявність відповідних транспортних шляхів. Важливим є те, щоб об'єкти не відстоювалися від маршруту і відповідно органічно включалися в загальну траєкторію без зайвих detours, які збільшують кількість кілометрів або призводять до подвійного проїзду однією й тією ж ділянкою. Також варто уникати великих пауз між об'єктами, оскільки це може порушити цілісність екскурсійного наративу. Тому переїзди або переходи між об'єктами однієї теми не повинні тривати більше 10-15 хвилин.

Якщо розглядати транспортну складову маршруту, то тут основним фактором є не самі об'єкти, а шляхи сполучення. Вибір маршрутів здійснюється на основі їх швидкості, зручності та економічності. Біля пам'яток повинні бути організовані відповідні стоянки для транспорту, а на маршруті передбачені зупинки, включаючи санітарні. У разі можливих заторів або непередбачених обставин на дорогах доцільно мати альтернативні маршрути. Також слід враховувати, щоб рух екскурсійного транспорту не створював заторів у загальному транспортному потоці, особливо при організації міських екскурсій.

Одним із ключових параметрів маршруту є його загальна довжина, що залежить від характеру пересування групи та тривалості екскурсії. Наприклад, пішохідний маршрут під час тривалої екскурсії містом може складати 3-4 км, а в природознавчих екскурсіях може досягати 7-8 км. Використання транспортних засобів дозволяє долати більші відстані, і, наприклад, у автобусних заміських екскурсіях загальна довжина маршруту може сягати 200 км і більше.

Екскурсійні маршрути зазвичай формуються на основі хронологічного, тематичного або комбінованого тематико-хронологічного принципу.

При хронологічному принципі побудови маршруту об'єкти вишиковуються в порядку їх історичної появи: старі пам'ятки пізнаються раніше, а нові – пізніше. Однак у цей порядок втручається просторовий чинник – розкиданість об'єктів по території. Оскільки логіка проходження будь-якого маршруту передбачає, що постійно потрібно рухатися далі, а не кружляти на одному місці й тим більше не повертатися назад, то строго витримати принцип хронології досить складно [32].

Тематичний принцип передбачає, що маршрут охоплює об'єкти, об'єднані однією тематикою. Найхарактерніше це для тематичних екскурсій.

Комплексний тематико-хронологічний принцип набув найбільшого поширення. Він поєднує два вищенаведених принципи – хронологічна послідовність у викладенні матеріалу витримується тільки всередині підтеми.

Отже, під час розробки маршруту екскурсовод має здійснити наступні кроки [34]:

- визначити початок і кінець маршруту, а також з'ясувати розташування обраних об'єктів та порядок їх відвідування;

- прийняти рішення стосовно місць зупинок для огляду пам'яток, включаючи зупинки з виходом з транспорту, а також уточнити, які саме екскурсійні об'єкти будуть представлені на цих зупинках;
- вивчити наявні транспортні шляхи та прийняти рішення щодо методу пересування (пішки, автобусом або іншим видом транспорту) на різних ділянках маршруту;
- розробити схему пересування між зупинками, де в межах населених пунктів шлях буде проходити вулицями, а між ними – автомагістралями або іншими шляхами сполучення;
- здійснити підрахунок загальної довжини маршруту та окремих його частин, якщо маршрут комбінований (пішохідний і транспортний).

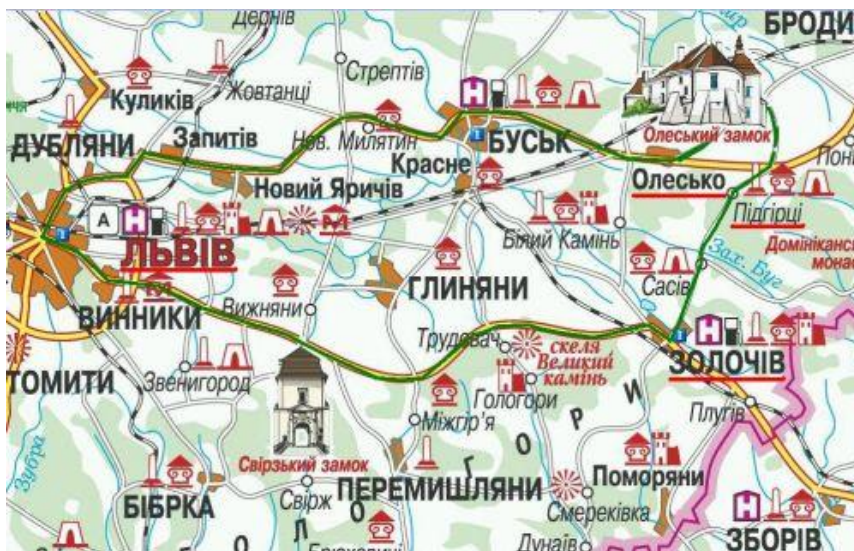

Рис. 8.2. Відрізок маршруту екскурсії старовинним Львовом

Об'їзд (обхід) маршруту – це завершальний етап, який має на меті [32]:

1. Ознайомитися із шляхами сполучення, вулицями та площами, по яких прокладений маршрут.
2. Уточнити місця запланованих зупинок на маршруті та розташування об'єктів на місцевості.
3. Перевірити доцільність ознайомлення з наміченими екскурсійними об'єктами.
4. Освоїти підходи чи під'їзди на автобусі до об'єктів або місць стоянок.
5. Знайти найкращі місця розташування групи для показу об'єктів.
6. Вибрати методи показу та розповіді для ознайомлення з об'єктами.
7. Провести хронометраж часу, необхідного як для ознайомлення з об'єктами, так і для пересування окремими ділянками маршруту, а також уточнити загальну тривалість екскурсії.
8. Виявити потенційні загрози на маршруті та продумати необхідні заходи безпеки.

Розробка маршруту завершується створенням його картографічної схеми (рис. 8.2). Для міських екскурсій маршрут прокладається через вулиці та площі,

якими група буде пересуватися. Для замських автобусних маршрутів схема відображає дороги, що проходять через основні населені пункти та автомагістралі. Спосіб пересування групи позначається характером лінії, а напрямок вказується за допомогою стрілок. Наприклад, суцільна лінія може позначати пішохідний шлях, а штрихова – автобусний. На схемі можуть також бути вказані проміжні відстані, що особливо корисно для замських маршрутів, а також швидкість руху автобуса на окремих ділянках.

На картосхемі умовними знаками позначаються екскурсійні об'єкти, які нумеруються відповідно до порядку їх огляду. Ці позначення з номерами виносяться в легенду карти, де також зазначаються назви об'єктів. Інші елементи, що можуть бути включені в картосхему, це місця зупинок маршруту, включаючи зупинки з виходом з автобуса. У легенді також вказується, на яких зупинках буде розглядатися конкретна підтема екскурсії.

Розробка автобусного маршруту завершується узгодженням і затвердженням його паспорта та схеми, а також розрахунком кілометражу та часу використання автотранспорту. При прокладанні автобусного маршруту необхідно дотримуватися «Правил дорожнього руху», «Статуту автомобільного транспорту», «Правил перевезення пасажирів» та інших нормативних актів відповідних відомств.

8.3. Підготовка тексту екскурсії

Текст екскурсії включає вербальний матеріал розповіді екскурсовода, необхідний для повного розкриття теми. Він розробляється лише після затвердження маршруту. До тексту ставляться такі вимоги: стислість, чіткість формулювань, достатня кількість фактичного матеріалу, системна подача інформації та її тематична спрямованість, літературна мова та ін.

Текст екскурсії поділяється на контрольний та індивідуальний.

Контрольний текст екскурсії розробляється творчою групою при створенні нової теми та виконуватиме функцію еталону, також відомого як текст бюро. Це означає, що кожен екскурсовод має формувати свою розповідь, спираючись на цей базовий матеріал. Контрольний текст включає основний інформаційний матеріал, необхідний для розкриття теми екскурсії, окреслюючи логічну послідовність подачі даних, узагальнення та висновки. Всі відомості в тексті ретельно перевіряються і підкріплюються посиланнями на наукові джерела, такі як літературні та архівні матеріали [34].

Матеріал у контрольному тексті часто подається за темами в хронологічній послідовності. Іноді структура формується відповідно до розташування екскурсійних об'єктів на маршруті, що є характерним для індивідуальних текстів. Це може також включати матеріали для вступу і висновку екскурсії, а також для забезпечення логічних переходів між різними частинами розповіді.

Контрольний текст слугує основою для створення різних варіантів екскурсії на одну й ту саму тему, враховуючи різну вікову категорію та національність туристів. Для спрощення процесу створення варіантів, до контрольного тексту можуть бути включені додаткові матеріали, пов'язані з об'єктами, що не входять до основного маршруту.

Згідно з практикою, обсяг контрольного тексту для трьохгодинної автобусної екскурсії становить 40-50 сторінок машинопису (шрифт 14, міжрядковий інтервал 1,5), а для пішохідної екскурсії – 25-30 сторінок. Серед основних формальних вимог є наявність титульного аркуша з назвою теми та екскурсійної установи, а також бібліографічного списку і посилань на джерела.

У екскурсійній практиці за основу розповіді екскурсовода береться індивідуальний текст, який формується відповідно до маршруту з розподілом матеріалу між зупинками та об'єктами для огляду. Індивідуальний текст є вербальним вираженням того, що екскурсовод говорить під час екскурсії, і він повинний висвітлювати питання, пов'язані з об'єктами та подіями.

Індивідуальний текст складається екскурсоводом самостійно на основі контрольного, при цьому не варто ховати цей матеріал від тих, хто розробляє нову для себе тему, оскільки над контрольним текстом працювала група висококваліфікованих фахівців. Будь-який екскурсовод не здатен самостійно досягти результатів, яких було досягнуто спільними зусиллями колективу. Проте перед зверненням до контрольного тексту екскурсовод повинен завершити попередню роботу зі збору, вивчення і первинної обробки матеріалу [41].

Розробка індивідуального тексту екскурсії починається з визначення її назви. Назва має чітко відображати зміст та місце проведення екскурсії, а для зручності запам'ятовування її кількість слів не повинна перевищувати п'яти. Існують прості та складні назви, де складна зазвичай складається з двох частин, розділених тире, при цьому друга частина розкриває і доповнює першу, наприклад: "Хотин – твердиня на Дністрі". Назва має бути мелодійною та в певній мірі "поетичною", тому часто використовуються вирази з відомих пісень і віршів, як, наприклад, "Буковина – чарівний край Черемошу й Прута".

Основна структура тексту екскурсії складається з вступу, основної частини та висновків. Вступ, що триває близько 5 хвилин, подається на місці зустрічі з групою і включає організаційні та інформаційні вказівки.

Організаційні вказівки передбачають знайомство групи з екскурсоводом та водієм (для автобусних екскурсій), також обговорюються організаційні моменти, пов'язані з пересуванням по маршруту, самостійним оглядом і фотографуванням пам'яток, та інші правила поведінки на екскурсії.

В інформаційних вказівках повідомляється тема, тривалість і протяжність екскурсії. Вказуються також місця, якими проходитиме маршрут, і називаються основні об'єкти, що відвідуватимуться. При цьому наголошується на унікальності тієї чи іншої пам'ятки. Все це робиться для того, щоб зацікавити аудиторію, підготувати її до сприйняття матеріалу екскурсії.

Зміст основної частини спрямований на розкриття теми. Вона складається з підтем, які є сукупністю кількох (близько п'яти) основних питань. Кожна підтема охоплює кілька екскурсійних об'єктів, тематично пов'язаних і зазвичай розташованих поруч, наприклад на одній площі. Основні питання найчастіше присвячуються окремим об'єктам чи подіям (див. табл. 8.1) [5].

Таблиця 8.1

Екскурсійні об'єкти та основні питання індивідуального тексту

Об'єкти показу	Основні питання
Підтема «Зародження австрійських Чернівців»	
Колишній «Генеральський дім»	«Генеральський дім» – «колиска» австрійської адміністрації
Римо-католицький костіол	Перший мурований храм Чернівецького середмістя
Будинок «Корабель»	«Корабель задоволень» на вулицях Чернівців
Підтема «Центральна площа Чернівців – серце міста»	
Центральна площа в цілому	«Площа ринок» – усі дороги ведуть сюди
Колишні готелі площі: «Париж», «Бель-В'ю», «Чорний орел», «Золотий лев»	Готелі «Площі ринок» – тут відбувалися різні історії
Міська ратуша	Ратуша – незмінний центр міського самоврядування
Центральна клумба площі	Пам'ятники, яким не щастило. (питання розкривається на матеріалах портфеля екскурсовода)
Художній музей	Щадниця – на кращих архітекторів не шкодувати грошей
Колишня кав'ярня «Габсбург»	«Клюб шанувальників кави», де велися світські бесіди

Кожна підтема має бути логічно завершеною та розглядатись у тій частині теми, яка їй «доручена». Бажано, щоби вона сприймалась екскурсантами не сама собою, а в сукупності з іншими підтемами. При цьому їх порядок в індивідуальному тексті, а також послідовність основних питань повинні узгоджуватись з маршрутом екскурсії.

Перехід від однієї підтеми до іншої здійснюється за допомогою логічних переходів, які розглядаються як важлива, хоча й не самостійна, складова індивідуального тексту. Вдало зроблені логічні переходи надають екскурсії єдності, забезпечують послідовність у викладенні матеріалу, є гарантією того, що наступна підтема буде сприйматись з інтересом. Вони робляться, як правило, перед пересуванням групи до першого об'єкта наступної підтеми та не повинні тривати довше за це пересування.

Часто при переході від однієї підтеми до іншої послуговуються формальними (конструктивними) переходами, не пов'язаними зі змістом екскурсії. Наприклад: «а тепер пройдемо до такої то площі», «зараз ми з вами

підемо до наступного об'єкта», «давайте оглянемо ще одне цікаве місце». Однак не варто заперечувати правомірність використання таких переходів і вважати їх помилками в екскурсійній роботі. У тих випадках, коли пересування між об'єктами займає лічені секунди, такі переходи неминучі.

Наприклад, при огляді експозицій у музеях і на виставках, де зали присвячені різним підтемам і розташовані неподалік один від одного.

Конструктивний перехід, не будучи «перехідним містком» між підтемами, спрямовує екскурсантів на ознайомлення з наступним об'єктом.

Повноцінний логічний перехід, як правило, складається з кількох речень, що змістовно пов'язують між собою окремі підтеми.

Наприклад, переходячи з Центральної площі Чернівців на вулицю О.Кобилянської, можна сказати: «Від Центральної площі Чернівців промінцями розходяться сім основних вулиць міста. На одній із них полюбляло селитися шановне панство, тож колись її так і називали – «панською». Тепер ця вулиця носить ім'я видатної буковинки, відомої української письменниці – Ольги Кобилянської».

Висновки тривають близько 5 хвилин. Робляться після розкриття останньої підтеми, як правило, в автобусі (для автобусних екскурсій). У них підсумовується все, що побачили та почули екскурсанти, та узагальнюються враження. Надається й інформація про інші екскурсії, які пропонуються бюро, особливо про ті, що логічно продовжують дану тематику (це стосується, завперш, екскурсійних циклів). Так, після оглядової екскурсії пропонується низка тематичних маршрутів для поглибленого ознайомлення з окремими аспектами даного міста чи краю.

Складений відповідно до цих вимог індивідуальний текст – це готова для використання розповідь екскурсовода, в якій знаходять своє відображення персональні особливості гіда, насамперед мовні. Тому текст варто писати від першої особи та виражати в ньому свою індивідуальність.

За своїм змістом обидва тексти (контрольний та індивідуальний) збігаються. Але це не означає, що в усіх екскурсоводів, які розробили теми на основі одного контрольного тексту, розповіді будуть однакові. Вони схожі за змістом, збігаються в оцінках історичних подій і фактів, у висновках. Стоячи біля одного й того ж об'єкта, екскурсоводи показують і розповідають те саме, але різними словами. Вони можуть використовувати різні звороти мови, викладати матеріал про об'єкт в іншій послідовності, одне і те саме положення розкривати на різних прикладах [41].

Розповідь та індивідуальний текст. Успіх розповіді екскурсовода залежить від того, наскільки індивідуальний текст наближений до загальноновживаної мови, як у ньому враховані особливості конкретної аудиторії. Однак не меншу роль відіграють мовленнєві здібності екскурсовода. Щоби розповідь гарно сприймалась, текст має бути науково-популярним за своєю стилістикою, адже екскурсовод – це не лектор, він поєднує процес пізнання з відпочинком. При цьому не можна зводити все до одних розваг. При вирішенні

питання про поєднання на екскурсії елементів пізнавальних і розважальних використовують принцип: розважального рівно стільки, скільки необхідно для перепочинку задля кращого подальшого сприйняття пізнавального.

На маршруті екскурсовода «кваплять» об'єкти. Дві-три години, які йому відведені для їх показу, разом із тим, що екскурсанти весь час «на ногах», змушують говорити коротко, чітко характеризувати пам'ятки, стисло та вичерпно викладати основний матеріал. При цьому тривалість розповіді не повинна перевищувати часу, на який об'єкт здатний прикувати до себе увагу – найчастіше це п'ять-десять хвилин. Якщо ознайомлення з пам'яткою затягується, то ніяка жвавість розповіді, жодні методичні прийоми не здатні відновити інтерес екскурсантів.

Техніка використання індивідуального тексту. Наявність індивідуального тексту не означає, що він весь повинен заучуватися напам'ять і доноситися до аудиторії слово в слово. Екскурсовод, як і лектор, може під час екскурсії користуватися індивідуальним текстом. Для зручності рекомендується перенести його основний зміст (короткі дані про об'єкт, основні положення розповіді, окремі цитати, історичні дати) на спеціальні картки. По кожній підтемі заповнюється кілька карток, кожна з яких, зазвичай, присвячується окремому питанню.

Використання карток на маршруті – право кожного екскурсовода, але з набуттям досвіду потреба в цьому зникає. Те, що вони знаходяться під рукою, тільки надає екскурсоводові впевненості. Він не зачитує картки повністю, а лише інколи заглянувши в них, пригадує окремі моменти. Найчастіше вони використовуються як конспект перед екскурсією, щоб освіжити в пам'яті матеріал розповіді, це можна також робити під час тривалих перерв між об'єктами. Ті картки, які містять факти, дати і цитати, а також уривки з художніх творів, що застосовуються у прийомі літературного монтажу, на екскурсії можуть зачитуватися частково або повністю.

Картка повинна бути зручною та розрахованою на тривале використання. Рекомендований розмір – кишеньковий, приблизно половина аркуша цупкого паперу формату А5. Картки повинні мати порядкові номери й складаються перед екскурсією відповідно до послідовності підтем, що розкриваються на маршруті.

Питання для обговорення:

1. Які основні труднощі виникають під час визначення тематики та добору об'єктів для міської оглядової екскурсії, і як їх можна подолати?
2. Як раціонально розподілити час між висвітленням історичного та сучасного аспектів міста в оглядовій екскурсії, враховуючи його специфіку (наприклад, місто-новобудова або місто зі значним історичним минулим)?
3. Яким чином можна забезпечити баланс між кількістю об'єктів показу та глибиною їх висвітлення у замиській екскурсії, щоб зберегти її пізнавальну цінність і комфорт для екскурсантів?

4. Як забезпечити баланс між подачею історичного та сучасного матеріалу в історичній екскурсії, щоб вона була одночасно пізнавальною та актуальною для екскурсантів?

5. Які методи та засоби реконструкції історичних подій є найбільш ефективними для створення яскравого і правдоподібного уявлення про епоху та місце подій під час історичної екскурсії?

6. Які методичні прийоми найбільш ефективно сприяють реконструкції військово-історичних подій та створенню емоційного впливу на екскурсантів під час показу місць бойових дій чи військових пам'яток?

7. Як методичні прийоми попереднього огляду, аналізу та руху сприяють глибшому сприйняттю архітектурних пам'яток екскурсантами?

8. Які аспекти архітектурного об'єкта (функціональні, конструктивні, естетичні) важливо підкреслити під час екскурсії, щоб максимально розкрити його художній образ та історичне значення?

9. Як методичні прийоми реконструкції, літературного монтажу та використання цитат сприяють зануренню екскурсантів у творчий світ митців і письменників?

10. Які методичні прийоми сприяють ефективному поєднанню науково-пізнавальної та естетичної складових природознавчих екскурсій?

Тема 9: ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСКУРСІЙ В МУЗЕЯХ

Мета: ознайомити здобувачів вищої освіти із ключовими поняттями та основами музеєзнавства, включаючи визначення та функції музеїв, їхню класифікацію та роль у суспільстві. Розкрити специфіку експозиційно-виставкової діяльності музеїв, а також висвітлити методику та особливості проведення екскурсій у музейному середовищі, враховуючи специфіку музейної експозиції, її змістовність та емоційно-естетичний вплив на аудиторію.

Зміст:

9.1. Суть і зміст понять «музеєзнавство», «музей», функції музеїв, класифікація музеїв

9.2. Експозиційно-виставкова робота музею

9.3. Особливості проведення екскурсій в музеях

9.1. Суть і зміст понять «музеєзнавство», «музей», функції музеїв, класифікація музеїв

Музеєзнавство - суспільна наука, що вивчає процеси збереження соціальної інформації, пізнання і передачі знань і емоцій шляхом музейних предметів, що вивчає музейну справу, музей, його функції і форми їх реалізації в

різних суспільно-економічних умовах. Коротко **музеєзнавство** визначається як практика, теорія і історія музейної справи в їх розвитку і вивченні [15].

Предмет музеєзнавства - коло об'єктивних закономірностей, які належать до процесів накопичення і збереження соціальної інформації, пізнання і передачі знань, традицій, уявлень і емоцій шляхом музейних предметів, до процесів виникнення, розвитку і суспільного функціонування музею, музейної справи.

Сучасне розуміння музею визначає його як невід'ємний соціальний інститут суспільства. **Музей** - історично обумовлений багатфункціональний інститут соціальної пам'яті, через який реалізується суспільна потреба у відборі, збереженні й репрезентації специфічних груп об'єктів - культурно-історичних і природничо-накових цінностей [28].

Музей - постійно діюча некомерційна установа культури, яка створена для збереження, вивчення і публічного представлення музейних предметів і музейних колекцій.

Функції музеїв у більшості своїй співпадають з функціями екскурсії [28]:

- Функція документування;
- Функція освіти та виховання;
- Функція організації вільного часу;
- Формування світогляду і системи ціннісних орієнтацій;
- Консолідація суспільства;
- Розвиток творчої активності особистості;
- Формування національного та професійного самосвідомості;
- Забезпечення історичної наступності;
- Розширення можливостей для пізнання.

Історично сформована сукупність музеїв, що діє на певній території, становить музейну мережу. Всі музеї країни становлять єдину музейну мережу України.

За адміністративно-територіальною ознакою мережа складається з республіканських, обласних і районних музеїв.

За юридичною приналежністю й формою власності музеї діляться на державні й відомчі, суспільні й приватні.

За масштабом діяльності виділяються центральні, регіональні й місцеві музеї.

За типологією, обумовленою суспільним призначенням музеїв, виділяються науково-дослідні, науково-просвітні, навчальні музеї. Науково-дослідні музеї створюються переважно на правах відділів при академічних та інших науково-дослідних установах. Культурно - освітній і просвітній напрямки мають широко доступні науково-просвітні музеї. Навчальні музеї існують при навчальних закладах як місце зосередження наочних приладдів, що сприяють наочності й образності викладання. На практиці, виходячи зі специфіки музейної роботи, ці типи музеїв нерідко становлять єдине ціле.

Організація екскурсійної діяльності: конспект лекцій

Рис. 9.1. – Класифікація музеїв України [15]

Музеї можуть бути колекційного й ансамблевого типу. В основі перших лежать збори музейних предметів, що відповідають профілю музею.

Колекції можуть бути:

- систематичні, класифіковані за ознакою однотипності предметів, які в них входять;
- тематичні, створені з різнотипних предметів, що розкривають конкретну тему;
- меморіальні, пов'язані з конкретною історичною подією або особою;
- персональні, стосовні до конкретної особи.

Відповідно до цього формуються різні типи музеїв: історичні, художні або меморіальні (рис.9.1.).

Музеї ансамблевого типу припускають наявність музеєфікованого ансамблю, в основі якого лежить ансамбль нерухомих пам'яток, інтер'єрів, природи, культурно-історичного середовища. До них належать місто-музей, палац-музей, будинок-музей, квартира-музей, майстерня-музей, садиба-музей, пам'ятник-музей. На основі музеєфікації ансамблів створюються музеї під відкритим небом, музеї-заповідники.

Найпоширеніший тип - музеї-заповідники.

відповідає профілю конкретної наукової або технічної, виробничої або культурної, художньої або мистецтвознавчої дисципліни, відбиваної в діяльності музею. Відповідно до цього виділяються наступні групи музеїв [28]:

- історичні,
- художні,
- мистецтвознавчі,

- літературні,
- архітектурні,
- природничо-наукові,
- технічні,
- галузеві, комплексні.

Рис. 9.2. – Музейна класифікація за областями України

Ще однією категорією класифікації музеїв є визначення їхнього профілю, що

У ці групи входять [2]:

- **акваріум-музей** - природничо-науковий музей, що спеціалізується на збереженні, вивченні й експонуванні морської або прісноводної фауни й флори, що використовує з цією метою акваріуми, дельфінарії й океанаріуми;
- **антропологічний музей** - музей, що відбиває процеси походження і розвитку людини, біологічна розвиток і поширення людських рас;
- **археологічний музей** - історичний музей, що здійснює збирання, зберігання, вивчення й експонування древніх речовинних джерел - пам'ятників археології;
- **архітектурний музей** - музей, що здійснює збирання, зберігання, вивчення, експонування, популяризацію здобутків, пов'язаних з історією й практикою архітектури;

- **біологічний музей** - природничо-науковий музей, що відбиває всю розмаїтість проявів життя на основі вивчення, експонування, пропаганди біологічних об'єктів;
- **ботанічний музей** - варіант біологічного музею, що відбиває видове різноманіття, будову, життєдіяльність, родинні зв'язки, поширення й закономірності розвитку рослин, еволюцію флори, специфіку рослинних співтовариств регіонів, природних зон і ландшафтів;
- **воєнно-історичний музей** - музей історичного профілю, що відбиває військову історію й розвиток військового мистецтва;
- **геологічний музей** - природничо-науковий музей, що відбиває розвиток геологічних процесів на Землі, що містить колекції геологічних матеріалів;
- **декоративно-прикладного мистецтва музей** -- художній музей, що збирає, зберігає, вивчає та експонує, здобутки декоративно-прикладного й народного мистецтва, художньої промисловості, дизайну, традиційних ремесел, кустарних промислів;
- **дитячий музей** - комплексний музей, розрахований на дитячу аудиторію, її інтереси й потреби, вікові й психологічні особливості;
- **природничо-науковий музей** - музей, що відбиває процеси, які відбуваються у природі в ході взаємодії з нею суспільства, а також розвиток природничих наук, теорії й технології природокористування;
- **зоологічний музей** - варіант біологічного музею, що відбиває видове різноманіття тварин, їхнє поширення, взаємини із середовищем перебування й одного з одним;
- **історії релігії музей** - історичний музей, що відбиває розвиток релігії як складного соціокультурного феномена, еволюцію релігійних вірувань і культів, релігійної церковної організації, місце релігії в культурі різних народів і епох, релігійно-суспільних рухів;
- історичний музей розвитку суспільства;
- **історико-побутовий музей** - історичний музей, що зберігає або відтворює картину побуту різних різних прошарків суспільства, соціально-психологічні його особливості;
- **історико-революційний музей** - історичний музей історії революційного суспільного руху і окремих його представників;
- **краєзнавчий музей** - комплексний місцевий музей який відбиває історію, природу, умови розвитку конкретного краю; є частиною крайової культурної спадщини, самий масовий тип музеїв;
- **книги музей** - музей, що розкриває на основі книжкових і пов'язаних з ними пам'яток суспільно-історичне значення книги як явища духовної й матеріальної культури;
- **літературний музей** - музей, що відбиває розвиток літературного, духовної життя суспільства, літературного процесу, творчості письменників і інших учасників літературного процесу;

- **медичний музей** - музей, що відбиває розвиток медицини й охорони здоров'я;
- **меморіальний музей** - музей, метою якого є ввічнення пам'яті про видатні історичні події, державних і суспільних діячів, представників науки, культури, мистецтва. Такі музеї розташовуються переважно в будівлях, у яких жили або бували ці діячі або відбувалися дані події;
- **мінералогічний музей** - природничо-науковий музей присвячений процесам, способам, результатам мінерало- і рудоутворення, природничим хімічним процесам які проходять на планетах і в космосі;
- **музичний музей** - музей, що відбиває розвиток музичного життя суспільства, творчості композиторів, музикантів, виконавців, інших учасників музичного процесу;
- **народного мистецтва музей** - художній музей, що відбиває еволюцію естетичних уподобань народу, відбитих у художніх формах творів традиційного народного мистецтва;
- **науки й техніки музей** - музей, що відбиває процес розвитку науки й техніки, виявлення й зберігання пам'ятників науки й техніки, пропаганду історії науки й техніки, популяризацію основ науково-технічних знань, що здійснює діяльність по безперервному навчанню;
- **палеонтологічний музей** - природничо-науковий музей, що відбиває еволюцію біосфери Землі;
- **педагогічний музей** - музей, що відбиває історію і сучасний стан народної освіти, що зберігає й використовує в просвітніх цілях пам'ятники педагогічної культури;
- **підводної археології музей** - варіант музею археології, що зберігає підводні археологічні знахідки, переважно з місць аварій корабля;
- **грунтознавства музей** - природничо-науковий музей, що відбиває знання про ґрунт як самостійне природне тіло й найважливіший компонент природних ресурсів, про екологічні функції ґрунту, процеси ґрунтоутворення, будові ґрунтового покриву, ролі ґрунту в житті людини на основі збирання, вивчення, пропаганди колекцій ґрунтових монолітів і ґрунтових зразків;
- **промисловий музей** - музей, що відбиває історію і сучасний стан різних форм промислового виробництва або його окремих галузей;
- **сільськогосподарський музей** - музей, що відбиває історію й сучасний стан сільськогосподарського виробництва або його окремих галузей, а також історію сільського побуту;
- **музей зліпків** - художній музей зліпків з витворів скульптури й декоративно-прикладного мистецтва, малодоступних у місці створення музею, використовується в основному в навчальних цілях;
- **театральний музей** - музей, що відбиває історію театру, театального мистецтва, творців театального мистецтва;
- **навчальний музей** - музей, створюваний при навчальному закладі як музей, що забезпечує наочність при проведенні навчального процесу;

- **навчальних закладів музеїв** - музеїв, що відбиває історію конкретного навчального закладу;
- **художній музей** - музей, що відбиває розвиток мистецтва, що задовольняє естетичні потреби людини;
- **церковно-історичний музей** - музей, що відбиває художні традиції й історію церкви;
- **шкільний музей** - створюваний на основі школи як навчального закладу музеїв широкого профілю, призначений для підвищення ефективності навчально-виховного процесу, розвитку пізнавальної й творчої активності учнів, формування в них навичок ціннісно-орієнтованого відношення до історико-культурної спадщини, прилучення до нього;
- **екомузей** - музей, що включає в сферу музейного розвитку культурно-історичне, природне середовище й людину;
- **етнографічний музей** - музей, що відбиває етногенез народів і окремих етнічних груп, їхній побут, культуру.

Розвиток базових профільних музеїв може доповнюватися новими, що виникають на стику окремих наук і культур. Традиційні музеї в міру розвитку суспільства доповнюються новими різновидами. Науковий розвиток веде до вдосконалення роботи музеїв.

9.2. Експозиційно-виставкова робота музею

Візитною карткою музею, видимою для відвідувачів, є його експозиційно-виставкова робота.

Музейна експозиція - цілеспрямована, науково обґрунтована демонстрація музейних предметів, композиційно організованих, прокоментованих, технічно й художньо оформлених, що створюють специфічний музейний образ природних і суспільних явищ. Відкриваючи можливість безпосереднього контакту людини з культурними й науковими цінностями, експозиція музею становить основу музейної комунікації і є необхідною базою для реалізації культурно-освітньої діяльності музеїв [2].

Музейна експозиція може також розглядатися як інформаційно-комунікативна музейна система, заснована на знаковому значенні музейних предметів, що створюють завдяки своїм емоційним, науковим, художнім властивостям модель об'єктивного світу, адекватно сприйману відвідувачами музею.

Основні особливості музейної експозиції наступні [28]:

- у ній представлені музейні предмети, здатні дати відвідувачу різноманітну інформацію, передати його причетність до тієї моделі реального світу, який представляє експозиція, зробити на нього емоційний вплив;
- в її основі лежить розроблена колективом музею наукова концепція, що визначає зміст експозиції, принципи відбору музейних предметів, їхнє угруповання, композицію, інтерпретацію й художнє рішення.

Ці особливості відрізняють музейну експозицію від інших можливих виставок і експозицій, що є розміщенням представлених на огляд будь-яких предметів. На відміну від них текст музейної експозиції необхідно не тільки читати, але й осмислювати, почувати, співпереживати тої моделі об'єктивного миру, що у ній представлена.

З особливостей музейної експозиції виходять основні принципи її побудови [34]:

основою експозиції є її науковість, обумовлена науковою концепцією;

- о предметність експозиції;

- о комунікативність експозиції, її дохідливість, універсальність, здатність передавати інформацію, бути основою комунікативної системи.

Музейні експозиції можуть бути систематичними й ансамблевими, ландшафтними й тематичними залежно від методики їхньої побудови, під якою розуміється науково обґрунтований, вихідний із змісту експозиції порядок угрупування й організації експозиційних матеріалів.

Систематична експозиція будується відповідно до класифікаційної системи конкретної наукової дисципліни або галузі виробництва. В її основі - системний, типологічний ряд музейних предметів, що відбивають еволюційні процеси в природі й людській діяльності.

Ансамблева експозиція зберігає або реконструює на документальній

основі реальну обстановку життя конкретної людини або типову для соціального прошарку певної епохи. В її основі - життєвий, природний, експозиційний комплекс, у якому експонати перебувають у середовищі свого побутування, зберігаючи існуючі між ними зв'язки.

Ландшафтна експозиція відтворює взаємозв'язки, взаємозалежність природних компонентів. В її основі - біоугрупування, що відбивають розвиток тваринного і рослинного світу. Основні прийоми показу - панорама і діорама, складені як композиції з миру живої природи.

Тематична експозиція

[2]присвячена розкриттю визначеної нею тематики, сюжету, проблеми, створенню музейного образу відбиваних подій або явищ. В її основі - тематико-експозиційний комплекс, група зв'язаних по змісту або окремих ознаках предметів, що становлять зорову й значеннєву єдність, що розкривають певний сюжет, тему.

Залежно від типу музею ці варіанти експозицій можуть виступати доповнюючи одна одну, що сприяє більш повному й об'ємному формуванню музейної моделі реального миру. Вибір методів експонування залежить від профілю музею, теми, цільових настанов експозиції, специфіки колекції, розмірів експозиційних площ.

В основі експозицій і виставок перебувають експозиційні матеріали. До них належать:

- музейні предмети, справжні експонати, що зберігаються в основному фонді музею;
- відтворення музейних предметів, копії, репродукції, моделі, муляжі, зліпки, голограми, реконструкції, що зберігаються в науково-допоміжному фонді музеїв;

- науково-допоміжні матеріали, карти, діаграми, схеми, плани, креслення, таблиці, виконувані для конкретної експозиції;
- тексти й анотації, що розробляються для конкретної експозиції.

9.3. Особливості проведення екскурсій в музеях

Безпосереднім проявом культурно-просвітньої діяльності музею є його екскурсійна діяльність, здійснювана у формі музейних екскурсій.

Екскурсійна діяльність - область культурно-просвітньої діяльності музею, в основі якої знаходиться екскурсія з метою ознайомлення відвідувачів з пам'ятниками історії й культури, що перебувають у музейних зборах, представлених або в експозиції, або на виставці, створення комунікативного середовища, здійснення просвітнього, освітнього процесу. В її основі лежить діалог представника музею - екскурсовода й відвідувача - представника суспільства [2].

Музейна екскурсія - колективний огляд музею, визначного місця, виставки, об'єкта природи й т.д. по певному маршруті під керівництвом екскурсовода з пізнавальними, освітніми, науковими й виховними цілями, а також для задоволення естетичних потреб при використанні вільного часу.

Екскурсія музейна - форма культурно-освітньої діяльності музею, заснована на колективному огляді об'єктів музейного показу під керівництвом фахівця із заздалегідь наміченої теми й спеціального маршруту.

Можна запропонувати визначення музейної екскурсії як одного із засобів комунікації, у процесі якої виникає діалог музею й суспільства, результатом чого є реалізація музеєм своїх просвітніх і освітніх завдань. Діалог здійснюється в процесі огляду музейної експозиції або виставки по заздалегідь наміченому маршруті. У ході екскурсії в результаті зорового, моторного й вербального сприйняття відвідувачем музейних об'єктів відбувається його соціалізація, здійснюються просвітні й освітні завдання. Роль же екскурсовода зводиться до організації цього процесу й участі в передачі відвідувачам музейних духовних цінностей.

Залежно від типу музею, мети екскурсії й вибору об'єктів і прийомів показу, широти тематики й складу екскурсантів виділяються наступні екскурсії [28]:

- історичні, літературні й т.д.;
- по експозиції, виставці, території музею;
- загальноосвітні, методичні, навчальні;
- оглядові, тематичні, циклові;
- дитячі, дорослі, змішані;
- для місцевих жителів, приїжджих, туристів;
- для однорідної й різнорідної аудиторії.

Екскурсії можуть проводитися екскурсоводами й автогідами.

Перш ніж вийти на музейну аудиторію, екскурсовод так само повинен підготувати текст екскурсії й здати пробну екскурсію методичної комісії. Він повинен вільно володіти не тільки темою, але й методикою проведення екскурсії. У цілому вимоги до екскурсовода, який проводить музейні екскурсії такі самі як і до звичайних екскурсоводів.

Питання для обговорення:

1. Яким чином функції музеїв як соціального інституту взаємопов'язані з їхнім суспільним призначенням та формами реалізації?

2. Як типологія музеїв впливає на їхню роль у забезпеченні доступу до культурно-історичних і природничо-наукових цінностей?
3. Які критерії визначають профіль музею, і як його вибір впливає на збереження, популяризацію та дослідження культурної й наукової спадщини?
4. Як інтеграція профільних музеїв із новими науковими й культурними напрямами впливає на розвиток музейної справи та суспільне сприйняття музеїв?
5. Які принципи побудови музейної експозиції є найефективнішими для забезпечення емоційного впливу на відвідувачів та їхньої залученості до змісту експозиції?
6. Як вибір методів експонування залежить від профілю музею, його цілей та особливостей колекції?
7. Які методи та прийоми використовуються екскурсоводами для створення ефективного комунікативного середовища між музеєм і суспільством?
8. Які фактори впливають на вибір типу музейної екскурсії (історична, тематична, навчальна тощо) залежно від аудиторії та поставлених цілей?

Тема 10. ПРОФЕСІЙНА МАЙСТЕРНІСТЬ ЕКСКУРСОВОДА

Мета: дослідити основні складові професійної майстерності екскурсовода, зокрема ключові кваліфікаційні вимоги до цієї професії, а також нормативні акти, що регулюють порядок видачі дозволів на здійснення туристичного супроводу. Здобувачі вищої освіти повинні ознайомитись з основними вимогами до професійної підготовки екскурсоводів, зрозуміти принципи та механізми сертифікації в туристичній галузі, а також здобути знання, необхідні для ефективної професійної діяльності в сфері туристичних послуг.

Зміст:

- 10.1. Складові професійної майстерності екскурсовода
- 10.2. Кваліфікаційні вимоги до екскурсоводів
- 10.3. Шляхи підвищення професійної майстерності екскурсовода

10.1. Складові професійної майстерності екскурсовода

Професійна майстерність — це сукупність знань, умінь, навичок та особистісних якостей, які дозволяють особі ефективно виконувати професійні обов'язки на високому рівні. Вона включає в себе не лише технічні й спеціалізовані навички, а й здатність застосовувати ці знання та вміння в конкретних умовах роботи, а також здатність до самовдосконалення та професійного розвитку [18].

Рис. 10.1. - Складові професійної майстерності екскурсовода

Професійна майстерність екскурсовода є комплексним поняттям, що включає сукупність знань, умінь, навичок і особистісних якостей, необхідних для ефективного виконання екскурсійної діяльності (рис. 10.1.). Ця майстерність формується на основі міждисциплінарного підходу, що охоплює різні аспекти професійної підготовки та розвитку [22].

Екскурсовод повинен володіти ґрунтовними знаннями з історії, культури, географії, архітектури, мистецтва та інших дисциплін, залежно від тематики екскурсій. Ці знання мають бути актуальними, точними та добре структурованими, що дозволяє створювати логічно вибудовану розповідь.

Екскурсовод має вміти налагоджувати контакт з аудиторією, враховувати її інтереси та рівень підготовки. Важливим є вміння доступно й цікаво подавати інформацію, використовувати різноманітні стилістичні прийоми, адаптувати мову до аудиторії та підтримувати її увагу протягом екскурсії.

До складу цих здібностей входять планування екскурсії, контроль за дотриманням розкладу, організація групи, врахування логістичних аспектів (транспорт, маршрути) та забезпечення комфортних умов для учасників.

Екскурсовод повинен виконувати просвітницьку функцію, стимулювати пізнавальну активність учасників та сприяти їхньому саморозвитку. Це вимагає вміння ставити запитання, які активізують мислення, створювати інтерактивну взаємодію та мотивувати до подальшого вивчення теми.

Успішна екскурсійна діяльність передбачає використання оригінальних прийомів і методик, які роблять подачу матеріалу більш емоційною та захопливою. Сюди входить вміння імпровізувати, адаптувати розповідь до змінних умов або потреб групи, а також застосування мультимедійних засобів.

Екскурсовод має бути стійким до стресу, вміти швидко реагувати на непередбачувані ситуації, зберігати самоконтроль і позитивний настрій. Важливо також враховувати психологічні особливості учасників екскурсії для забезпечення комфортної атмосфери.

Екскурсовод є обличчям екскурсійної діяльності, тому дотримання етичних норм, повага до культури та традицій, а також охайний зовнішній вигляд і ввічливість є необхідними складовими професійної майстерності.

Таким чином, професійна майстерність екскурсовода є синтезом інтелектуальних, комунікативних, організаційних і творчих здібностей, які забезпечують високий рівень екскурсійного обслуговування. Її вдосконалення є безперервним процесом, що вимагає постійного саморозвитку та адаптації до нових викликів і умов.

10.2. Кваліфікаційні вимоги до екскурсоводів

Кваліфікаційні вимоги — це сукупність критеріїв, що визначають мінімальні стандарти знань, умінь, навичок, досвіду та особистісних якостей, необхідних для виконання конкретної професійної діяльності або посади. Вони встановлюються для того, щоб забезпечити ефективність і якість виконання обов'язків працівників у певній галузі або на конкретному робочому місці [18].

Екскурсоводами можуть працювати особи, які мають базову вищу освіту, повну вищу освіту; мають посвідчення або диплом про спеціальну екскурсійну підготовку (учбовий заклад, курси підвищення або перепідготовки фахової кваліфікації) та отримали дозвіл у встановленому порядку. Для осіб, які мають учений ступінь та вчене звання, вимога щодо наявності посвідчення або диплома про спеціальну екскурсійну підготовку не є обов'язковою. Для екскурсоводів знання іноземної мови не є обов'язковою умовою. Екскурсоводи, що надають екскурсійні послуги, повинні мати [22]:

високий освітній рівень в різних галузях знань зі спеціальним акцентом на краєзнавство, історію, географію, мистецтво і архітектуру, економіку, політику, релігію тощо. Постійно вдосконалювати свої знання та професійні навички;

знання спеціальної термінології відповідно до екскурсійної тематики; гуманітарні навички та навички спілкування, володіння технологією відбору інформації, вміння встановити сприятливу дружню атмосферу в екскурсійній групі;

перелік екскурсійних тем та шляхової інформації про визначні місця або місцевості за маршрутом слідування групи до місця призначення, підтверджених контрольними текстами та методичними розробками, технологічними картами, рецензуванням на прослуховування на маршруті тощо (наявність переліку

документації відповідно до вимог чинних стандартів, норм та правил у галузі туризму), характеристики з місця екскурсійної роботи; відповідність критеріям оцінки розповіді екскурсовода, зокрема ознайомлювальна цінність, чіткість висловлювання, зацікавленість, емоційність, доступність викладення тексту екскурсії, техніка та культура мови.

Кваліфікаційні вимоги до екскурсовода наведені у таблиці 10.1.

Таблиця 10.1.

Вимоги до екскурсовода

Екскурсовод повинен знати: нормативну базу і стандарти, які регулюють надання екскурсійних послуг в Україні; історію, культуру, географію регіону; основні екскурсійні об'єкти і місцевості регіону в історичному, географічному особистісному і культурному аспекті, в тому числі експозиційний матеріал музеїв та виставково-культурних центрів; правила обслуговування на пішохідних, транспортних та комбінованих екскурсійних маршрутах; правила обслуговування на міських та позаміських екскурсійних маршрутах; інструкції о правилах поведінки туристів на транспортних засобах; схему дій на випадок непередбачуваних ситуацій; іноземну мову (основної клієнтури);	Екскурсовод повинен вміти: використовувати методичні прийоми показу, розповіді та спеціалізовані методичні прийоми; використовувати прийоми техніки ведення екскурсії; працювати в складі групи над створенням нової екскурсії; складати індивідуальний текст екскурсії; оформлювати необхідну документацію та складати звіти; використовувати принципи диференційованого підходу до екскурсійного обслуговування; користуватися спеціалізованою термінологією по туристсько-екскурсійній тематиці; оказувати первинну медичну допомогу;
Екскурсовод повинен володіти: основи протоколу та етикету; граматикою та стилістикою української та російської мови; теорією міжособистісних комунікацій; технікою публічних виступів; основами психології; основи конфліктології; основами організаційної культури; основами педагогіки; - основами логіки;	Екскурсовод зобов'язаний: постійно вдосконалювати знання та навички з професійної майстерності; виконувати правила внутрішнього трудового розпорядку; виконувати правила і норми охорони праці.

Сучасні тренди в туризмі, зокрема цифровізація, персоналізація послуг і зростаючий попит на сталий туризм, сприятимуть зміні кваліфікаційних вимог

до екскурсководів у майбутньому. Екскурсководи будуть зобов'язані використовувати сучасні цифрові інструменти, такі як віртуальна реальність (VR), доповнена реальність (AR) та інтерактивні мобільні додатки, для створення унікального досвіду туристів. Відповідно, кваліфікаційні вимоги включатимуть володіння технологічними навичками, програмним забезпеченням для презентацій та онлайн-інструментами.

З огляду на глобалізацію та інтернаціоналізацію туризму, очікується, що екскурсководи матимуть вищий рівень володіння кількома іноземними мовами, що забезпечить якісне обслуговування різних категорій туристів.

У зв'язку з популярністю автентичного та культурного туризму, екскурсководи будуть повинні демонструвати ґрунтовні знання з історії, культури, звичаїв і традицій регіонів. Це потребуватиме від них постійного навчання і досліджень.

Вимоги до сталого розвитку туризму зростають, тому екскурсководи повинні будуть розуміти принципи екологічного туризму, знати правила збереження природи та вміти передавати туристам знання про екологічну відповідальність.

Тренди в гастрономічному, пригодницькому, медичному туризмі передбачають, що екскурсководи знатимуть специфіку цих напрямів. Наприклад, вони повинні розуміти основи здоров'я у медичному туризмі або знати місцеві кулінарні особливості в гастрономічному туризмі.

Сучасний турист потребує індивідуального підходу, тому комунікаційні, презентаційні, лідерські навички, а також здатність вирішувати конфлікти та адаптувати програму екскурсії до потреб групи стануть основними вимогами.

У зв'язку зі зростанням попиту на персоналізовані тури, екскурсководи матимуть навички роботи з великими даними (Big Data) для аналізу уподобань туристів, формування пропозицій і побудови оптимальних маршрутів.

Таким чином, майбутнє професії екскурсводою передбачає інтеграцію технологічних, екологічних і міжкультурних компетенцій, що сприятиме наданню туристам високоякісних і адаптованих до їхніх потреб послуг. Водночас це вимагає перегляду стандартів підготовки екскурсководів у системі освіти, впровадження нових методик навчання і підвищення кваліфікації.

10.3 Шляхи підвищення професійної майстерності екскурсводою

В умовах сучасної туристичної індустрії, яка характеризується динамічними змінами, підвищенням вимог до якості обслуговування та розвитком нових технологій, значно зростає потреба у висококваліфікованих екскурсводах, здатних не лише ефективно передавати знання, але й створювати унікальні досвіди для туристів. Актуальність заходів, спрямованих на удосконалення професійної майстерності екскурсководів, полягає у наступному:

1. Зростання конкуренції на туристичному ринку.
2. Зміни в інтересах та вимогах туристів.

3. Різноманітність цільових аудиторій.
4. Впровадження новітніх технологій у екскурсійний процес.
5. Психологічні та педагогічні аспекти екскурсійної діяльності.
6. Підвищення вимог до професійної підготовки екскурсоводів.

Завдяки розвитку туристичної індустрії зростає кількість екскурсійних агентств та туристичних напрямків. В умовах конкуренції важливим фактором успіху є не тільки глибина знань екскурсовода, але й його здатність ефективно взаємодіяти з різними категоріями туристів, адаптуючи екскурсії до їхніх інтересів та потреб. Відповідно, удосконалення методичної роботи та професійних навичок є необхідною умовою для забезпечення конкурентоспроможності в галузі.

Сучасні туристи мають високі вимоги до якості інформації, її подачі та формату екскурсій. Вони часто шукають не лише традиційне знайомство з історією чи культурою, а й прагнуть до інтерактивних, інноваційних та емоційно насичених форм екскурсій. Це вимагає від екскурсоводів постійного вдосконалення своїх методичних прийомів, розвитку нових форм подачі матеріалу та інтеграції сучасних технологій у процес екскурсійної діяльності. Тому удосконалення організації методичної роботи та розробка нових технологій для ефективної подачі інформації є важливою вимогою часу.

Сучасний екскурсійний ринок характеризується різноманіттям туристичних груп — від дітей до людей похилого віку, від індивідуальних туристів до великих груп. Це вимагає від екскурсоводів вміння адаптувати свої методи і техніки проведення екскурсій, щоб задовольнити потреби кожної категорії туристів. Розробка і вдосконалення методичних прийомів, з урахуванням вікових та соціальних особливостей аудиторії, є важливою складовою професійного розвитку екскурсовода.

Зростання впливу цифрових технологій в усіх сферах діяльності, включаючи туризм, створює нові можливості для екскурсоводів. Використання мультимедійних засобів, віртуальних турів та інших інноваційних методів дозволяє екскурсоводам зробити свої виступи більш інтерактивними та привабливими для туристів. Однак для ефективного впровадження нових технологій необхідне постійне удосконалення методичних матеріалів та відпрацювання нових прийомів роботи.

Здатність екскурсовода встановлювати емоційний контакт з групою, правильно реагувати на запитання та переживання туристів, а також створювати атмосферу, яка сприяє пізнавальному процесу, є невід'ємною частиною успішної екскурсії. Це вимагає від екскурсоводів знань у галузі психології та педагогіки, що дозволяє зберігати контакт з різними групами людей і задовольняти їхні інтелектуальні та емоційні потреби. Тому актуальність вдосконалення цих навичок є безсумнівною [7,8].

Високий рівень освіти та професійної підготовки екскурсоводів став однією з основних вимог сучасної туристичної індустрії. Постійне підвищення кваліфікації, впровадження нових методичних документів, а також розвитку

індивідуальних підходів до навчання дозволяє екскурсоводам не тільки підтримувати свою кваліфікацію на високому рівні, а й надавати послуги, які відповідають вимогам сучасного туриста.

Таким чином, заходи, спрямовані на удосконалення професійної майстерності екскурсоводів, є актуальними у зв'язку з постійним розвитком туристичної галузі, змінами вимог туристів, використанням новітніх технологій та необхідністю підвищення рівня професійної підготовки екскурсоводів. Вони відповідають вимогам сучасного ринку і є важливим кроком до забезпечення високої якості екскурсійних послуг.

Покращення професійної майстерності екскурсоводів є важливим аспектом розвитку екскурсійної діяльності, адже високий рівень підготовки та кваліфікації фахівців сприяє не лише успішному проведенню екскурсій, а й підвищенню загальної якості туристичної індустрії. Різноманітні заходи (рис.10.2.), спрямовані на вдосконалення професіоналізму екскурсоводів, включають як формальні, так і неформальні методи навчання, розвитку та вдосконалення навичок.

Рис. 10.2. - Заходи, які покращують професійну майстерність екскурсоводів

Одним із основних заходів є систематичне підвищення кваліфікації екскурсоводів через курси, тренінги та семінари, які проводяться на базі навчальних закладів або професійних організацій. Це включає вивчення новітніх методик екскурсійної діяльності, покращення навичок комунікації, а також опанування нових інформаційних технологій, які дозволяють робити екскурсії більш інтерактивними та привабливими для різних категорій туристів.

Інтеграція сучасних технологій у процес екскурсійної діяльності є важливим кроком до покращення майстерності екскурсоводів. Використання мультимедійних засобів, мобільних додатків, віртуальних турів та інших інноваційних технологій дозволяє екскурсоводам створювати більш захоплюючі та інформативні екскурсії, що відповідають вимогам сучасного туриста.

Екскурсоводи повинні вдосконалювати свої навички в області психології і педагогіки, щоб ефективно адаптувати зміст екскурсії до потреб різних аудиторій. Це включає вміння визначати рівень зацікавленості та знань учасників екскурсії, коригувати подачу матеріалу відповідно до інтересів туристів, а також створювати сприятливу атмосферу для активної взаємодії під час екскурсії.

Для підвищення професійної майстерності екскурсоводів важливим є розвиток комунікативних здібностей. Професійні тренінги, які сприяють розвитку умінь ефективно взаємодіяти з аудиторією, використовувати різні методи впливу на слухачів, а також покращують вміння слухати і відповідати на запитання, допомагають екскурсоводам більш успішно досягати контакт з різними групами туристів.

Членство в професійних асоціаціях екскурсоводів та участь у національних та міжнародних форумах дозволяє отримати доступ до новітніх досліджень, методик та стандартів, що стосуються екскурсійної діяльності. Взаємодія з колегами сприяє обміну досвідом, підвищенню професійного рівня та розвитку інноваційних підходів у роботі.

Значна роль у розвитку професійної майстерності належить самоосвіті екскурсовода. Регулярне читання спеціалізованої літератури, участь у онлайн-курсах, вивчення нових мов, вивчення історичних та культурних аспектів різних місць дозволяє екскурсоводу зберігати актуальність знань і відповідати на запити найвибагливіших туристів.

Робота екскурсовода вимагає емоційної стійкості та здатності ефективно керувати групою. Тренінги з психології, управління стресом та розвитку лідерських якостей допомагають екскурсоводам зберігати спокій у непередбачуваних ситуаціях, краще управляти емоційними реакціями туристів та підтримувати позитивну атмосферу протягом усієї екскурсії.

Важливим елементом вдосконалення професіоналізму є розвиток культурної компетенції екскурсоводів. Це включає знання культурних традицій, етикету, особливостей поведінки туристів з різних країн, що дозволяє уникати конфліктних ситуацій та забезпечувати комфортне спілкування з різними групами.

Отже, комплексний підхід до вдосконалення професійної майстерності екскурсоводів включає в себе різноманітні заходи, які сприяють розвитку їхнього інтелектуального, практичного та емоційного потенціалу. Впровадження цих заходів дозволяє екскурсоводам не лише підвищити свою кваліфікацію, а й адаптуватися до постійно змінюваних вимог туристичної галузі.

У контексті стрімкого розвитку туристичної індустрії та змін, які відбуваються у вимогах до туристичних послуг, актуальність впровадження нових методик підготовки екскурсоводів до нових екскурсій є надзвичайно високою (рис.10.3). Зміни, що відбуваються в суспільстві, технологіях, а також у самих вимогах туристів, зумовлюють потребу у постійному оновленні підходів до навчання та підготовки фахівців екскурсійної діяльності.

Рис. 10.3. - Складові імплементації сучасних трендів в методики підготовки екскурсоводів до нових екскурсій

Впровадження нових методик підготовки екскурсоводів сприяє підвищенню їх професійної компетентності, здатності адаптуватися до сучасних вимог ринку та значно покращує якість наданих екскурсійних послуг, а саме:

1. Сучасні туристи очікують не лише традиційного набору фактів про пам'ятки та місця, але й інтерактивних і захоплюючих форм подачі інформації. Це вимагає від екскурсоводів здатності застосовувати новітні технології та методики, такі як мультимедійні презентації, мобільні додатки, віртуальні тури, інтерактивні карти та інші інструменти. Впровадження нових методик підготовки екскурсоводів дозволяє забезпечити вищу ефективність навчання, розвиток нових навичок, а також здатність адаптувати екскурсії до інтересів різних категорій туристів.

2. Зміни у вимогах туристів, зокрема, високий рівень освіти, досвід подорожей, інтерес до глибокого вивчення культурних, історичних і природних об'єктів, вимагають від екскурсоводів не лише знань, але й умінь активно взаємодіяти з туристами, застосовувати нові методики навчання, сприймання та аналізу інформації. В умовах високої конкуренції на туристичному ринку, впровадження нових методик підготовки є необхідним для забезпечення інноваційного підходу до проведення екскурсій, що дозволяє задовольняти зростаючі вимоги туристів до якості послуг.

3. Сучасні екскурсії стають все більш індивідуалізованими, що означає необхідність адаптації підходів до різних груп туристів: дітей, людей похилого віку, іноземців, людей з обмеженими можливостями тощо. Це вимагає від екскурсоводів здатності адаптувати матеріал, методи та прийоми до різноманітних аудиторій. Впровадження нових методик навчання дозволяє гнучко реагувати на зміни в потребах туристів та забезпечити високий рівень задоволення від проведених екскурсій.

4. Зважаючи на глобалізацію туризму, екскурсоводи все частіше працюють з міжнародними групами туристів, що вимагає від них високого рівня комунікаційних навичок та культурної компетентності. Нові методики підготовки екскурсоводів передбачають вивчення аспектів міжкультурного спілкування, психології груп та індивідуальних туристів, що дозволяє ефективно проводити екскурсії для аудиторій різних культурних і мовних груп.

5. Сучасні технології дозволяють організувати дистанційне навчання та використання онлайн-ресурсів для підготовки екскурсоводів. Це відкриває нові можливості для освіти в цій сфері, зокрема для тих, хто не має змоги регулярно відвідувати навчальні заклади або тренінги. Впровадження нових методик підготовки, орієнтованих на онлайн-курси, вебінари та інтерактивні платформи, дозволяє значно підвищити доступність навчання та якість підготовки екскурсоводів.

6. Нові методики підготовки екскурсоводів передбачають інтеграцію знань з різних дисциплін: історії, мистецтвознавства, географії, архітектури, а також використання методів педагогіки, психології та комунікаційних наук. Це дозволяє екскурсоводам не тільки бути експертами в своїй сфері, але й розвивати комплексні навички, які сприяють підвищенню ефективності їх діяльності.

У відповідь на зміни у попиті туристів та розвиток технологій, сучасна методика розробки екскурсій для екскурсоводів повинна бути гнучкою, інноваційною та інтерактивною, з особливим акцентом на інклюзивність, персоналізацію та використання новітніх технологій.

Пропонуємо методику підготовки екскурсоводів до нової екскурсії (рис.10.4.), яка базується на міжнародних тенденціях, які активно впроваджуються у провідних туристичних напрямках, і спрямована на забезпечення високої якості екскурсійних послуг, максимальну інтерактивність та залученість туристів у процес пізнання.

Один із основних міжнародних трендів у сфері екскурсій — це застосування доповненої реальності (AR) та віртуальної реальності (VR). Ці технології дозволяють створити інтерактивні, глибокі досвіди для туристів, що значно збагачує традиційні екскурсії. Застосування AR дозволяє екскурсоводам надавати туристам додаткову інформацію, що з'являється на екрані мобільного пристрою при наведенні на певні об'єкти, чи навіть надавати історичні сцени, відновлені в реальному часі. Віртуальні тури дозволяють «переносити» туристів до інших часів, місць чи навіть на важкодоступні об'єкти, що може бути особливо

актуально в умовах пандемій чи обмежень, а також для спеціалізованих груп, таких як люди з обмеженими можливостями [6].

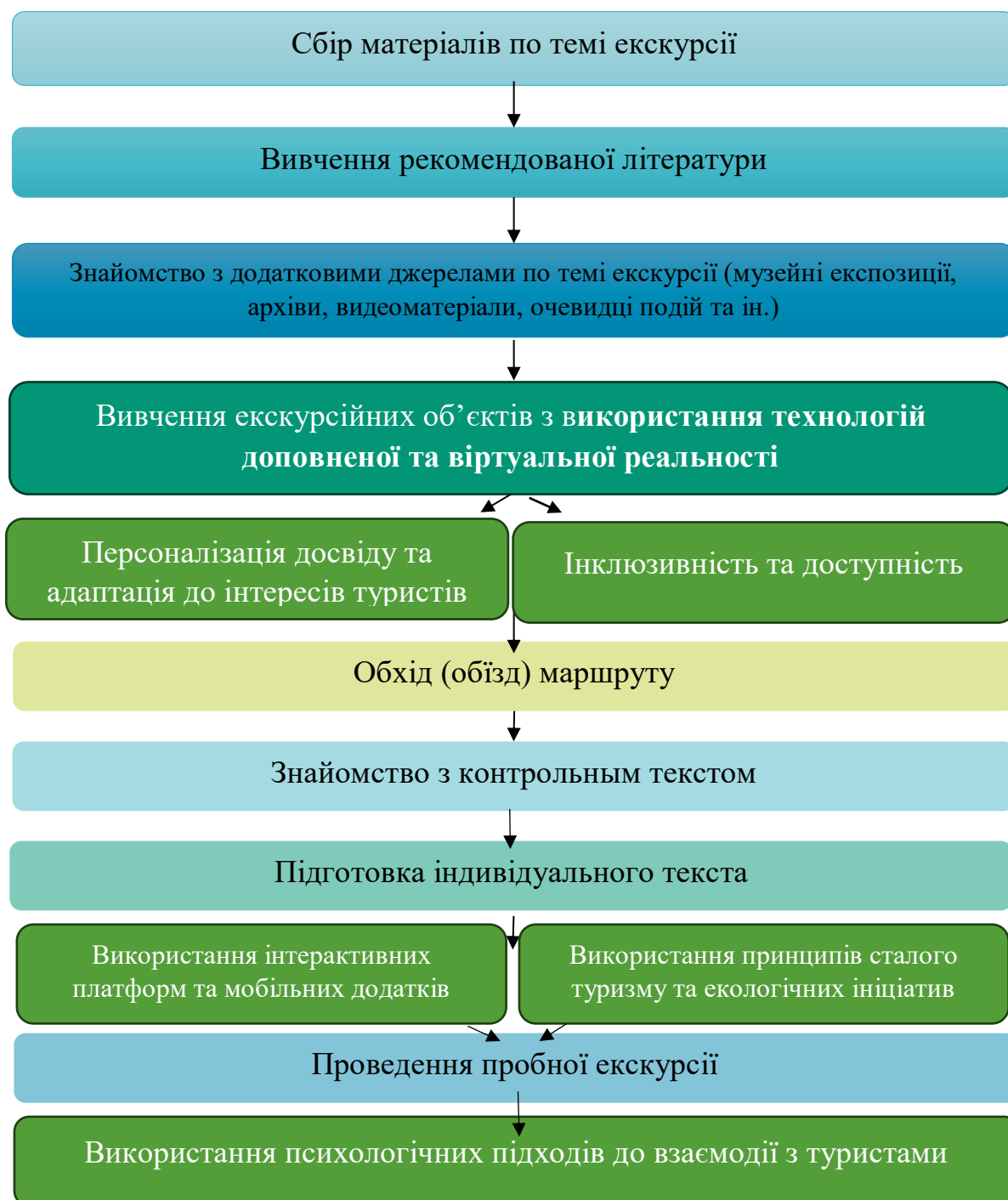

Рис. 10.4. - Методика підготовки екскурсовода до нової екскурсії

Персоналізація є одним із головних напрямків у сучасному туризмі. Для розробки екскурсії екскурсоводи мають враховувати інтереси та потреби конкретної групи туристів. Інтерв'ю або анкети до екскурсії допомагають виявити пріоритети учасників — чи це історичні факти, культурні аспекти,

мистецтво, чи активний відпочинок. Збір цих даних дозволяє створити індивідуально підібрану програму для кожної групи, зважаючи на їх вік, освітній рівень, національність та особисті інтереси. Інтерактивні формати, як-от «вибір свого маршруту» або мобільні додатки для індивідуальної навігації, дають можливість туристам самому вибирати, яку частину екскурсії вони хочуть дослідити, тим самим підвищуючи рівень задоволення від туру [7].

Інклюзивність — ще один важливий аспект, що відповідає сучасним міжнародним стандартам. Це означає, що екскурсії повинні бути доступні для широкого кола туристів, включаючи людей з обмеженими можливостями. Врахування специфічних потреб таких груп (візуальних, слухових, фізичних обмежень) має стати основою методики розробки нових екскурсій. Використання субтитрів для тих, хто має проблеми зі слухом, створення маршрутів для людей з обмеженою рухливістю, розробка спеціальних мультимедійних матеріалів для людей з порушенням зору — все це дозволяє створити інклюзивне середовище для всіх категорій туристів.

Інтеграція мобільних додатків та інтерактивних платформ у процес екскурсії є ще одним трендом, який дозволяє підвищити залученість туристів і додати додаткову цінність екскурсіям. Додатки для мобільних телефонів, що містять аудіо-гід, інтерактивні карти, відео та квізи, дозволяють туристам зануритися в екскурсію не лише під час відвідування об'єкта, але й після нього. Це також дозволяє створювати персоналізовані маршрути на основі інтересів користувача. Мобільні платформи дають можливість зібрати зворотній зв'язок, оцінити екскурсію в реальному часі та оперативно коригувати її [6].

Сталий туризм стає важливим аспектом міжнародного туризму, і нова методика розробки екскурсій має включати принципи екологічної відповідальності. Включення аспектів сталого розвитку, таких як мінімізація впливу на навколишнє середовище, використання екологічних транспортних засобів, просвітництво туристів щодо збереження природних ресурсів під час екскурсій, стає невід'ємною частиною нової методики. Це також включає облік культурних традицій місцевих громад і підтримку локальної економіки через взаємодію з місцевими підприємствами та ремісниками.

Сучасний екскурсійний ринок все більше фокусується на психологічних аспектах взаємодії з туристами. Справжня інтерактивність екскурсії полягає не лише в тому, щоб надавати інформацію, а й у здатності екскурсовода залучити учасників до глибокого обговорення, взаємодії та осмислення побаченого. Врахування психологічних особливостей аудиторії, таких як рівень зацікавленості, настроїв, потреби в емоційній підтримці або стимулювання допитливості, дозволяє екскурсоводу забезпечити успішну комунікацію з групою.

Таким чином, впровадження нових методик підготовки екскурсоводів є актуальним не лише для задоволення вимог сучасного туристичного ринку, але й для забезпечення високого рівня професіоналізму, інноваційності та адаптивності в екскурсійній діяльності. Це сприяє підвищенню якості наданих

послуг та задоволенню потреб туристів, що є основою для розвитку та процвітання туристичної індустрії.

Запропонована методика розробки нової екскурсії є інтеграцією сучасних міжнародних трендів та інновацій, таких як технології доповненої реальності, персоналізація досвіду, інклюзивність, інтерактивні платформи та сталий туризм. Впровадження цих підходів сприятиме підвищенню якості екскурсійних послуг, задоволенню вимог сучасних туристів і надасть екскурсоводам нові інструменти для розвитку професійних навичок. Таким чином, дана методика є важливим кроком до створення сучасного, ефективного та інноваційного підходу до екскурсійної діяльності.

Питання для обговорення:

1. Які ключові компоненти професійної майстерності екскурсовода найбільш критичні для забезпечення якісної екскурсійної діяльності, і як вони взаємодіють між собою у процесі роботи?
2. Як інтеграція міждисциплінарних знань і сучасних технологій може сприяти вдосконаленню професійної майстерності екскурсовода та підвищенню ефективності екскурсій?
3. Яким чином кваліфікаційні вимоги до екскурсоводів сприяють забезпеченню високої якості екскурсійних послуг, і які аспекти цих вимог потребують адаптації до сучасних викликів у галузі туризму?
4. Які основні переваги та виклики запровадження законодавчо визначених кваліфікаційних вимог до професії екскурсовода в сучасній туристичній сфері?
5. Чи відповідають чинні положення та вимоги щодо отримання дозволу на туристичний супровід реаліям і викликам сучасного туристичного ринку?
6. Як система акредитації та контролю за діяльністю екскурсоводів може бути вдосконалена для підвищення якості надання екскурсійних послуг?
7. Які інноваційні підходи та технології можуть допомогти екскурсоводам зробити екскурсії більш інтерактивними та відповідними сучасним вимогам туристів?
8. Як адаптація екскурсій до різноманітних цільових аудиторій (вікових, соціальних, культурних) впливає на професійну майстерність екскурсовода?
9. Які психологічні та педагогічні навички є ключовими для створення унікального туристичного досвіду, і як їх можна вдосконалювати в сучасних умовах?
10. Які інноваційні підходи та технології є найбільш ефективними для підвищення якості екскурсійних послуг, і як їх інтеграція впливає на підготовку екскурсоводів?
11. Як впровадження принципів інклюзивності та персоналізації може вплинути на доступність і задоволеність різних категорій туристів?

12. Які переваги та виклики пов'язані з використанням дистанційних методів навчання екскурсіводів, зокрема через онлайн-курси, вебінари та інтерактивні платформи?

13. Які саме цифрові технології, на вашу думку, стануть обов'язковими у професійній діяльності екскурсіводів у майбутньому, і як це вплине на їх підготовку та сертифікацію?

14. Як зростаючий попит на сталий туризм та індивідуалізацію туристичних послуг може змінити підходи до формування освітніх програм для екскурсіводів і які нові компетенції варто включити до цих програм?

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аніпко Н. П. та ін. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. – 2022.
2. Бабарицька В.К. Екскурсоведство і музеєзнавство: навч. посібник / В.К. Бабарицька, А.Я. Короткова, О.Ю. Малиновська. – К.: Альтерпрес, 2007. – 462 с.
3. Білик В. А. Методика підготовки і проведення екскурсій. – 2016.
4. Горіна Г. О. Нормативно-правове забезпечення розвитку ринку туристичних послуг України // Науковий вісник ПУЕТ. Серія «Економічні науки». – 2019. – №. 3 (88).
5. Гуменюк Г. М. Екскурсоведство: навч.-метод. посіб. – 2018.
6. Демко В.С. Застосування інноваційних інтелектуальних систем прийняття рішень в туризмі. Вісник ЧНУ ім. Б. Хмельницького. Серія «Економічні науки». 2022. Том 26. № 1–2. с. 104-113 DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2022-1-2-104-113>
7. Демко В.С. Особливості мотивації створення екскурсійного продукту в сфері екологічного туризму. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного (економічні науки) / За ред. Л.В. Синяєвої. – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська друкарня «Люкс», 2021. – № 1(43). С. 121-127. https://drive.google.com/file/d/1QC4mOBGe1-ywop_6-yj71rKVE4RKJbn1/view
8. Демко В.С. Стратегічні напрями розвитку міжнародного туризму. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного (економічні науки) / За ред. Т. І. Яворської. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2024. № 3 (52). 148 с. С. 8-18 DOI: <https://doi.org/10.32782/2519-884X-2024-52-1>
9. Друк В. В. Історичний розвиток правового регулювання надання туристичних послуг в Україні // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2010. – №. 24. – С. 88-96.
10. ДСТУ ISO 21101:2016 (ISO 21101:2014, IDT) Туризм пригодницький. Системи менеджменту безпеки. Вимоги Режим доступу: [Галузеві стандарти | Міністерство економіки України](#)
11. ДСТУ ISO 13810:2016 (ISO 13810:2015, IDT) Туристичні послуги. Промисловий туризм. Надання послуг Режим доступу: [Галузеві стандарти | Міністерство економіки України](#)
12. ДСТУ 7450:2013 Туристичні послуги. Знаки туристичні активного туризму. Класифікація, опис і правила застосування Режим доступу: [Галузеві стандарти | Міністерство економіки України](#)
13. ДСТУ ISO 18065:2016 (ISO 18065:2015, IDT) Туризм та пов'язані з ним послуги. Туристичні послуги, що надають на природоохоронних територіях. Вимоги Режим доступу: [Галузеві стандарти | Міністерство економіки України](#)
14. Закон України "Про туризм" від 15.09.1995 № 324/95-ВР. — Режим

доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр>

15. Камінська В. В. Музейні екскурсії: особливості проведення.
16. Качковська Л. Р. Методика і практика екскурсійної діяльності. – 2017.
17. Кацемір Я. В., Рзаєва Е. Р. Особливості методики проведення екскурсійної діяльності // Сучасний стан та потенціал розвитку індустрії гостинності в Україні: зб. матеріалів I Всеукр. наук.–практ. конф.(м. Херсон, 23 квітня 2021 р.)/ за ред. доц. Морозової ОС Херсон: ХДАЕУ, 2021. 327 с. – 2021. – С. 210.
18. Коваленко О. В., Тихонова О. М. Сучасний стан підготовки фахівців з туризму до здійснення екскурсійної діяльності. – 2022.
19. Коваленко О. В. Використання віртуальних екскурсій як сучасних форм організації навчального процесу. – 2019.
20. Коваленко О. В. Узагальнена методика розробки екскурсійних маршрутів в Україні. – 2020.
21. Кондрух Я. С., Зігунова І. С. Особливості розробки і проведення екскурсій для великих груп // Редакційна колегія. – 2020. – С. 31.
22. Константинова С. Ю. та ін. Сучасні проблеми підготовки екскурсоводів у сфері туризму в Україні // розділ і організація туристської діяльності. – 2019. – С. 158.
23. Котюкова О. М. Концептуальні основи методики екскурсійної справи в Україні: 20-ті роки ХХ ст // розділ 1 організація діяльності в індустрії туризму. – 2019. – С. 30.
24. Кіптенко В. К. Організація екскурсійних послуг : підручник / В. К. Кіптенко, О. Ю. Малиновська. – Херсон : Олдіплюс, 2018. – 518 с.
25. Король О. Д. Організація екскурсійних послуг у туризмі : навч.-метод. посібник / О. Д. Король. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. – 144 с.
26. Корсак Р. В. Організація екскурсійної діяльності. – 2018.
27. Леоненко Н. А. Організація екскурсійної діяльності. – 2019.
28. Лапченко А. С. Музеєзнавство, екскурсоведство, охорона пам'яток. – 2023.
29. Нездоймінов С. Г. Організація екскурсійних послуг. – 2011.
30. Ніколаєнко В. В. Проблеми та перспективи екскурсійної діяльності в Україні. – 2020.
31. Папп В. В., Вашурін О. В., Осташ В. В. Механізми державного регулювання туристичної сфери в Україні. – 2016.
32. Покоłodна М. М. Організація екскурсійної діяльності : підручник / М. М. Покоłodна ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. – 180 с.
33. Покоłodна М. М., Корнєєва С. Г., Коваленко Д. В. Особливості організації та проведення екскурсій для осіб з обмеженими можливостями // Вісник ХНУ ім. ВН Каразіна. – 2019. – № 10. – С. 209-218.

34. Повалій Т. Л. Організаційно-екскурсійна діяльність. – 2022.
35. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про екскурсійне обслуговування туристів" від 12.11.1997 № 1315. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1315-97-п>
36. Наказ Міністерства культури України "Про затвердження Кваліфікаційних вимог до екскурсоводів" від 18.05.2016 № 398. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0750-16>
37. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України "Про затвердження стандартів туристичних послуг" від 12.01.2017 № 31. — Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/>
38. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАДАННЯ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ. – 2018.
39. Сидорук А. В., Чуєва І. О., Криволапов Е. А. Нормативно-правове регулювання туристичної діяльності України. – 2021.
40. Скрипченко І. Т. Інноваційні технології в туризмі. – 2021.
41. Торяник В. М., Хрідочкін А. В., Джинджоян В.В. Екскурсологія : підручник. За заг. ред. доктора юридичних наук, професора, В.О. Негодченка. Дніпро : ДГУ, 2022. 370 с.
42. Arsenenko I. A. et al. Functional structure of tourist-excursion activity in Zaporozhye region //International Scientific Conference on SOCIAL SCIENCES. – STEF92 Technology Ltd., Sofia, 2019. – С. 139-146.
43. Astalin P. K., Chauhan S. Excursion method of teaching //Universal Research Journal of Social Science & Humanities. – 2018. – Т. 1. – С. 1-4.
44. Dolynska O., Hutsal L., Dolynskiy I. Modern types of excursion activities //Journal of Education, Health and Sport. – 2024. – Т. 68. – С. 55946-55946.
45. Mygind L. et al. A school excursion to a museum can promote physical activity in children by integrating movement into curricular activities //European Physical Education Review. – 2019. – Т. 25. – №. 1. – С. 35-47.
46. Sakhno A. et al. The Efficiency Evaluation of Providing Excursion Services in the Tourist Activity of Ukraine //International Scientific Conference on Agricultural Machinery Industry "Interagromash". – Cham : Springer International Publishing, 2022. – С. 1216-1224.
47. Shorobura I., Hutsal L. Excursionism: kamianets-podilskyi as an object of tourist interest // Journal of Education, Health and Sport. – 2024. – Т. 52. – С. 278-286.
48. Valentyna M. Zaytseva, Sergiy M. Tsviliy, Valentina S. Demko, Ivan O. Klopov, Viktor I. Kovalenko Internalization of the Investment Environment in the International Tourism Industry. Apuntes CENES Volumen 43 - N° 78, Número 78, ISSN 0120-3053 julio - diciembre 2024, Págs. 91 – 123 https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=RJwVvusAAAAJ&sortby=pubdate&citation_for_view=RJwVvusAAAAJ:r0BpntZqJG4C
49. Veselova D. F. et al. Excursion activity as a way to attract tourists to the region //European Proceedings of Social and Behavioural Sciences. – 2020.

50. Fukushima N. et al. Associations of older adults' excursions from home with health-related physical activity and sedentary behavior //Archives of Gerontology and Geriatrics. – 2021. – Т. 92. – С. 104276.

51. Офіційний сайт Державного агентства розвитку туризму України. URL: <https://www.tourism.gov.ua/> (дата звернення 15.09.2024).

52. Офіційний сайт Національної туристичної організації України. URL: <https://nto.ua/> (дата звернення 15.09.2024).

53. Офіційний сайт Головного управління статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 15.09.2024).

54. The Travel & Tourism Competitiveness Report (2021). URL: <https://www.bloom-consulting.com/journal/bloom-consulting-international-data-partner-for-the-2021-travel-tourism-competitiveness-report-ttcr-for-the-world-economic-forum> (дата звернення 21.11.2024).

55. Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework. (2008). United Nations Statistics Division. URL: <https://www.unstats.un.org/unsd/publication/Series/F> (дата звернення 21.11.2024).

56. Tourist portal of Ukraine. URL: <http://www.stejka.com/ukr> (дата звернення 11.10.2024).

57. Tourist streams. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/tyr/tyr_u/potoki2006_u.htm (дата звернення 11.10.2024).

Організація екскурсійної діяльності: конспект лекцій